

Polsko-ukraińskie spotkania językowe

Polsko-ukraińskie spotkania językowe

pod redakcją
Sofii Butko i Małgorzaty Gębki-Wolak

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersYTETU
MIKOŁAJA KOPERNIKA

Toruń 2022

Praca recenzowana

Opracowanie redakcyjne i korekty

Patrycja Maj-Palicka

Projekt okładki

Joanna Uzdowska

Skład

Dariusz Żulewski

ISBN 978-83-231-4992-7

eISBN 978-83-231-4993-4

<https://doi.org/10.12775/978-83-231-4993-4>

Publikacja finansowana przez Narodową Agencję Wymiany Akademickiej
w ramach programu „Promocja języka polskiego” (BJP/PJP/2021/1/00011/U)

NARODOWA AGENCJA
WYMIANY AKADEMICKIEJ

© Copyright by Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Toruń 2022

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

tel. 56 611 42 95, fax 56 611 47 05

e-mail: wydawnictwo@umk.pl

www.wydawnictwo.umk.pl

Dystrybucja: ul. Mickiewicza 2/4, 87-100 Toruń

tel./fax: 56 611 42 38

e-mail: books@umk.pl

Druk i oprawa: Drukarnia Wydawnictwa Naukowego UMK

Spis treści

Wstęp	7
-------------	---

LEKSYKA I JĘZYKOWY OBRAZ ŚWIATA

LEONARDA MARIAK

Leksyka z kwalifikatorem <i>ukr.</i> („ukraiński”) w słownikach ogólnych i wyrazów obcych języka polskiego XXI wieku	15
--	----

СВІТЛАНА СУХАРЄВА, НАДІЯ КРИШТОФ

Специфіка розвитку польської та української суспільної лексики в 2014–2021 рр. в контексті конкурсу «Слово року»	65
--	----

ALINA YODLOVSKA

Percepcja przyjemnego zapachu w świadomości użytkowników różnych kultur językowych oraz w definicjach słownikowych (na materiale eksperymentu psycholingwistycznego)	77
--	----

Софія Бутко

Староукраїнська особистість і мовна картина світу в маргіналіях стародруків кириличного шрифту XV–XVII століть	93
--	----

PARALELE I INTERFERENCJE JĘZYKOWE

AŁŁA KRAWCZUK

Odstępstwa od normy ogólnopolskiej w zakresie fleksji czasownika w tekstach polskojęzycznej „Gazety Polskiej Bukowiny” wydawanej w Ukrainie	113
---	-----

Ірина Бундза, Христина Ніколайчук

<i>Płytki i młkij</i> : лексико-семантична сполучуваність польського й українського прикметників	139
--	-----

MAŁGORZATA GĘBKA-WOLAK

- Dlaczegoś mi się to nie podoba* – uwagi o użyciu we współczesnej polszczyźnie jednostki leksykalnej DLACZEGOŚĆ (na podstawie badania korpusowego) 159

NAUKA JĘZYKA POLSKIEGO JAKO OBCEGO

AGNIESZKA SZCZAUS

- Materiały do nauki języka polskiego jako obcego / drugiego dla dzieci i młodzieży 181

RAFAŁ ZARĘBSKI

- O kilku dawnych podręcznikach do nauki języka polskiego dla frankofonów 193

DOMINIKA IZDEBSKA-DŁUGOSZ

- Uchodźcy z Ukrainy w Polsce – znajomość polszczyzny, plany na przyszłość, nauka języka 213

Wstęp

Monografia *Polsko-ukraińskie spotkania językowe* została przygotowana w ramach projektu „Polskie cztery pory roku w Charkowie. Spotkania z polską kulturą, językiem i historią” („Polskie4PoryRoku”, umowa BJP/PJP/2021/1/00011/U). Projekt realizowano dzięki programowi Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej „Promocja języka polskiego”, a jego wykonawcami byli pracownicy Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu i Uniwersytetu Narodowego im. W. N. Karazina w Charkowie. Działania projektowe miały charakter edukacyjny i naukowy, a ich celem było promowanie w środowisku ukraińskojęzycznym języka polskiego oraz wiedzy o polskiej kulturze i historii.

W pierwotnej wersji projekt miał obejmować seminarium naukowe „Polsko-ukraińskie spotkania językowe” z udziałem badaczy polskich i ukraińskich. Inwazja zbrojna Federacji Rosyjskiej na terenie Ukrainy 24 lutego 2022 roku i rozpoczęcie regularnych działań wojennych uniemożliwiły niektórym badaczom ukraińskim przyjazd do Torunia. W związku z tym zespół projektu „Polskie4PoryRoku” zdecydował część naukową ograniczyć do publikacji prezentującej badania na temat języka polskiego i ukraińskiego, prowadzone w kilku polskich i ukraińskich ośrodkach uniwersyteckich. Na zaproszenie do udziału w tworzeniu opracowania naukowego odpowiedzieli badacze z uniwersytetów we Lwowie, w Łucku, Charkowie, Krakowie,

Łodzi, Poznaniu, Toruniu i Szczecinie. Są wśród nich zarówno osoby z dużym doświadczeniem, jak i stojące u progu kariery naukowej, przygotowujące prace doktorskie.

Niniejsza monografia zawiera 10 studiów, które zostały umieszczone w trzech blokach tematycznych: *Leksyka i językowy obraz świata*, *Paralele i interferencje językowe*, *Nauka języka polskiego jako obcego*.

Część *Leksyka i językowy obraz świata* rozpoczyna się od obszernego studium leksykologicznego autorstwa Leonardy Mariak z Uniwersytetu Szczecińskiego, poświęconego zapożyczeniom leksykalnym z języka ukraińskiego od czasów najdawniejszych do współczesności. Autorka poddała analizie semantycznej i funkcjonalnej 400 jednostek, które we współczesnych polskich słownikach są opatrzone kwalifikatorem *ukr.* („ukraiński”). Przygotowała typologię wyekscerpowanych jednostek na podstawie ich przynależności do grupy tematycznej, a także prześledziła chronologizację oraz etymologię. Ze względu na pierwotne źródło pochodzenia wydzieliła pożyczki rdzennie ukraińskie, pośrednie pożyczki ukraińskie oraz wyrazy o wątpliwej etymologii ukraińskiej. Badaczka wykazała, że pożyczki ukraińskie stanowią co prawda niewielką część współczesnego leksykonu, częściowo recesywną, ale są obecne w wielu różnych dziedzinach życia.

Switłana Suchariewa i Nadija Krysztof z Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego im. Łesi Ukrajinky w Łucku przygotowały opracowanie o charakterze socjolingwistycznym. Przedmiotem obserwacji uczyniły polskie i ukraińskie słowa, które w latach 2014–2021 zwyciężyły w konkursach „Słowo Roku” w Polsce i „Слово року” w Ukrainie, np. *separatysta* i *кіборги*, *trybunał* i *корупція*, *koronawirus* i *коронавірус*, *szczepienie* i *вакцина*. Tym samym można stwierdzić, że słowa te zyskały społeczne poparcie. Co interesujące, niektóre z nich mają status neologizmów. Badaczki skoncentrowały się na opisanu społecznych uwarunkowań procesu neosemantyzacji w obu językach. Ustaliły ponadto, że zróżnicowanie tworzenia słów polskich i ukraińskich w tym zakresie wynika z wewnętrznych trendów społecznych w każdym z państw.

Z kolei Alina Yodlovska, związana z dwiema uczelniami – Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i Wołyńskim Uniwersytetem Narodowym im. Łesi Ukrajinky w Łucku – zaprezentowała wyniki eksperymentu psycholingwistycznego, przeprowadzonego w grupie użytkowników

języków polskiego, angielskiego i ukraińskiego, który dotyczył sposobu odbierania zapachów wartościowanych pozytywnie, tj. wiązania ich z nazwami określonych artefaktów, np. kwiatami, owocami, trawą, czekoladą.

Przedmiotem badań w tekście zamykającym pierwszą część monografii, autorstwa Sofii Butko z Narodowego Uniwersytetu Charkowskiego im. W. N. Karazina, jest język staroukraiński utrwalony w marginaliach cyryliczkich starodruków z wieków od XV do XVII. Badaczka wybrane dokumenty (z opracowania Marharyty Szamraj) analizuje z perspektywy językowego obrazu świata. Materiał językowy stał się podstawą do rekonstrukcji poglądu na świat i systemu wartości ludzi żyjących w tych czasach. Jednym z ciekawszych wniosków jest wykazanie, że mimo dominacji obrazu świata chrześcijańskiego teksty marginaliów zachowały elementy światopoglądu ludowo-religijnego Ukraińców.

W części *Paralele i interferencje językowe* zamieszczone zostały trzy teksty, które w różny sposób dotyczą problematyki systemowej bliskości i wzajemnego oddziaływania języków polskiego i ukraińskiego. Artykuł Ałły Krawczuk z Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franki zawiera analizę odstępstw od normy ogólnopolskiej w zakresie fleksji czasownika, zidentyfikowanych w tekstach polskojęzycznej „Gazety Polskiej Bukowiny”, wydawanej w Ukrainie od 2007 roku. Formy te badaczka przeanalizowała pod względem struktury, przyczyn powstania i ewentualnych efektów perlokucyjnych ich użycia. Ujawniła także zakres typów odstępstw od normy fleksyjnej czasownika w tekście prasowym na tle bardziej licznych typów tych odstępstw w innych realizacjach polszczyzny w Ukrainie / / Ukraińców, co pozwoliło na wyłonienie cech najbardziej trwałych w polszczyźnie jej ukraińskich użytkowników.

Iryna Bundza i Chrystyna Nikołajczuk z Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franki przedstawiają wyniki badania korpusowego łączliwości leksykalno-semantycznej polskiego przymiotnika *пłyтки* i jego ukraińskiego odpowiednika *милкий*. Autorki wyodrębniły słownikowe i kontekstowe kolokaty obu przymiotników oraz przeanalizowały ich liczebność i potencjał tworzenia połączeń z rzeczownikami. Ustaliły ponadto, które polskie i ukraińskie kolokaty analizowanych leksemów są ekwiwalentne, a które są w badanych językach swoiste.

Zamykające część drugą opracowanie Małgorzaty Gębki-Wolak z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu także prezentuje wyniki badania korpusowego. Jego celem było uzupełnienie wiedzy na temat zakresu i ograniczeń użycia we współczesnej polszczyźnie jednostki DLACZEGOŚ, za pomocą której nadawca wypowiedzi mówi, że przyczyna danego stanu rzeczy nie jest mu znana lub nie jest jasna. Badanie posłużyło do sformułowania wskazówek pozwalających osobom ukraińskojęzycznym we właściwy sposób używać badanej jednostki na gruncie polszczyzny. Znaczenia jednostek się pokrywają, ale różni je frekwencja i nacechowanie stylistyczne.

Teksty zgrupowane w części trzeciej łączy problematyka nauczania języka polskiego jako obcego. Przedmiotem dwóch pierwszych studiów są pomoce dydaktyczne do nauki polskiego jako języka obcego / drugiego. Agnieszka Szczaus z Uniwersytetu Szczecińskiego przygotowała przegląd wydanych po 1945 roku materiałów do nauki języka polskiego jako obcego / / drugiego, przeznaczonych dla dzieci i młodzieży. Prezentacja materiałów została podzielona na cztery części: 1) dostępne odpłatnie i nieodpłatnie podręczniki kursowe, 2) podręczniki do rozwijania podstawowych sprawności językowych i nauczania podsystemów języka, 3) strony WWW i platformy internetowe, 4) gry i zabawy językowe, kolorowanki edukacyjne i inne materiały. Wykaz ma służyć nauczycielom pracującym w szkołach, a także lektorom i wolontariuszom, którzy zaangażowali się w ostatnich miesiącach w pomoc uchodźcom z Ukrainy.

Szkic Rafała Zarębskiego z Uniwersytetu Łódzkiego mieści się natomiast w ramach glottodydaktyki historycznej. Przedmiotem opisu są podręczniki do nauki języka polskiego jako obcego / drugiego, które były wykorzystywane na początku XX wieku w środowisku francuskojęzycznym. Autor omawia strukturę trzech wybranych podręczników, analizuje zastosowaną w nich metodę nauczania, typy ćwiczeń oraz egzemplifikację materiałową. Materiały te dokumentują dawną działalność edukacyjną oraz świadczą o prestiżu polszczyzny. To także ważny tekst dla rozwijającej się ukraińskiej glottodydaktyki, przed którą stoi wiele wyzwań badawczych i dydaktycznych. Odniesienie się do doświadczeń polskich badaczy będzie pomocne w rozbudowaniu dydaktyki języka ukraińskiego jako obcego, w szczególności wśród frankofonów.

Zamykający blok trzeci tekst autorstwa Dominiki Izdebskiej-Długosz z Uniwersytetu Jagiellońskiego prezentuje fragment większego badania sondażowego, przeprowadzonego na przełomie kwietnia i maja 2022 roku na zbiorowości uchodźców z Ukrainy w Polsce. Autorka omawia dane zebrane na temat znajomości języka polskiego oraz jego nauki.

Monografia *Polsko-ukraińskie spotkania językowe* dostarcza wielu nieznanych dotąd informacji o językach polskim i ukraińskim oraz ich wzajemnym oddziaływaniu, którego ślady znajdują potwierdzenie w leksykonie i w gramatyce. Patrzenie na język polski przez pryzmat strukturalnie bliskiego języka ukraińskiego i odwrotnie – na język ukraiński przez pryzmat polszczyzny pozwala dostrzec zjawiska językowe, których dotąd nie byliśmy świadomi. Co więcej, pozwala lepiej poznać utrwaloną w języku wiedzę o społeczeństwie, jego historii, kulturze i kontaktach. Mamy nadzieję, że dzięki temu oddawana do Państwa rąk publikacja przyczyni się także do wzmocnienia więzi i solidarności dwóch narodów – polskiego i ukraińskiego.

Redaktorki

**LEKSYKA
I JĘZYKOWY
OBRAZ ŚWIATA**

Leonarda Mariak

Uniwersytet Szczeciński

Leksyka z kwalifikatorem *ukr.* („ukraiński”) w słownikach ogólnych i wyrazów obcych języka polskiego XXI wieku

Słowa kluczowe: leksyka, zapożyczenia, ukrainizmy, słowniki

Keywords: lexis, borrowed words, Ukrainianisms, dictionaries

Kontakty językowe polsko-ukraińskie mają długą tradycję i szczególny – wynikający z wielowiekowej, wspólnej historii, bliskiego sąsiedztwa – charakter. Zapożyczenia ukraińskie, zaliczane obok pożyczek białoruskich do grupy pożyczek ruskich, przenikały do polszczyzny już w XIV, XV wieku (Walczak 1995: 148). Nasilenie wpływów ruskich i rozprzestrzenienie się ich na całym polskim obszarze językowym, zarówno w odmianie mówionej, jak i literackiej, nastąpiło w XVI, a zwłaszcza w XVII stuleciu i trwało do końca XIX wieku. Do czynników sprzyjających kontaktom polsko-ukraińskim i wzajemnemu przenikaniu się językowego żywiołu ukraińskiego i polskiego należą: ekspansja Rzeczypospolitej na wschód i zajmowanie coraz większych

obszarów ziem ukraińskich, konflikty zbrojne polsko-kozackie, kontakty przygraniczne, wynikające z naturalnego geograficznego sąsiedztwa oraz – w pewnych okresach – z wielonarodowościowej struktury państwa polskiego, zamieszkiwanego nie tylko przez Polaków, lecz także Rusinów, Ukraińców, Żydów czy Niemców. Dużą rolę w przyjmowaniu i propagowaniu ukrajinizmów odegrali także pisarze kresowi lub z Kresami związani, tacy jak np. Mikołaj Rej, Mikołaj Sęp-Szarzyński, Sebastian Klonowicz, Samuel Twardowski. W XIX wieku rutenizmy upowszechniali pochodzący z Kresów poeci romantyczni: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Antoni Edward Odyniec, Tomasz Zan oraz autorzy z tzw. szkoły ukraińskiej: Seweryn Goszczyński, Antoni Malczewski, Bohdan Zaleski (Riger, Siatkowski 1993: 514–517), u których inspiracja ludowością szła w parze z sięganiem po wyrazy regionalne i dialektalne. Oddziaływanie języków ruskich osłabło po drugiej wojnie światowej z powodu zmian politycznych.

Jak dowodzi dość obszerna literatura przedmiotu, zapożyczenia ukraińskie, choć nieliczne (Witaszek-Samborska 1993: 78–83), pozostawiły trwały ślad w zasobie leksykalnym języka polskiego (Hrabec 1949; Lehr-Spławiński 1966; Urbanczyk 1966; Bešta 1971; Jurkowski 1974; Minikowska 1980; Popowska-Taborska 1980; Kuroczycki, Rzepka, Walczak 1983; Witaszek-Samborska 1993). Ich obecność w polszczyźnie dokumentują oprócz tekstów literackich (Bešta 1971; Minikowska 1980; Wiśniewska 1996; Sokółska 2010) także gwary (Popowska-Taborska 1980, 1992) oraz źródła leksykograficzne (Kuroczycki, Rzepka, Walczak 1983; Witaszek-Samborska 1993).

Celem niniejszego szkicu jest 1) wyekstrahowanie ze słowników ogólnych współczesnej polszczyzny i wyrazów obcych hasel opatrzonych kwalifikatorem *ukr.* („ukraiński”)¹, 2) analiza tych wyrazów pod względem semantycznym i funkcjonalnym oraz 3) pokazanie niektórych praktyk leksykograficznych dotyczących objaśniania i kwalifikowania hasel obcego pochodzenia we współczesnych słownikach polszczyzny ogólnej. Wprowadzenie określenia „leksyka opatrzona kwalifikatorem *ukr.*” zamiast

¹ Podstawą ekscerpcji materiału były dwa słowniki polszczyzny ogólnej – SJP (*Słownik języka polskiego PWN*, Portal PWN. Słowniki w wydaniu z 2004 roku) i WSJP (*Wielki słownik języka polskiego*, red. P. Źmigrodzki, <https://wsjp.pl/>) – oraz SWO (*Słownik wyrazów obcych PWN*, Portal PWN. Słowniki w wydaniu z 2004 roku).

„zapożyczenia ukraińskie” lub „ukrainizmy” jest zamierzone i wynika z chęci uwzględnienia w badaniach nie tylko całkowitych pożyczek ukraińskich pośrednich i bezpośrednich², lecz także ukrainizmów domniemanych o niepewnej etymologii. Ustalenie listy niewątpliwych zapożyczeń wyrazowych z języka ukraińskiego tylko na podstawie słowników ogólnych języka polskiego czy nawet słowników wyrazów obcych lub etymologicznych nie jest sprawą prostą ani bezdyskusyjną. Trudności tkwią przede wszystkim w dużej zbieżności leksykalnej obu języków, wynikającej z ich słowiańskiego pokrewieństwa językowego. Zdaniem Tadeusza Kuroczyckiego, Wojciecha Ryszarda Rzepki i Bogdana Walczaka:

[...] dopiero szczegółowe dociekania nad historią niektórych domniemanych zapożyczeń, ich chronologią w języku polskim i ukraińskim oraz ich zasięgiem terytorialnym – mogą uprawomocnić lub podważyć dotychczasowe opinie o możliwości pożyczki z języka ukraińskiego. Trudności w jednoznacznym ustaleniu pochodzenia wyrazów tkwią przede wszystkim w dużej zbieżności leksykalnej języków wschodniosłowiańskich, wynikającej z ich pokrewieństwa językowego. Stąd w wielu wypadkach dopiero szczegółowe dociekania nad historią niektórych domniemanych zapożyczeń, ich chronologią w języku polskim i ukraińskim oraz ich zasięgiem terytorialnym – mogą uprawomocnić lub podważyć dotychczasowe opinie o możliwości pożyczki z języka ukraińskiego. Często rozbieżne są również opinie, co do ewentualnego pośrednictwa ukraińskiego, zwłaszcza w przejmowaniu do języka polskiego wyrazów orientalnych. Z tych względów lista zapożyczeń z języka ukraińskiego, jaką można zestawić na podstawie opracowań leksykograficznych oraz szczegółowych studiów na temat stosunków językowych polsko-ukraińskich, nie jest zapewne całkowicie kompletna i nie wszystkie na niej pozycje są w jednakowym stopniu pewne (Kuroczycki, Rzepka, Walczak 1983: 227–228).

Moim celem nie są badania nad etymologią, ale jedynie próba zewidencjonowania zapożyczeń ukraińskich we współczesnej polszczyźnie i ich analiza semantyczno-funkcjonalna. Mając na względzie tak sformułowane

² Termin za Teresą Minikowską, która określa nim wyrazy „nigdy w polszczyźnie nieobecne lub obecne, ale w innym znaczeniu, o stosunkowo pewnym pochodzeniu, w świetle rozmaitych kryteriów” (Minikowska 1980: 7).

cele, analizę zgromadzonego słownictwa proponuję rozpocząć od przedstawienia klasyfikacji znaczeniowej, co umożliwi wskazanie tych sfer życia, w których pożyczki ukraińskie są obecne, oraz uściśli ich zasięg we współczesnej polszczyźnie. Całość materiału, liczącego 371 jednostek hasłowych, 443 jednostki znaczeniowe, tworzy siedem wewnętrznie zróżnicowanych grup tematycznych: 1) człowiek w społeczeństwie, 2) człowiek i przyroda, 3) człowiek jako istota psychiczna, 4) codzienne życie człowieka, 5) człowiek jako istota fizyczna, 6) kategorie fizyczne i 7) człowiek i technika³.

I. CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE (110)*

1.1. Wojsko i wojna (43)

1.1.1. Broń (12)

bułat *hist.* ‘miecz perski lub szabla turecka z szeroką głownią’ <*ukr., tur.* bu-lát, w końcu z *pers.* pūlād ‘stal’>, **buława** *hist.* ‘broń obuchowa składająca się z trzonu zakończonego ciężką gałką, używana dawniej głównie przez Turków i Tatarów’ <*ukr.* buławá, *st.-rus.*, dalej niejasne>, **czeczuga** *hist.* ‘ozdobna szabla tatarska’ <*ros., ukr.* czeczuha>, **czekan I** *hist.* ‘dawna broń mająca kształt osadzonego na lasce toporka z młotkiem, używana do rozbijania zbroi przeciwnika’ <*ukr.* czekán, z *rum.* ciocan ‘młot’>, **dzida** ‘prymitywna broń, która składa się z długiego, lekkiego, ostro zakończonego drzewca, używana do polowania i do walki’ <*ukr.* dzidá ‘pika turecka’, z *osm.* cida ‘pika’>, **fuzja I 1.** ‘ręczna broń palna z długą lufą i zapalnikiem skałkowym, używana od XVII wieku’, **2. pot.** ‘śrutowa strzelba myśliwska’ <*ukr.* fúzija, z *daw. ros.* fuziēja, z *fr.* fusée ‘rusznica’>, **rohatyňa** *hist.* ‘włócznia z hakiem przy grocie, używana w XVI i XVII wieku przez lekką jazdę oraz w dawnym łowiectwie’ <*ukr.*>, **sahajdak** *hist.* ‘futurał z łukiem i kołczan ze strzałami;

* W nawiasie podano liczbę jednostek znaczeniowych.

³ Propozycję klasyfikacji semantycznej przejęłam za WSJP. Dzięki temu wnioski będą bardziej wiarygodne, spójne i odzwierciedlające realia współczesne.

sajdak' <*ukr.*, z *tur.*>, **taran** *hist.* 1. 'belka zakończona głowicą żelazną, zwykle w kształcie głowy barana, służąca w starożytności i w średniowieczu do burzenia murów', 2. 'wystająca z dziobu okrętu zaostzona belka, która służyła do łamania wiosł oraz przebijania burt nieprzyjacielskich okrętów, używana od starożytności do końca XIX wieku' <*ukr.*, *ros.*, *st.-rus.* tarán, może z *gr.* tárandos 'łosz', **temblak** *hist.* 'pętla z rzemienia lub taśmy u rękojeści broni siecznej lub przy lancy, umożliwiająca zawieszenie broni na przegubie ręki' <*daw.* temlak, z *ukr.* temlák, z *tur.*>

1.1.2. Przedmioty związane z wojskiem i wojną (8)

baraban *hist.* 'wielki bęben turecki używany przez pułki janczarskie, później także przez niektóre oddziały wojsk polskich' <*ros.*, *ukr.*>, **bułat** 'stal polerowana, wysokogatunkowa, szczególnie damasceńska, z której na Wschodzie wyrabiano szable i kindżały' <*ukr.*, z *tur.*>, **buńczuk** 'pęk włosów przyczepiany dawniej do szyszaka rycerskiego albo do piersi lub uszu końskich' <*ukr.* bunczúk, z *tur.* bunczuk, bundżuk 'sznur koralu na szyi konia, jako insygnium jadącego na nim dowódcy'>, **czajka II** 'dawna łódź kozacka o dwu sterach, bardzo szybka i zwrotna, używana do dłuższych wypraw, szczególnie wojennych' <*ukr.*>, **kotara** *daw.* 'rodzaj dużego namiotu wojskowego' <*daw.* kotarha, przez *ukr.* z *tur.* kotar-ha 'do jurty'>, **kulbaka** 'siodło wojskowe (w XVIII i XIX wieku) kryte skórą, zwykle o wysokim tylnym łęku; dawniej: siodło drewniane bez obicia' <*ukr.*>, **tabor** 'zespół środków transportowych wiozących zaopatrzenie dla wojska' <*ukr.*, z *tur.-tat.* tabur 'obóz wojskowy, otoczony rzędem związanych wozów'>, **taraban** 'bęben mający kształt wydłużonego walca, używany w dawnym wojsku' <*ukr.* tarabán, z *tur.* daraban>

1.1.3. Stopnie, godności wojskowe (7)

asaul 'esaul' <*ukr.*, z *tur.* jasaul>, **ataman** *hist.* 'dowódca wojsk i naczelnik osiedli kozackich początkowo wybierany, później mianowany przez carów rosyjskich' <*ukr.*, ze *st.-rus.* vataman (od 1294 roku), w końcu chyba ze

st.-szw. vatten-man>, **esauł** **1.** ‘stopień oficerski w wojskach kozackich carskiej Rosji; także: oficer mający ten stopień’, **2.** ‘zastępca atamana kozowego u Kozaków zaporoskich’ <*ukr.* esauł, z *tur.* jasauł>, **sahajdaczny** *hist.* ‘hetman sahajdaczny, dawna godność wojskowa u Kozaków, odpowiadająca w wojsku polskim (XVII wiek) stanowisku hetmana polnego; osoba piastująca tę godność’ <*ukr.*>, **watażka** *daw.* **1.** ‘dowódca Kozaków ukraińskich’, **2.** ‘przywódca oddziału zbrojnego’ <*ukr.* watażók>

1.1.4. Armia (6)

czambuł ‘dawny zbrojny oddział tatarski’ <*ukr.*, z *tur.*>, **horda** ‘u dawnych ludów koczowniczych tureckich i mongolskich wojsko, obóz wojskowy, główna kwatery chana; orda’ <*daw.* orda, przez *ukr.* z *tur.* orda ‘obóz wojskowy’>, **kozak** ‘(Im) lekka jazda w wojsku polskim w XVI–XVII wieku’ <*ukr.*, z *tur.* kazak>, **kurzeń** *hist.* ‘oddział Kozaków zaporoskich pod wodzą atamana stanowiący samodzielną jednostkę administracyjną (w XVI–XVIII wieku)’ <*ukr.*>, **UPA** ‘(Ukraińska powstawska armija) Ukraińska Powstańcza Armia)’ <*ukr.*>, **wataha** ‘oddział zbrojny’ <*ukr.*, z *tat.*>

1.1.5. Miejsca związane z wojskiem i wojną (4)

czambuł *daw.* ‘tatarski obóz wojskowy’ <*ukr.* czambuł ‘obóz tatarski (w przeciwieństwie do koś obóz kozacki)’>, z *rum.* ceambúr ‘ts.’, w końcu z *osm.* çember ‘obręcz; więzienie dla jeńców wojennych’>, **kurzeń** *hist.* ‘obóz, stacja oddziału Kozaków zaporoskich’ <*ukr.*>, **sicz** *hist.* ‘warowny obóz Kozaków zaporoskich (w XVI–XVII wieku)’ <*ukr.*>, **tabor** *hist.* ‘obóz warowny utworzony z połączonych wozów, ustawionych w kilka rzędów, stosowany w działaniach wojennych od starożytności do XVII wieku’ <*ukr.*, z *tur.-tat.* tabur ‘obóz wojskowy, otoczony rzędem związanych wozów’>

1.1.6. Insignia wojskowe (3)

buława ‘krótka laska zakończona ozdobną gałką, często wysadzana drogimi kamieniami; w dawnej Polsce: symbol władzy hetmańskiej, obecnie w wielu armiach: oznaka władzy marszałkowskiej’ <*ukr.* buławá, *st.-rus.*, dalej niejasne>, **buńczuk** *hist.* ‘drzewce zakończone u góry kulą ze zwisającymi spod niej chwastami z końskiego włosia, jako oznaka władzy wojskowej używane dawniej przez Turków, Tatarów i Kozaków w dawnej Polsce: oznaka władzy hetmańskiej’ <*ukr.* bunczúk, z *tur.* bunczuk, bundzuk ‘sznur koralu na szyi konia, jako insygnium jadącego na nim dowódcy’>, **piernacz** ‘rodzaj buławy zakończonej piórami, używanej w XVII wieku przez starszyznę zaporoską jako oznaka władzy; wydawany także zamiast listu żelaznego, poręczającego nietykalność’ <*ukr.* pernác>

1.1.7. Osoby związane z wojną, wojskiem (3)

hajdamak, hajdamaka *hist.* ‘uczestnik ruchu wyzwolenczego chłopów ukraińskich w XVIII wieku’ <*ukr.* hajdamáka ‘tatarski pasterz-rozbójnik’, od *osm.* haydamak ‘poganiać’>, **ciura** ‘w dawnym wojsku człowiek należący do służby obozowej’ <*ukr.* čura||džura||cjura ‘kozacki sługa-towarzysz, biorący udział w pochodach, bitwach’, z *tur.* čora, cora ‘parobek do koni’>, **mołojec** *książk.* ‘kozacki żołnierz’ <wyraz wywodzi się z południoworuskiego molo-dec ‘młody, dzielny mężczyzna’>

1.2. Zasady współżycia społecznego (19)

1.2.1. Stosunki, grupy i organizacje społeczne (10)

chusta ‘kawałek materiału w formie trójkąta lub kwadratu, noszony jako oznaka przynależności do określonej grupy’ <może *ukr.* fústa / chvústa, z *rum.* fustă ‘spódnica, halka’>, **hałastra** *pot.* ‘banda, zgraja’ <*ukr.*>, **horda**

‘tłum, zgraja, banda’ <daw. orda, przez ukr. z tur. orda ‘obóz wojskowy’>, **jasyr** *hist.* 1. ‘niewola turecka lub tatarska’, 2. ‘ludność uprowadzona przez Turków lub Tatarów’, 3. ‘branie w niewolę, uprowadzanie ludności przez Turków lub Tatarów’ <ukr., z osm. esir, ar. asir ‘jeniec’>, **prowódry** 1. ‘osoba przewodząca, stojąca na czele jakiejś grupy; dziś zwykle pogardliwie o przywódcy kliky, bandy’, 2. daw. ‘wodzirej’ <ukr.>, **wataha** ‘dawniej zwłaszcza uzbrojona gromada rabusiów, opryszków; banda, zgraja’ <ukr., z tat.>, **watażka** daw. ‘przywódca bandy rozbójniczej’ <ukr. watażók>

1.2.2. Zachowania i wyrażenia nieakceptowane społecznie (9)

beżhołowie ‘zakłócenie zwykłego porządku; bezład, zamieszanie, chaos, nieład’ <ukr.>, **hołota** *pogard.* 1. ‘ludzie zachowujący się niekulturalnie, ordynarnie, motłoch’, 2. ‘dawniej także: ludzie biedni, niewykształceni; popółstwo’ <ukr., od hółtyj ‘goły, źle ubrany, ubogi’>, **buszować** ‘biegać, kręcić się, krążyć po jakimś terenie, zaglądając w każde miejsce, zwykle szukając czegoś; szperać w czymś, plądrować’ <z ukr.>, **judzić** *pejorat.* ‘namawiać lub prowokować kogoś do zrobienia czegoś złego’ <brus. júdzic ‘postępować obłudnie; obmawiać, oczerniać’, ukr. júdyty ‘kusić, podszczuwać, podżegać’, z psł. *juditi ‘łudzić, kusić’>, **korowody** ‘tylko w lm niepotrzebne, uciążliwe zabiegi, starania, kłopoty; ceremonialne wymawianie się od czego, robienie trudności; ceremonie, ceregiele’ <ukr.>, **kułak** ‘uderzenie pięścią; cios, szturchaniec’ <ukr., ros. kułák ‘pięść zaciśnięta do uderzenia; uderzenie pięścią, może z osm. kulak ‘ucho, więc najpierw o uderzeniu w ucho’>, **motłoch** *pogard.* ‘bardzo duża liczba ludzi zgromadzonych w jakimś miejscu, zachowująca się w sposób agresywny lub nieakceptowalny dla innych’ <ukr. mó-tłoch>, **pohybel** daw. ‘zguba, zatracenie; szubienica’ <ukr.>

1.3. Prawo i łamanie prawa (11)

1.3.1. Więzienie i kara (10)

kańczug 1. ‘bicz z plecionego rzemienia osadzonego na krótkim kiju’, **2.** ‘uderzenie tym biczem’ <*daw.* kańczuk, *ukr.* kanczúk, może z *tur.*>, **kajdany** ‘żelazne łańcuchy do skuwania rąk lub nóg więźniom *przen.* niewola’ <*ukr.*, przez *tur.* z *ar.* qajdāni ‘pęta’>, **haracz** ‘wygórowana, niesłusznie ściągana opłata; okup’ <*ukr.* haráč, z *osm.* haraç ‘danina’, w końcu z *aram.*>, **nahaj 1.** ‘skórzany, pleciony bicz na krótkiej rękojeści; batog, kańczug’, **2. pot.** ‘uderzenie, raz zadane tym biczem’ <*ukr.*, z *tat.*>, **opryszek** ‘rabuś, zbój, bandyta’ <*ukr.* opryszok>, **rezun** *daw.* ‘osobnik dokonujący napadów, morderstw; morderca, zabójca’ <*ukr.* rizun>, **Berkut 1.** ‘specjalna jednostka ukraińskiej milicji’, **2.** ‘ludzie, którzy pracują w Berkucie – jednostce specjalnej’ <*ukr.* Беркут>

1.3.2. Regulacje prawne (1)

kruczek ‘mało widoczny w dokumentach lub bardzo skomplikowany zapis prawny, który pozwala na oszukanie kogoś albo ominięcie jakichś procedur’ <*ukr.* krjućók, krućók ‘haczyk, wykręt, kruczek’, *brus.* krućók ‘ts.’, *ros.* krjućók ‘ts.’>

1.4. Tradycja (9)

1.4.1. Świat dawnych epok i wydarzenia historyczne (5)

kozak *daw.* ‘sługa na dworze magnackim’ <*ukr.*, z *tur.* kazak>, **kurhan** ‘stożkowy nasyp ziemny kryjący jeden grób lub większą liczbę grobów, wznoszony od neolitu do wczesnego średniowiecza’ <*ukr.* kurhán, *st.-rus.* kurgán,

z *tur.* qurgan ‘gród’>, **pajuk 1.** *hist.* ‘pokojowiec dworski, często ubrany po turecku; członek straży magnata towarzyszący mu w czasie jazdy powozem’, **2.** ‘pokojowiec sułtana tureckiego; żołnierz z sułtańskiej gwardii przybocznej’ <*ukr.*, z *osm.* peyk ‘towarzysz podróży, satelita’, z *pers.*>, **semen** *hist.* ‘nadmowny kozak w dawnej Rusi’ <*ukr.*>

1.4.2. Zwyczaje i obyczaje (4)

kukła ‘figura przypominająca wyglądem człowieka’ <*ros.* kúkla ‘lalka’, *ukr.* kúkla ‘lalka’, z *gr.* kúkla ‘lalka’>, **kupała** *hist.* ‘uroczystość obchodzona przez Słowian wschodnich w noc letniego przesilenia słonecznego, połączona z obrzędami, tańcami itp.’ <*ukr.*>, **kurhan** ‘kopiec usypany na pamiątkę jakiegoś wydarzenia lub na czyjaś cześć’ <*ukr.* kurhán, *st.-rus.* kurgán, z *tur.* qurgan ‘gród’>, **nabożnik** ‘pas haftowanego płótna różnego przeznaczenia wykorzystywany w obrzędach prawosławnych’ <może *ukr.* nabożnik>

1.5. Przynależność i podział terytorialny (9)

1.5.1. Nazwy osób ze względu na ich pochodzenie i przynależność terytorialną (7)

gudłaj *pogard. przest.* ‘Żyd’ <*ukr.* kudłaj ‘człowiek z kudłami, rozczochranymi włosami’>, **Hucuł** ‘góral zamieszkujący tereny w zachodniej części Karpat Wschodnich na terenie Ukrainy’ <*ukr.* Hucuł; istnieje wiele hipotez dotyczących pochodzenia tego etnonimu>, **kacáp** *pogard. przest.* ‘Rosjanin’ <*ros.* kacáp ‘obraźliwie o Rosjaninie’, *ukr.* kacáp ‘obraźliwie o Rosjaninie’>, **kozak 1.** *hist.* ‘członek grupy ludności tworzącej wolny stan w feudalnym społeczeństwie dawnej Rzeczypospolitej i państwa moskiewskiego, zamieszkałej na terenie Ukrainy i południowo-wschodniej Rosji, mającej odrębną organizację wojskową’, **2.** *hist.* ‘potomek tej ludności’ <*ukr.*, z *tur.* kazak>, **mołojec** *książk.* ‘młody Kozak’ <wyraz wywodzi się z południoworuskiego

molodec ‘młody, dzielny mężczyzna’>, **pobratymiec** *książk.* ‘osoba, która pochodzi z tego samego miejsca co ktoś inny lub jest tej samej narodowości’ <może *ukr.* pobratým>

1.5.2. Miasta, obszary geograficzne (2)

Huculszczyzna ‘teren w zachodniej części Karpat Wschodnich na terenie Ukrainy, zamieszkały przez Hucułów’ <*ukr.* Huculščyna>, **Kołomyja** ‘miasto w południowo-zachodniej części Ukrainy, w okresie przed drugą wojną światową znajdujące się na terytorium Polski’

1.6. Funkcjonowanie państwa (6)

1.6.1. Władza państwowa, funkcje, godności, sprawowane urzędy (6)

car ‘tytuł dawnych władców bułgarskich, serbskich oraz wielkich książąt moskiewskich; w Polsce do dziś o cesarzach rosyjskich; osoba mająca ten tytuł’ <*ukr., scs., ze st.-bułg.*, w którym było skrótem zam. cesar, z *p.-gr.* ke-sários, *p.-łac.* caesarius, od Caesar ‘cesarz’>, **horda** ‘u dawnych ludów koczowniczych tureckich i mongolskich zjednoczenie różnych plemion pod władzą jednego chana; orda’ <*daw.* orda, przez *ukr.* z *tur.* orda ‘obóz wojskowy’>, **horodniczy** *hist.* ‘urzędnik ziemski w Wielkim Księstwie Litewskim sprawujący pieczę nad miastem’ <*ukr., brus.*>, **hospodar** ‘tytuł dawnych książąt Mołdawii i Wołoszczyzny, używany także w stosunku do wielkiego księcia litewskiego; władca noszący ten tytuł’ <*rum., z ukr.*>, **hospodyn** *daw.* ‘pan, władca’ <*ukr.*>, **kniaź** *hist.* ‘tytuł księcia na Rusi i Litwie; osoba nosząca ten tytuł’ <*ros., ukr.*>

1.7. Finanse (5)

1.7.1. Waluta (2)

hrywna ‘pieniądz używany w Ukrainie’ <*ukr.* hrywnia>, **karbowaniec** ‘pieniądz przez pewien czas używany w Ukrainie (ostatnio w latach 1992–1996)’ <*ukr.* карбованець>

1.7.2. Podatki, opłaty, świadczenia pieniężne (2)

haracz 1. ‘podatek nałożony na niemuzułmańską ludność imperium osmańskiego’, **2.** ‘opłata nakładana przez jakiegokolwiek władcę na kraj podbity’ <*ukr.* haráč, z *osm.* haraç ‘danina’, w końcu z *aram.*>

1.7.3. Własność (1)

hołysz przestarz. ‘człowiek biedny, zubożały; biedak, golec’ <*ukr.*>

1.8. Religia – Kościół (4)

1.8.1. Osoby związane z religią i Kościołem (2)

ihumen rel. ‘przełożony klasztoru w Kościele wschodnim; igumen’ <*ukr.*>, **pop I** ‘duchowny w Kościele prawosławnym i greckokatolickim’ <*ros., ukr.*, z *gr.* páppas ‘ojciec’>

1.8.2. Sakramenty i obrzędy religijne (1)

kum ‘mężczyzna podający dziecko do chrztu’ <*ukr., st.-rus.*, z *bułg.* kum, które skr. zam. kumotr, z *rum.* kumatru ‘ojciec chrzestny’>

1.8.3. Miejsca i instytucje związane z religią i Kościołem (1)

meczét ‘świętynia muzułmańska, w której skład wchodzi sala modlitw, zwykle też dziedziniec ze studnią lub sadzawką i minarety’ <*ukr.* meczét, *ros.* meczét’, w końcu (niejasną drogą) z *osm.* mescit, *ar.* mesdżid ‘miejsce kultu’>

1.9. Język (3)

1.9.1. Mówienie (2)

nudzić ‘mówić o czymś długo i nieciekawie’ <może *ukr.* nudyty ‘mdlić, nudzić’>, **rozhowor** ‘zwykle w lm, *książk.* rozmowa, gawęda’ <*ukr.*>

1.9.2. Pisanie (1)

kulfon ‘znak w formie litery, słowa lub rysunku, który został napisany lub narysowany krzywo i niestarannie’ <*ukr.* kúlhan>

1.10. Edukacja i oświata (1)

1.10.1. Szkoła (1)

kacáp *pot. przest.* ‘język rosyjski jako przedmiot w szkole’ <*ros.* kacáp ‘obraźliwie o Rosjaninie’, *ukr.* kacáp ‘obraźliwie o Rosjaninie’>

II. CZŁOWIEK I PRZYRODA (98)

2.1. Świat roślin (43)

2.1.1. Rośliny uprawne (11)

bakun ‘odmiana machorki uprawiana dawniej na Ukrainie i Wołyniu’ <*ukr.*>, **bulwa** ‘roślina wieloletnia z rodziny astrowatych, o grubej łodydze i jadalnych bulwach na podziemnych pędach, pochodząca z Ameryki Północnej, uprawiana jako roślina warzywna i pastewna; słonecznik bulwiasty’ <*ukr. dial.* búlba, z *rum.* bulb ‘cebulka’, *łac.* bulbus, *gr.* bōlbos ‘cebula’>, **fasola** ‘roślina z rodziny bobowatych, uprawiana w wielu odmianach ze względu na jadalne nasiona i strąki’ <*ukr.* fasola, *rum.* fasole, *n.-gr.* fasoliá, w końcu z *gr.* phásēlos ‘wyka’>, **hreczka** *reg.* ‘gryka’ <*ukr.*>, **jasiiek** *roln.* ‘fasola – roślina o dużych, białych ziarnach’, **kabaczek** ‘roślina, będąca odmianą dyni, wytwarzająca duże, zielone, żółte lub pomarańczowe, wydłużone owoce, przypominające ogórki’ <*ros.* kabačók, *ukr.* kabačók>, **katran** *bot.* ‘katran abisyński, jednoroczna uprawna roślina oleista, o wysokiej, rozgałęzionej łodydze, jajowatych liściach i białych kwiatach, pochodząca z Afryki; kapusta abisyńska’ <*ukr.*>, **kukurydza** ‘jednoroczna roślina zbożowa z rodziny wiechlinowatych, uprawiana w licznych odmianach’ <przez pomieszczenie dwu starszych form: kukuruza i kukuryca, obie z dialektów *ukr.*, w końcu od *rum.* cucurúz ‘szyszka jodłowa’ (stąd też podobna do niej kolba kukurydzy)>, **orkisz** *bot.* **1.** ‘gatunek jęczmienia o grubym, niezrośniętym z plewami ziarnie’, **2.** ‘podgatunek pszenicy o luźnym kłosie i łamliwej osadce kłosowej’ <*ukr.*, z *tur.-tat.* urkuš>, **tytoń** ‘jednoroczna lub wieloletnia roślina z rodziny psiankowatych uprawiana ze względu na liście zawierające nikotynę’ <*daw.* tytuń, tutuń, z *ukr.* tiutiún, z *osm.* tütün, od tütmek ‘dymić’>

2.1.2. Owoce i warzywa (8)

arbuz **1.** *bot.* ‘owoc arbuza – rośliny; kawon’, **2.** *daw.* ‘dynia’ <*ros.* arbúz ‘kawon’, z *ukr., tat.* harbúz ‘dynia’ (z *pers.* charbūza ‘dynia, dosł. ośli

ogórek’>), **czereśnia** ‘jadalny owoc czereśni – drzewa’ <*ukr.* čerėšnja, z *psł.* *čeršńa>, **dereń** ‘jadalny owoc derenia krzewu’ <*ukr.* derén>, **fasola** ‘nasiona i strąki fasoli – rośliny’ <*ukr.* fasola, *rum.* fasole, *n.-gr.* fasoliá, w końcu z *gr.* phásēlos ‘wyka’>, **jasiiek** *roln.* ‘jadalne nasiona jaśka – rośliny’ <*ukr.*, z *turk.* jastyk ~jassyk to etymologicznie ‘coś wypukłego w środku, a spłaszczonego na brzegach; coś w kształcie soczewicy’>, **kabaczek** ‘jadalny owoc kabaczka – rośliny’ <*ros.* kabačók, *ukr.* kabačók>, **kawon** *reg.* ‘arbuz’ <*ukr.* kawún, z *osm.* kavun ‘dynia, melon’>

2.1.3. Rośliny wodne i rosnące na terenach podmokłych (7)

ajer *reg.* ‘tatarak’ <*ukr.* ajer, z *osm.-tur.* agyr>, **czahary** *reg.* ‘zarośla na podmokłych gruntach’ <*ukr.*>, **komysze** ‘gęstwina, zarośla, krzaki, zwłaszcza w miejscach podmokłych’ <*ukr.* komysz ‘sitowie’>, **oczeret 1.** *bot.* ‘roślina z rodziny turzycowatych, rosnąca nad brzegami rzek, jezior, na bagnach’, **2. oczerety** (lm), *pot.* ‘zarośla, szuwały nadbrzeżne’ <*ukr.*>, **tatarak 1.** ‘roślina wodna o długich, wąskich, zaostzonych, pionowo rosnących liściach’, **2.** ‘suszone liście i kłaczka tataraku’ <*ukr.* tatarak ‘roślina wodna’, od: nazwy etnicznej Tatary – w odniesieniu do rozmaitych plemion tureckich i mongolskich>

2.1.4. Grzyby, rośliny leśne i łąkowe (5)

huba *bot.* ‘grzyb pasożytniczy z rodziny żagwiowatych, występujący w wielu gatunkach, pasożytujący na drzewach; żagiew’ <*ukr.*>, **kozak** ‘jadalny grzyb z rodziny borowikowatych, o rudopomarańczowym lub brązowym kapeluszu osadzonym na białym, wysmukłym trzonie’ <*ukr.*, z *tur.* kazak>, **komysz** *lwow.* ‘gęste skupisko roślin’ <*ukr.* komýš ‘sitowie, szuwar, trzcina’, z *tur.* kamýš ‘trzcina, sitowie’>, **lewada** *przest.* ‘otoczona drzewami łąka’ <*ukr.* leváda ‘łąka’, z *st.rus.* livada ‘łąka’, źródłem jest *gr.* libádion ‘źródło, strumyk; zroszona równina’>, **niezabudka** *lwow.* ‘niezapominajka’ <*ukr.* nezabúdka>

2.1.5. Budowa i funkcjonowanie roślin (6)

bulwa *bot.* ‘silnie zgrubiała, mięsista łodyga podziemna niektórych roślin, u pewnych gatunków jadalna’ <*ukr. dial.* búlba, z *rum.* bulb ‘cebulka’, *łac.* bulbus, *gr.* bōlbos ‘cebula’>, **czereśnia** ‘drewno z czereśni – drzewa’ <*ukr.* čerėšnja, z *psł.* *čeršbna>, **dorodny** *książk.* ‘duży, dojrzały i bez oznak choroby (owoc, warzywo)’, **3.** *książk.* ‘duży i mający dużo kwiatów lub owoców (krzew, drzewo)’ <może *ros.* doródnyj, może *ukr.* dorídnyj>, **kaczan 1.** ‘głąb kapusty’, **2.** ‘kolba kukurydzy’ <*ros.* koczán, *ukr.* kaczan, może z *tur.*>, **pachwina** *bot.* ‘zagłębienie znajdujące się między górną stroną nasady liścia a łodygą’ <*ukr.* pachvyna>

2.1.6. Drzewa, krzewy (4)

czerecha ‘drzewo lub krzew z rodziny różowatych, o białych, odurzająco pachnących kwiatach, zebranych w grona, i ciemnoczerwonych lub czarnych owocach, występujące na półkuli północnej’ <*ukr.*>, **czereśnia** ‘drzewo o jajowatych liściach i małych, jadalnych owocach z pestką w środku’ <*ukr.* čerėšnja, z *psł.* *čeršbna>, **dereń** *bot.* ‘krzew z rodziny dereniowatych, o żółtych kwiatach i czerwonych, jadalnych owocach’ <*ukr.* derén>, **tawuła** *bot.* ‘krzew z rodziny różowatych o drobnych miododajnych kwiatach, występujący w wielu gatunkach w strefie umiarkowanej’ <*ukr.* táwołha, z *tur.*>

2.1.7. Rośliny stepowe (2)

bodiak *bot.* ‘roślina stepowa z rodziny astrowatych, o kolczastych liściach i łodygach, występująca w wielu gatunkach w Eurazji i Afryce Północnej; oset’ <*ukr.* bodiák>; **burzan** ‘wysokie kępy zwartej roślinności na stepie, głównie łopianów i ostów’ <*ukr.* burján ‘chwast’>

2.2. Świat zwierząt (41)

2.2.1 Zwierzęta leśne i polne (10)

bobak *zool.* ‘płoworudy gryzoń z rodziny wiewiórkowatych, żyjący gromadnie na stepach wschodniej Europy i Azji’ <*ukr.* (?)>, **borsuk** ‘ssak łowny z rodziny łąsicowatych, o krępym tułowiu, krótkich kończynach i sztywnej, białoszarej sierści, zamieszkujący nory w lasach Europy i Azji’ <*ukr.*, z *tur.*>, **łośza** *łow.* ‘samica łosia; łosica, kłępa’ <z *ukr.*>, **łośzak** ‘młodyłoś, cielę łosia’ <z *ukr.*>, **odyniec** *łow.* ‘stary samiec dzika lub żubra, który poza okresem płodności samic żyje z dala od stada’ <*ukr.* odyńec ‘stare zwierzę żyjące samotnie’; forma ukraińska utworzona od *ukr.* odyń ‘jeden; jedyny; samotny’>, **rosomak** *zool.* ‘drapieżny ssak z rodziny łąsicowatych, żyjący w tajdze i tundrze Eurazji i Ameryki’ <*ukr.*, *ros.* rosomacha, z *fiń.* rosso-maha>, **suhak** *zool.* ‘zwierzę zaliczane do antylop, zamieszkuje stepy i półpustynie środkowej Azji i regionu podkaukaskiego; sumak’ <*ukr.*, z *tur.*>, **tabun I 1.** ‘stado dzikich koni, zwłaszcza stepowych; także: duże stado koni na pastwisku’, **2. łow.** ‘duże stado dropi lub dzikich gęsi’, **3. daw.** ‘koń stepowy’ <*ukr.*, z *tur.* ‘stado, trzoda’>

2.2.2. Zwierzęta domowe i hodowlane (8)

buhaj ‘samiec rozplodowy bydła domowego; stadnik’ <*ukr.*, z *osm.-tur.*>, **chmyz** ‘mały, niepozorny okaz zwierzęcia danego gatunku, zwłaszcza: mały, niepozorny koń’ <*ukr.*>, **czaban** *daw.* ‘duży wół lub baran’ <*ukr.* czabán, z *osm.-tur.* czoban>, **klacz** ‘samica konia’ <*ros.* kljácsa ‘szkapa, kobyła’, *ukr.* kljač, kljácsa ‘kobyła’, z *psł.* *klęča ‘coś zgiętego, wykrzywionego; szkapa, kobyła’>, **wałach** ‘wytrzebiony ogier’ <*ukr.*>, **bułany** ‘o maści konia: płowy, żółtawy; izabelowaty’ <*ukr.* bułanyj, z *tur.* (?)>, **bury** ‘brązowoszary; dawniej: brunatnoczerwony, ryży, gniady (najpierw tylko o maści końskiej)’ <*ukr.*, *st.-rus.* buryj, z *tur.* bur ‘gniady’, w końcu z *pers.* bōr ‘ts.’>, **kary** ‘o maści konia: czarny’ <*ukr.* karyj, z *tur.* kara ‘czarny’>

2.2.3. Hodowla i opieka nad zwierzętami; człowiek wobec zwierząt (8)

braha ‘wywar pozostały po pędzeniu wódki, służący za pokarm dla bydła i trzody’ <ukr.>, **czaban** *daw.* ‘pasterz owiec lub wołów’ <ukr. czabán, z *osm.-tur.* czoban>, **czaprak** **1.** *jeźdź.* ‘podkładka umieszczana na końskim grzbiecie pod siodłem, zapobiegająca otarciu grzbietu konia podczas jazdy’, **2.** ‘ozdobna tkanina nakładana na grzbiet zwierzęcia’ <ukr. čaprak, z *osm.* čaprak>, **derka** ‘gruby koc, używany zwykle jako okrycie na konie’ <*daw.* derha, z *ukr.*>, **hodować** ‘dopomagać do wzrostu, rozwoju; pielęgnować, uprawiać, wychowywać’ <ukr. hoduváty, hodováty ‘chować młode zwierzęta (zwłaszcza cielęta, jagnięta) z roku na rok, tj. karmić przez zimę’, od *st.-rus.* hod ‘rok’>, **hodowla** **1.** ‘planowa opieka nad wzrostem i rozwojem zwierząt lub roślin, zabiegi mające na celu doskonalenie cech dziedzicznych hodowanych osobników’, **2.** ‘zwierzęta lub rośliny będące pod taką opieką’ <ukr. hodíwlja, hodówlja, od *hodováty* ‘hodować’>

2.2.4. Budowa i funkcjonowanie organizmów zwierzęcych (7)

chwoist **1.** *przest.* ‘ogon’, **2.** ‘zakończenie ogona w kształcie pędzla’ <może *brus.*, może *ukr.*>, **czerep** **1.** *książk.* ‘głowa – część ciała zwierzęcia’, **2.** *książk.* ‘czaszka – ogół kości głowy tworzących osłonę chroniącą mózg zwierzęcia’ <ukr. čérep ‘czaszka; duża skorupa; gliniany garnek, doniczka; płytki kafłowe’>, **kołtun** ‘rozczochrana i poplątana sierść’ <ukr. kovtún>, **kudły** *pot.* ‘gęsta, długa sierść’ <ukr.>, **spadź** ‘lepka, słodka ciecz pojawiająca się latem na liściach drzew, wytwarzana przez mszyce i inne owady’ <ukr. (*reg.*) spadb ‘słodka ciecz na liściach i gałązkach niektórych drzew’>

2.2.5. Ptaki dziko żyjące (4)

czajka I ‘ptak z rodziny siewek, zamieszkujący podmokłe łąki i ugory Europy, zimujący w zachodniej Europie i w Afryce’ <ukr.>, **derkacz** *zool.* ‘ptak łowny z rzędu chruścieli, o rdzawobrunatnym upierzeniu i charakterystycznym, terkoczącym głosie’ <ukr.>, **kaniuk** *zool.* ‘ptak z rodziny sokołów,

pokrewny kani, o biało-czarnym upierzeniu; najpiękniejszy ptak drapieżny Ameryki’ <*ukr.*>, **zauła** ‘kukułka’ <*ukr.* zozúła, zazúła, zozúła, z *psł.* *žegъza ‘kukułka’>

2.2.6. Owady (2)

karakon przestarz. ‘karaluch’ <*daw.* karakan, tarakan, z *ukr., ros.* tarakán ‘karaluch’, z *tur.*>, **zauła** ‘biedronka’ <*ukr.* zozúła, zazúła, zozúła, z *psł.* *žegъza ‘kukułka’>

2.2.7. Ryby (1)

czeczuga ‘sterlet, ryba słodkowodna wędrowna z rodziny jesiotrowatych’ <*ros., ukr.* czeczuh>

2.2.8. Zwyczaje i zachowania zwierząt (1)

wataha łow. ‘stado wilków lub dzików’ <*ukr., z tat.*>

2.3. Ziemia (11)

2.3.1. Zbiorniki wodne (6)

bajoro 1. *pot.* ‘kałuża wypełniona wodą z błotem’, **2.** ‘błotnisty i zarośnięty roślinnością staw’ <*ukr.* bajúra ‘wielka kałuża’>, **czahary reg.** ‘mokradła porośnięte krzakami i karłowatymi drzewami’ <*ukr.*>, **halawa geogr.** ‘mokradło’ <*ukr.*>, **krynica ksiązk.** ‘źródło’ <forma krynica zastąpiła pierwotną krzynica być może pod wpływem ukraińskim>, **porohy** ‘poprzeczne progi skalne w korycie rzeczonym, często tworzące wodospady’ <*ukr.*>

2.3.2. Gleba, ukształtowanie terenu (6)

bajoro *pot.* ‘teren podmokły, który stał się taki na skutek opadów deszczu’ <*ukr.* bajúra ‘wielka kałuża’>, **halawa** *geogr.* ‘miejsce bezdrzewne w lesie’ <*ukr.*>, **manowce** *książk.* ‘nieznany lub trudny do przebycia teren, na którym łatwo można zabłądzić lub narazić się na niebezpieczeństwo’ <może od *ukr.* manýty ‘mamić, łudzić, zwodzić, oszukiwać’>, **step** ‘obszar równinny pokryty bujną roślinnością trawiastą i zielną, właściwy klimatowi kontynentalnemu; także: roślinność typowa dla tych obszarów’ <*ukr.*>, **wertepy** 1. ‘teren trudny do przebycia, wyboista, mało uczęszczana droga; bezdroża, manowce’, 2. *daw.* ‘droga kręta lub droga nad przepaścią’ <*ukr.* wertép (lp)>

2.4. Pogoda (2)

2.4.1. Zjawiska atmosferyczne (2)

hulać ‘o wietrze: wiać we wszystkich kierunkach z dużą siłą’ <*ukr.* hulaty>, **tuman** *rzad.* ‘obłok mgły, pary’ <*ukr.* tumán, z *tur.*>

III. CZŁOWIEK JAKO ISTOTA PSYCHICZNA (80)

3.1. Ocena i wartościowanie (29)

3.1.1. Słownictwo oceniające (15)

blahy ‘niemający znaczenia i dotyczący spraw nieważnych’ <*brus.* blahí ‘lichy, marny, zły’, *ukr.* blahýj ‘zły, stary, nędzny’, z *scs.* благъ ‘dobry, miły, łaskawy’>, **chłystek** *pogard.* ‘mężczyzna, którego mówiący uważa z racji jego młodego wieku za niegodnego zaufania’ <*ukr.* chłystýk ‘osoba z niższych warstw społecznych’>, **ciura** *pogard.* ‘osoba o podrzędnej pozycji

społecznej, mało znacząca i lekceważona’ <*ukr.* čura||dżura||cjura ‘kozacki sługa-towarzysz, biorący udział w pochodach, bitwach’, *tur.* čora, cora ‘parobek do koni’>, **draka** **1.** *pot.* ‘nieprzyjemne zdarzenie, w którym między jego uczestnikami zachodzi gwałtowny konflikt’, **2.** *pot.* ‘niecodzienna sytuacja, wywołująca rozbawienie lub zdziwienie obserwatorów’ <*ros.* draka ‘bijatyka’, *ukr.* draka ‘bijatyka’, z *psł.* *dъraka ‘darcie, szarpanie; bójka’>, **dzi-da** *pot. pogard.* ‘kobieta, której mówiący przypisuje brak inteligencji, wyzywający wygląd zewnętrzny i często także skłonność do nieakceptowalnych zachowań seksualnych’ <*ukr.* dzidá ‘pika turecka’, z *osm.* cida ‘pika’>, **kaprawy** *pot. pejorat.* ‘taki, który jest pod jakimś względem nieprawidłowy lub źle funkcjonujący’ <może *słowac.* kapravý, może *ukr.* kaprávyj, od: *psł. dial.* *kapra ‘to, co kapie, śluz z oczu’>, **kołomyja** *pot. przest.* ‘skomplikowana sytuacja będąca wynikiem jakiegoś zaniedbania czy konfliktu między ludźmi’ <od: *kołomyjka* w znac. ‘taniec’>, **kołomyjka** *pot. przest.* ‘ekspresywnie o kołomyi’ <*ukr.* kołomyjka>, **kozak I** *przym. młodz.* ‘taki, że bardzo się podoba mówiącemu’ <być może określenie nawiązuje do *kozak* w znaczeniu ‘mistrz’>, **kozak II** *przysł.* ‘tak, że to, o czym mowa, bardzo podoba się mówiącemu’ <być może określenie nawiązuje do *kozak* w znaczeniu ‘mistrz’>, **kulfon** *pot. pogard.* ‘mężczyzna, do którego mówiący ma negatywny stosunek’ <*ukr.* kúlhan>, **manowce** *książk.* ‘mało znany lub niebezpieczny obszar czegoś, w którym łatwo można się pomylić lub popełnić błąd’ <może od *ukr.* manýty ‘mamić, łudzić, zwodzić, oszukiwać’>, **motłoch** ‘grupa ludzi, do których mówiący odczuwa pogardę’ <*ukr.* mótłoch>, **niesamowity** ‘niezwykły, budzący podziw lub grozę’ <*ukr.* nesamovytyj ‘niesamodzielny; bardzo silny, ogromny’>, **nuda** ‘cecha przypisywana czemuś, co przez swój monotony, zbyt spokojny lub nieatrakcyjny charakter wywołuje nudę – stan psychiczny’ <może *ukr.* nudá ‘uczucie znudzenia; mdłości, nudności’>

3.1.2. Wola, postawy, stany, nastawienie człowieka wobec świata i życia (14)

borykać się 1. ‘zмагаć się, walczyć z kimś, z czymś’, **2.** *daw.* ‘mocować się, walczyć z kimś w zapasach’ <*ukr. dial.* borykátysja>, **czupurzyć się** ‘zachowywać się czupurnie; szukać zwady; srożyć się, stawiać się, rzucać się’ <*ukr.*>, **dosadny** ‘wyrażający coś wprost, bez subtelności oraz bez niedomówień’

<*ukr.* dosądnyj ‘przykry, dokuczliwy’>, **korcić** ‘nie dawać spokoju; trapić, kusić, nęcić’ <może z *ukr.*>, **ochajtnąć** *gw.* ‘doprowadzić coś z grubsza do porządku, do ładu; ogarnąć’ <*ukr.*>, **nuda** **1.** ‘stan psychiczny wywołany beczynnością, brakiem wrażeń lub jednostajnością’, **2.** ‘coś, co wywołuje nudę – stan psychiczny’ <może *ukr.* nudá ‘uczucie znudzenia; mdłości, nudności’>, **nudzić** ‘wywoływać w kimś uczucie nudy’ <może *ukr.* nudýty ‘mdlić, nudzić’, z *psł.* *nuditi ‘zmuszać, zniewalać, wywierać nacisk, męczyć, trapić’>, **nudzić się** **1.** ‘odczuwać nudę – stan psychiczny’, **2.** ‘przestawać odbierać dany obiekt lub sytuację jako atrakcyjne i interesujące’, **3.** ‘przestawać być odbieranym jako atrakcyjny i interesujący’ <zob. nudzić>, **nużyć** **1.** *książk.* ‘powodować zmęczenie psychiczne lub fizyczne’, **2.** *książk.* ‘wywoływać uczucie nudy’ <czasownik odrzeczownikowy od dawnego *pol.* nuża ‘trud, zmęczenie, znużenie’, zapożyczonego z *ukr.* nuża ‘wszy; muchy’, *dial.* ‘bieda, nędza, trud’ (Bor)>

3.2. Działalność artystyczna człowieka (26)

3.2.1. Muzyka, taniec (11)

duma ‘ludowa pieśń ukraińska o balladowym charakterze’ <*ukr.*>, **dumka** **1.** ‘ludowa pieśń ukraińska’, **2.** ‘muzyka do dumki – ludowej pieśni ukraińskiej’ <*ukr.* dúmka>, **hołubiec** **1.** ‘w niektórych tańcach, np. w mazurze: uderzenie obcasem o obcas z jednoczesnym podskokiem’, **2.** ‘figura w tańcach ukraińskich polegająca na zalotnym okręcaniu się pary wokół siebie’ <*ukr.* hołubeć>, **kazaczok** **1.** ‘szybki, ukraiński taniec ludowy z przysiadami, wyrzucaniem nóg i podskokami’, **2.** ‘muzyka do kazaczoka – tańca’ <*ukr.* kazachok>, **kołomyjka** **1.** *etn.* ‘żywy taniec ukraiński, tańczony z przysiadami, podobny do polskich tańców góralskich’, **2.** *etn. muz.* ‘muzyka do kołomyjki – tańca’, **3.** *etn. muz.* ‘piosenka wykonana w rytmie kołomyjki – tańca’ <*ukr.* kołomyjka>, **prysiudy** ‘przysiady (w wielu ukraińskich i rosyjskich tańcach ludowych)’ <*ukr.*>

3.2.2. Instrumenty muzyczne (8)

bałabajka ‘bałałajka’ <*ukr.*>, **bałałajka** *muz.* ‘rosyjski ludowy instrument muzyczny, trzystrunowy, o pudle rezonansowym w kształcie trójkąta, przypominający mandolinę; rzadziej bałabajka’ <*ukr.*>, **bandura** ‘ludowy ukraiński instrument muzyczny szarpany, o owalnym korpusie rezonansowym i dwóch grupach strun – melodycznych i basowych’ <*ukr.*, z *gr.*>, **buńczuk** *muz.* ‘buńczuk orkiestrowy; perkusyjny instrument muzyczny, drążek z ramionami w kształcie półksiężyca, z których zwisają dzwoneczki lub blaszki, dźwięczące przy potrząśnieniu pionowo trzymany instrumentem’ <*ukr.*, z *tur.*>, **czara** *muz.* ‘czara głosowa wylotowa, najbardziej rozwarta część instrumentu dętego’ <*ukr.*, *st.-rus.*>, **harmonia II** ‘instrument muzyczny składający się z rozciąganego miecha, dwu przegród z języczkami (stroikami) oraz z dwu klawiatur guzikowych – prawej do grania melodii i lewej – do akompaniamentu basowego’ <*ukr.* harmón, z *ros.* garmón, skr. od *niem.* Harmonika, *ang.* harmonica>, **kobza** ‘ludowy instrument muzyczny o kilku strunach, typu lutni, rozpowszechniony obecnie na Ukrainie i w Rumunii, znany w dawnej Polsce’ <*ukr.*, z *tur.*>, **litaury** *muz.* ‘dawny muzyczny instrument perkusyjny, rodzaj bębna, kotła’ <*ros.*, z *ukr.*>

3.2.3. Literatura (6)

bohater 1. ‘główna postać w utworze literackim, filmie, operze itp.; postać reprezentatywna dla danego utworu, okresu’, **2.** ‘w mitologii greckiej: postać o nadludzkich cechach; półbóg, heros’ <*ukr.*, z *tur.*>, **duma** *lit.* ‘utwór epicko-liryczny o tematyce historycznej, zawierający elementy refleksyjne i balladowe’ <*ukr.*>, **hramota** *daw.* ‘na Litwie i Rusi: pismo, dokument pisany; gramota’ <*ukr.*, *st.-rus.* gramota, z *p.-gr.* grámmata ‘list’>, **ramota 1.** ‘lichy, pozbawiony wartości utwór literacki’, **2. lit.** ‘krótki utwór narracyjny o luźnej kompozycji, utrzymywany w tonie żartobliwej gawędy, zawierający elementy komiczno-satyryczne, zabarwiony tendencją dydaktyczną’ <*ukr.*>

3.2.4. Malarstwo (2)

bohomasz ‘zły, nieumiejętnie namalowany obraz; kicz’ <ukr.>, **ikona** ‘w sztuce bizantyjskiej i wschodniochrześcijańskiej: obraz o tematyce religijnej, malowany najczęściej na drewnie’ <ukr., ros., n.-gr. ikóna, z gr. eikon ‘podobizna’>

3.3. Działalność intelektualna człowieka (6)

3.3.1. Określenia człowieka ze względu na jego działalność intelektualną (4)

jelop pogard. ‘człowiek nierozgarnięty, ograniczony, tępy; dureń’ <ukr., z tat.>, **tuman pot.** ‘człowiek tępy, ciężko myślący; matoł’ <ukr. tumán, z tur.>, **kacáp pogard. przest.** ‘ktoś głupi i mało zdolny’ <ros. kacáp ‘obraźliwie o Rosjaninie’, ukr. kacáp ‘obraźliwie o Rosjaninie’>, **kołtun pogard.** ‘człowiek ograniczony i mający wąskie horyzonty intelektualne’ <ukr. kovtún>

3.3.2. Działalność naukowa (1)

hodowla ‘nauka zajmująca się ulepszaniem, doskonaleniem dziedzicznych cech hodowanych zwierząt lub roślin w obrębie już istniejących ras i odmian’ <ukr. hodíwlja, hodówlja, od hodováty ‘hodować’>

3.3.3. Nazwy działań intelektualnych człowieka (1)

czuża dusza – tiomnyj les ‘trudno poznać myśli i zamiary drugiego człowieka’ <ukr. dosł. ‘cudza dusza – to ciemny las’>

3.4. Usposobienie człowieka (12)

3.4.1. Określenia człowieka ze względu na jego usposobienie (10)

borsuk ‘o człowieku ponurym, skrytym, lubiącym samotność’ <*ukr.* borsúk, bursúk, z *tur.*>, **chwat** ‘człowiek energiczny, odważny i zdecydowany, który potrafi sobie poradzić w każdej sytuacji życiowej’ <*ros.* chvat, *ukr.* chvat>, **hulaka** ‘człowiek prowadzący hulaszczy tryb życia, spędzający czas na hulankach’ <*ukr.*>, **hałaburda przestarz.** ‘awanturnik, zawadiaka, krzykacz’ <*ukr.*>, **hultaj przestarz.** ‘nicpoń, łobuz, szelma, gałgan’ <*ukr.*>, **kozak 1.** ‘o żywym, śmiałym, dzielnym chłopcu lub żywej, śmiałej dziewczynie’, **2. pot.** ‘osoba odznaczająca się bardzo dużymi umiejętnościami w jakiejś dziedzinie’ <*ukr.*, z *tur.* kazak>, **mołojec pot. żart. przest.** ‘młody mężczyzna, który w ocenie mówiącego odznacza się odwagą i skłonnością do walki (w różnych znaczeniach tego słowa)’ <wyraz wywodzi się z południoworuskiego molodec ‘młody, dzielny mężczyzna’>, **oczajdusza przestarz.** ‘urwis, hultaj, hulaka, oszust’ <*ukr.*>, **szaławila** ‘człowiek lekkomyślny; lekkoduch, postrzeleniec’ <*ukr.* szaławyla>

3.4.2. Cechy charakteru, temperamentu, zdolności i umiejętności (2)

fertyczny daw. ‘fircykowaty, frantowski’ <od *ukr.* fertyk ‘frant, fircyk’>, **czupurny** ‘skory do zaczepki, do zwady, do bitki; zawadiacki, zadzierzysty, wyzywający, wojowniczy’ <*ukr.*>

3.5. Relacje międzyludzkie (5)

3.5.1. Określenia osób wchodzących w relacje międzyludzkie (4)

bohater ‘ktoś, kto budzi chwilowe zainteresowanie, skupia na sobie uwagę otoczenia’ <*ukr.*, z *tur.*>, **kukła** ‘osoba, która jest manipulowana i pozostaje

na czyichś usługach' <ros. kúkla 'lalka', ukr. kúkla 'ts.', z gr. kúkla 'ts.'>, **pobratymiec** *książk.* 'osoba, którą łączy z kimś więź oparta na wspólnocie zainteresowań, upodobań, przyjaźni' <może ukr. pobratým>, **prowódyr** *daw.* 'wodzirej' <ukr.>

3.5.2. Określenia relacji międzyludzkich (1)

besztać *książk.* 'słowami kierowanymi do kogoś wyrażać niezadowolenie z jego niewłaściwego postępowania w sposób zdecydowany i niezbyt delikatny' <ukr. bészaty>

3.6. Stany psychiczne człowieka (5)

3.6.1. Zachowania emocjonalne (5)

hołubić **1.** *pot.* 'pieścić, tulić; otaczać troskliwą, serdeczną opieką, troskliwie wychowywać', **2.** *pot.* 'jednać sobie kogoś, wabić, zachęcać, przyciągać' <ukr. hołubyty, od hołub 'gołąb'>, **na pohybel** *daw.* *dziś rzad.* 'na zgubę, na zatracenie, na nieszczęście, używane dla wyrażenia negatywnych emocji wobec kogoś lub czegoś' <ukr.>, **nudzić** **1.** 'domagać się czegoś w sposób uporczywy i męczący', **2.** 'okazywać swoje niezadowolenie, narzekając na coś lub zachowując się w sposób sprawiający wrażenie, że nie bardzo się wie, czego się chce' <może ukr. nudýty 'mdlić, nudzić', z *psł.* *nuditi 'zmuszać, zniewalać, wywierać nacisk, męczyć, trapić'>

IV. CODZIENNE ŻYCIE CZŁOWIEKA (80)

4.1. Najbliższe środowisko życia człowieka (24)

4.1.1. Sprzęty domowe i przedmioty codziennego użytku (14)

chusta ‘kawałek materiału, kwadratowy lub trójkątny, używany w różnych celach’ <może *ukr.* fústa / chvústa, z *rum.* fustă ‘spódnica, halka’>, **dobas** *reg.* ‘duży, tępy nóż’ <*ukr.*, może z *osm.-tur.* tombaz>, **derka** ‘koc lub kawałek grubej tkaniny służący do przykrywania się, okrywania nóg, spania na nim’ <*ukr.* dérha, džérha ‘gruba tkanina, derka’, z *tur.* čerge ‘mały namiot’, *daw.* derha, z *ukr.*>, **farfura** *daw.* 1. ‘fajans’, 2. ‘farfury (lm), naczynia i wyroby fajansowe’ <*ukr.* farfúry (lm), farfúr (lp), *n.-gr.* farfurí ‘porcelana’, z *osm.* fagfur, *ar.* fagfūr, *pers.* bag-pūr ‘porcelana chińska’; „syn nieba” jako tytuł cesarza chińskiego>, **jasiék** ‘niewielka poduszka’ <*ukr.* jásyk ‘poduszka’, z *tat.* *jassyk, jastyk>, **kablák** ‘zakrzywienie, wygięcie w łuk, w półkole; także: przedmiot zakrzywiony, wygięty w łuk; pałák’ <*ukr.* kabłúk ‘pałák, obłák, obręcz, obcas’, z *tur.* kabluk ‘obcas (krzywy)’>, **koromysło** *reg. wsch.* ‘nosidło do wiader z wodą, rodzaj deski (kładzionej na ramiona) o dwu bocznych prętach z hakami, na których wieszają się wiadra’ <*ukr.*>, **kotara** ‘zasłona, zwykle z grubej, ciężkiej tkaniny; portiera’ <*daw.* kotarha, przez *ukr.* z *tur.* kotar-ha ‘do jurty’>, **manatki** *pot.* ‘rzeczy, które ktoś zabiera z miejsca, które opuszcza’ <*ukr.* manatki ‘rodzaj okrycia pasterskiego, podróżnego’, z *scs.* manǰtija ‘rodzaj płaszcza’>, **plyta** ‘wierzchnia część pieca kuchennego’ <*ukr.* plýta ‘płaski kawałek kamienia, metalu, płyta’, *st.rus.* plita ‘kamień, cegła’>, **tapczan** 1. ‘mebel do spania składający się z prostokątnego pudła drewnianego z siatką i sprężynami oraz materaca, czasem obitego dekoracyjną tkaniną’, 2. *daw.* ‘ława do spania, prycza’, 3. *daw.* ‘obicie podium lub tronu; dywan’ <*ukr.* tapczán, z *tur.* (karaimskiego) tapčan, w końcu prawdopodobnie przez *mong.* tabčan, tavčan ‘tron pokryty kobiercem’, z *chiń.* tao-č’ang ‘podium w świątyni’>

4.1.2. Dom i inne miejsca zamieszkania oraz ich otoczenie (10)

basztań ‘ogród na stepach czarnomorskich, przeznaczony pod uprawę roślin warzywnych, głównie kawonów, melonów i ogórków’ <ros., ukr., tur., z pers. bostān ‘sad’>, **chata 1.** ‘niewielki chłopski dom mieszkalny, zwłaszcza dawny, drewniany, rzadziej gliniany, kryty zwykle słomą lub gontami; chałupa’, **2.** *pot.* ‘czyjeś mieszkanie, dom, siedziba’ <ukr.>, **chutor** ‘pojedyncza zagroda wiejska na słabo zaludnionych obszarach Rosji w XVI–XVII wieku; na Ukrainie, Kubaniu i nad Donem: osiedle, przysiółek lub stacja kozacka’ <ukr.>, **futor** ‘p. chutor’ <ukr.>, **horodyszczce** *daw.* ‘miejsce, gdzie znajdował się gród; grodzisko’ <ukr.>, **kłunia** *reg.* ‘szopa, stodoła’ <ukr.>, **kurzeń** *hist.* ‘wiejska zagroda, szałas na Ukrainie’ <ukr.>, **sadyba** ‘osiedle, miejsce zamieszkałe’ <ukr.>, **słoboda** *hist.* ‘na Rusi i w Rosji w XI–XVIII wieku: osada, której mieszkańcy byli zwolnieni na pewien czas od ciężarów feudalnych, a potem korzystali ze specjalnych ulg i samorządu’ <ukr.>

4.2. Jedzenie i jego przygotowanie (22)

4.2.1. Rodzaje potraw i ich cechy (11)

bundz ‘masa serowa uzyskiwana z mleka owczego, czasem z dodatkiem krowiego, formowana w duże bryły, po obeschnięciu przerabiana na bryndzę’ <ukr.>, **chałwa** ‘wyrób cukierniczy w postaci słodkiej, włóknistej masy z karmelu oraz z roztartych nasion oleistych (sezamu, arachidów, maku, słonecznika), orzechów z dodatkiem substancji smakowo-zapachowych’ <ros., ukr. chałwá, tur., ar. halva>, **chołodziec** *reg.* ‘zupa z warzyw podawana na zimno; chłodnik’ <ukr.>, **kabanos** ‘cienka, sucha, wędzona kielbasa wieprzowa’ <pochodzi ze Lwowa, gdzie skr. zam. kabani nos, od ukr. kaban ‘wieprz’>, **bakalie** ‘suszone owoce południowe (figi, migdały, rodzynki, daktyle), często używane do ciast i innych deserów’ <ukr. bakalija (lp) ‘kolonialne towary spożywcze (np. suszone daktyle, figi, rodzynki, cynamon, pieprz)’>, z *osm.-tur.* bakkaliye ‘ts.’>, **korowaj** ‘w Rosji i na Ukrainie: placek

weselny lub świąteczny, z pszennej mąki, z wierzchu różnorodnie zdobiony <*ukr.* korowáj, od korowa ‘krowa’>, **kutia** ‘tradycyjna, obrzędowa potrawa wigilijna, zwłaszcza dawniej na Rusi i na Litwie, przyrządzana z gotowanej pszenicy, kaszy lub ryżu z utartym makiem, z miodem i bakaliami’ <*ukr.*>, **łazanki** ‘kluski z cienko rozwałkowanego ciasta pokrajane w kwadraciki lub romby’ <*ukr. dial.*, może przez *rum.* i *serb.-chorw.* z *wł.* lasagne (lm) ‘rodzaj klusek’>, **mamałyga** *kulin.* 1. ‘popularna w krajach Europy Południowo-Wschodniej potrawa z kaszy kukurydzianej ugotowanej tak gęsto, że można ją kroić’, 2. *pot.* ‘gęsta potrawa o nieapetycznym wyglądzie’ <*ukr.* mamałyga, z *rum.* mămăligă ‘kasza kukurydziana’>, **pajda** *pot.* ‘duży kawał chleba, duża kromka’ <prawdopod. od *ukr.* paj ‘część, porcja’, z *tur.*>

4.2.2. Przedmioty związane z jedzeniem, pićciem (9)

czara 1. ‘niskie, szerokie naczynie o kształcie półkolistym, walcowatym, zwykle bez uchwytów, często bogato zdobione, używane dawniej do picia wina, miodu itp.’, 2. ‘część kielicha lub pucharu; czasza’ <*ukr.*, *st.-rus.*>, **kociuba** *przest.* 1. ‘narzędzie do rozcierania żaru w piecu chlebowym’, 2. ‘drewniana płaska łopata do wkładania do pieca i wyciągania z pieca chleba’ <*ukr.* kocjuba>, **makutra** ‘głęboka gliniana misa używana w kuchni do mieszania i ucierania produktów spożywczych’ <może *st.-rus.* makotra, może *ukr.* makitra, z *gr.* máktra ‘dzieża; moździerz do ucierania leków’>, **sagan** 1. ‘duży garnek przeznaczony do gotowania w nim lub przechowywania jedzenia’, 2. ‘zawartość sagana – garnka’, 3. *krak.* ‘naczynie kuchenne z dzióbkiem i uchwytem, przeznaczone do gotowania wody’, 4. *krak.* ‘ilość wody mieszcząca się w czajniku – naczyniu kuchennym’ <może *ros.* sagán, może *ukr.* sagán (sahán) ‘miska; wielki garnek’, ‘naczynie drewniane’, z *tur.* sagan ‘miska, miska z pokrywką’>

4.2.3. Używki (2)

bakun *daw.* ‘lichy, tani tytoń fajkowy’ <*ukr.*>, **tytoń** ‘produkt z wysuszonych i sfermentowanych liści tytoniu szlachetnego i machorki, używany

do wyrobu papierosów, cygar, do palenia w fajkach i do żucia' <*daw.* tytuń, tutuń, z *ukr.* tiutiún, z *osm.* tütün, od tütmeç 'dymić'>

4.3. Ubranie (20)

4.3.1. Rodzaje i części ubrań (15)

burka 'długie, obszerne okrycie wierzchnie w formie peleryny, z grubego, ciemnego sukna lub filcu, używane dawniej podczas podróży' <*ukr.* burka 'opończa tatarska', może z *tur.*>, **chałat 1.** 'długie, sięgające stóp okrycie wierzchnie przypominające płaszcz, noszone przez niektóre narody Wschodu, zwłaszcza Żydów we wschodniej Europie', **2.** *pot.* 'okrycie zbyt obszerne, podniszczone', **3.** *daw.* 'szlafrok' <*ukr.* chałat, *rum.* halat 'szlafrok przepasany sznurem', z *osm.* halat 'sznur, powróż'>, **cucha** 'luźna kurtka z wełnianego samodziału, ozdobiona haftem, noszona przez górali; gunia' <*daw.* czuha, *ukr.*, z *osm.* çuha 'sukno'>, **ferezja 1.** 'eleganckie okrycie noszone przez kobiety w Turcji', **2.** 'obszerne płaszcz męski, sięgający łydek, zwykle z czerwonego sukna, podszyty futrem, z przodu szamerowany, noszony w Polsce w XVI–XVII wieku' <*ukr.* ferézija, *st.-rus.* fieriez, może z *tur.*>, **hajdawery 1.** *żart.* 'spodnie, zwłaszcza niezgrabne, zbyt obszerne', **2.** *przestarz.* 'szero-kie, bufiaste spodnie; szarawary' <*ukr.* handewery>, **kiereja** 'długi, obszerne płaszcz męski, o kroju zbliżonym do delii, najczęściej w kolorze karmazynowym, podbity futrem, pochodzenia tureckiego; w Polsce noszony przez szlachtę w XVI–XVIII wieku' <*daw.* *ukr.* kyreja, może z *tur.* kürege 'futro'>, **kozak** 'but z wysoką cholewką, przeznaczony do noszenia zimą' <od określenia kozaka – żołnierza (pierwotnie jako 'but podobny do tych, jakie noszą kozacy')>, **kubrak** 'kurtka, zwykle z materiału gorszego gatunku; w dawnej Polsce: krótki ubiór kobiecy przylegający do figury, noszony w XVII–XVIII wieku; męski kontusz z płótna lub sukna noszony zwykle przez służbę w XVIII wieku' <*ukr.*, z *tur.*>, **odzież urzęd.** 'rzeczy, w które ubiera się człowiek' <*ukr.* odéža, ódiž, z *psł.* *odedja 'okrycie; to, co służy do okrycia; odzież, ubranie, strój', postać fonetyczna formy współczesnej z -ž wskazuje

na zapożyczenie z ukraińskiego (Bor)>, **serdak** ‘rodzaj kamizelki, krótki kożuszek lub watowana kurtka bez rękawów’ <może *ukr.*>, **szarawary** ‘długie, bufiaste spodnie pochodzenia wschodniego, szyte z miękkiej tkaniny; hajdawery’ <*ukr.*, z *węg.* *salavári*, z *osm.-tur.* *szałwar*, z *pers.* *szälwār* ‘spodnie’>

4.3.2. Ozdoby i dodatki (4)

chusta ‘rzecz w formie dużego kawałka trójkątnego lub kwadratowego materiału, zrobiona po to, żeby okrywać nią głowę lub ramiona i tułów’ <może *ukr.* *fústa* / *chvústa*, z *rum.* *fustă* ‘spódnica, halka’>, **chwost** *książk.* ‘ozdobny pęk nici, piór lub włosów’ <może *brus.*, może *ukr.*>, **kutas** *przestarz.* ‘ozdoba z nici, jedwabiu, wełny, sznurka itp., w kształcie pędzla; chwast’ <*ukr.* *kutás*, z *tur.* *kutas*, *kutaz* ‘rodzaj ozdoby’>, **mereżka** ‘rodzaj haftu ażurowego, wykonywanego przez łączenie grupami nitki pozostałych po wyciągnięciu z tkaniny pasemka nitki do nich prostopadłych’ <*ukr.*>

4.3.3. Czynności związane z noszeniem ubrań (1)

ochajtnąć się gw. ‘doprowadzić do ładu swój wygląd, ubrać się czysto’ <*ukr.*>

4.4. Czas wolny (7)

4.4.1. Rozrywka (5)

hopak ‘bardzo żywy, ludowy taniec ukraiński, w takcie 2/4, z akcentem na drugiej części taktu’ <*ukr.*>, **hulać 1.** ‘bawić się hucznie, bez troski’, **2.** ‘spędzać czas na zabawach, pijatykach’ <*ukr.* *hulaty*>, **hulanka** ‘huczna zabawa, często połączona z pijatyką’ <*ukr.*>, **kozak** ‘ukraiński taniec ludowy mężczyzn, w tempie szybkim, tańczony z przysiadami, wyrzucaniem nóg, podskokami; muzyka do tego tańca’ <*ukr.*, z *tur.* *kazak*>

4.4.2. Turystyka (2)

czekan I ‘rodzaj laski ze stalową rękojeścią zakończoną z jednej strony łopatką, z drugiej – kolcem, używanej przez alpinistów, np. do rąbania stopni w śniegu i lodzie’ <ukr. czekán, z rum. ciocan ‘młot’>, **tabor** ‘większa grupa ludzi wędrujących wspólnie lub zgromadzonych na postoju; obóz’ <ukr., z tur.-tat. tabur ‘obóz wojskowy, otoczony rzędem związanych wozów’>

4.5. Praca (6)

4.5.1. Wykonywany zawód (5)

czumak daw. ‘chłop ukraiński trudniący się przewożeniem towarów, zwłaszcza soli, na wozach zaprzężonych w woły’ <ukr. czumák, może z osm.-tur. czumakdar ‘noszący pałkę, maczugę’>, **hreczkosiej** przestarz. iron. ‘gospodarz zasiedziały na roli’ <ukr.>, **konował 1.** pogard. ‘zły lekarz’, **2.** pogard. ‘zły weterynarz’ <brus. kanavál, ukr. konováł ‘powalający konia na ziemię w celu kastracji’>, **kułak** ‘w Rosji carskiej: bogaty chłop zatrudniający w swoim gospodarstwie siły najemne; w krajach komunistycznych w okresie kolektywizacji: deprecjonujące określenie nadawane chłopom, których majątek zamierzano skonfiskować’ <ukr., ros. kułák ‘pięść zaciśnięta do uderzenia; uderzenie pięścią, może z osm. kulak ‘ucho, więc najpierw o uderzeniu w ucho’>

4.5.2. Materiały i narzędzia pracy (1)

przybór książk. ‘jeden ze zbioru przedmiotów służących do wykonywania określonej czynności’ <ros. прибор ‘przyrząd, aparat, komplet, garnitur; serwis’, ukr. прыбор ‘przyrząd, przybory’>

4.6. Rodzina (1)

4.6.1. Stosunki rodzinne (1)

ochajtnąć się *pot.* ‘ożenić się’ <*ukr.*>

V. CZŁOWIEK JAKO ISTOTA FIZYCZNA (35)

5.1. Określenia fizyczności człowieka (16)

5.1.1. Wygląd (13)

chmyz *pot. lekcew.* ‘mały, niepozorny człowiek; człowieczek, malec, smarkacz’ <*ukr.*>, **dorodny** *książk.* ‘taki, który jest dobrze zbudowany i dzięki temu wygląda pięknie i zdrowo’ <może *ros.* doródnyj, może *ukr.* dorídnij, od: *psł. czas.* doroditi ‘obrodzić’>, **hoży** ‘dorodny, urodziwy, krzepki, kwitnący zdrowiem’ <*ukr.* hożyj>, **harhara** ‘coś dużego, niezgrabnego, ciężkiego, niezręcznego (czasem o człowieku, zwierzęciu)’ <*ukr.*>, **kaprawy** **1. pot.** ‘taki, który jest zaropiałą, łzawiący lub zaczerwieniony’, **2. pot.** ‘taki, który ma zaropiałe, łzawiące lub zaczerwienione oko lub oczy’ <może *słowac.* kapravýj, może *ukr.* kaprávj, od: *psł. dial.* *kapra ‘to, co kapie, śluz z oczu’>, **kołtun** **1.** ‘twardy kłęb włosów na głowie, powstały z powodu braku higieny’, **2.** ‘rozczochrane i poplątane włosy’ <*ukr.* kovtún>, **kudły** *pot.* ‘rozczochrane, potargane włosy’ <*ukr.*>, **kulfon** **2. pot.** ‘duży i niezgrabny nos’, **3. pot.** ‘niezgrabna noga’, **4. pot. pogard.** ‘mężczyzna, do którego mówiący ma negatywny stosunek’ <*ukr.* kúlhan>, **łachmyta** *pot.* ‘ubogi, zaniedbany człowiek, który chodzi w zniszczonych ubraniach’ <*ukr.* łachmítja, łachmýtje ‘łachmany, szmaty, manatki’>

5.1.2. Sprawność i wydolność organizmu (3)

fertyczny ‘zwinny, zręczny, żwawy’ <od *ukr.* fertyk ‘frant, fircyk’>, **kaleka** ‘człowiek dotknięty kalectwem; ułomny; inwalida’ <*daw.* kalika, z *ukr.* kalika ‘żebrak wędrowny’, z *rum.* calic>, **kuternoga** *posp.* ‘człowiek kulejący’ <*ukr.*>

5.2. Choroby i ich leczenie (11)

5.2.1. Rodzaje chorób, przyczyny, objawy i skutki chorób (10)

broczyć 1. *książk.* ‘obficie wydzielać krew’, **2.** *książk.* ‘obficie płynąć z rany lub ran’ <może *ukr.* bročyty, z *psł.* *brotiti ‘barwić na czerwono korzeniem marzanny’>, **bulwa** *pot.* ‘wypukłość, zgrubiałość, guz’ <*ukr. dial.* búlba, z *rum.* bulb ‘cebulka’, *gr.* bōlbos ‘cebula’>, **chandra** *pot.* ‘chorobowy stan przygnębienia, apatii, zniechęcenia do życia; uczucie beznadziejności, smutku, nudy; depresja’ <*ukr., ros., z gr.*>, **czyrak** ‘mały, bolesny i wypełniony ropą guz na skórze człowieka lub zwierzęcia, będący objawem choroby’ <*ukr.* čyrják, čyrák>, **dżuma** ‘ciężka, prawie zawsze śmiertelna choroba zakaźna, wywołana przez swoisty zarazek – pałeczkę dżumy’ <*ukr.* dżumá, *rum., bułg.* czuma, może z *osm.* ič-humma ‘gorączka wewnętrzna, we wnętrznościach’>, **haratać** *pot.* ‘bić, tłuc; niszczyć, kaleczyć, ranić’ <*ukr.*>, **haratać się** *pot.* ‘ranić, kaleczyć jeden drugiego; bić się, szarpać się’ <*ukr.*>, **haratnąć** *pot.* ‘uderzyć, zniszczyć; skaleczyć, zranić’ <*ukr.*>, **nudzić** ‘odczuwać mdłości’ <może *ukr.* nudyty ‘mdlić, nudzić’>

5.2.2. Sposoby leczenia, sprzęty medyczne (1)

temblak ‘opaska lub trójkątna chusta zawieszona na karku chorego, podtrzymująca i częściowo unieruchamiająca zgiętą w łokciu chorą rękę’ <*daw.* temlak, z *ukr.* temlák, z *tur.*>

5.3. Budowa i funkcjonowanie ciała ludzkiego (10)

5.3.1. Części ciała (9)

czerep 1. *książk.* ‘głowa – część ciała człowieka’, **2.** *książk.* ‘czaszka – ogół kości głowy tworzących osłonę chroniącą mózg człowieka’ <*ukr.* čérep ‘czaszka; duża skorupa; gliniany garnek, doniczka; płytki kaflowe’>, **kul-fon 1.** *pot.* ‘duży i niezgrabny nos’, **2.** *pot.* ‘niezgrabna noga’ <*ukr.* kúlhan>, **kułak** ‘dłoń mocno zaciśnięta; pięść’ <*ukr., ros.* kułak ‘pięść zaciśnięta do uderzenia; uderzenie pięścią’, może z *osm.* kulak ‘ucho’, więc najpierw o uderzeniu w ucho>, **kutas** *wulg.* ‘członek męski’ <*ukr.* kutás, z *tur.* kutas, kutaz ‘rodzaj ozdoby’>, **oseledec** *daw.* ‘kosmyk włosów na czubku ogolonej głowy, spleciony w warkocz lub rozpuszczony, noszony przez Kozaków zaporo-skich’ <*ukr.*>, **seledec** ‘p. oseledec’ <*ukr.* seledec ‘dosł. śledź’>, **pachwi-na** ‘zagłębienie znajdujące się w ciele w miejscu, w którym noga łączy się z tułowiem’ <*ukr.* pachvyná>

5.3.2. Zmysły (1)

majak ‘nierzeczywisty obraz widziany podczas snu lub przez osobę w zabu-rzonym stanie świadomości’ <*ukr. dial.* majak ‘zjawą’>

VI. KATEGORIE FIZYCZNE (17)

6.1. Cechy i właściwości materii (12)

6.1.1. Stan skupienia, trwałość materii (4)

czad 1. ‘tlenek węgla, bezbarwny, bezwonny, silnie trujący gaz powstają-cy na skutek spalania węgla przy niedostatecznym dopływie powietrza’

2. *pot.* ‘woń spalenizny; swąd’ <*ukr.* ‘swąd, czarny dym’, za *niem.* Schwaden>, **tuman** ‘kłąb czegoś sypkiego, lotnego – pyłu, kurzu, śniegu itp., unoszący się w powietrzu’ <*ukr.* tumán, z *tur.*>, **czerep** *książk.* ‘kawałek stłuczonego naczynia’ <*ukr.* čérep ‘czaszka; duża skorupa; gliniany garnek, doniczka; płytki kaflowe’>

6.1.2. Dźwięki (4)

hałas 1. ‘nieskoordynowane, zakłócające spokój głośne dźwięki, głośny stuk, trzask, huk, głośna rozmowa, krzyki’, 2. ‘rozgłos nadany jakiejś sprawie; zamieszanie, poruszenie’ <*ukr.* háłas, może od tatarskiego okrzyku bojowego, w końcu od *ar.* allah ‘Bóg’>, **harmider** *pot.* ‘zgiełk, hałas, wrzawa, zamieszanie’ <prawdopodobnie *ukr.*, z *pers.*>, **buszować II** *daw.* ‘wydawać głośne, przerażające dźwięki; ryczeć, huczeć’ <*ukr.* buszuwaty>

6.1.3. Ruch i spoczynek (2)

korowód ‘grupa osób posuwających się jedna za drugą pojedynczo lub parami; pochód, orszak, zwłaszcza taneczny; szereg osób trzymających się za ręce’ <*ukr.*>, **czmychać** *książk.* ‘szybko uciekać z miejsca, w którym nie chce się przebywać’ <*ukr.* čmycháty ‘dmuchać, sapać; znikać, przepadać, spieszyć’>

6.1.4. Temperatura i ogień (1)

hubka ‘wysuszony miąższ huby lub inny materiał łatwo się tłący, używany przed rozpowszechnieniem się zapalek do rozniecania ognia za pomocą krzesiwa’ <*ukr.*>

6.1.5. Kształty i figury (1)

kołtun ‘coś poplątanego i skłębionego’ <*ukr.* kovtún>

6.1.6. Jakość i intensywność (1)

niesamowity ‘dużo większy lub bardziej intensywny niż można się było spodziewać’ <*ukr.* nesamovýtij ‘niesamodzielný; bardzo silny, ogromny’>

6.2. Ilość, liczby i liczenie (5)

6.2.1. Ogólne lub szczegółowe określenia ilości (5)

czereda ‘gromada, grupa (często lekceważąco lub żartobliwie); zgraja’ <*ukr.*>, **hurma** ‘tłum, gromada, chmara’ <*ukr.* hurmá, z *rum.* urma>, **w czambuł** ‘ogólnie, w całości, bez wyjątku’ <*ukr.*, z *tur.*>, **obydwaj** ‘każdy z dwóch wymienionych wcześniej elementów, stanowiących zbiór osób tej samej płci, zwierząt lub przedmiotów tego samego rodzaju’ <może *ukr.* obydvá>, **sterta** ‘wiele przedmiotów podobnego typu, ułożonych jeden na drugim’ <z *litew.* stirta ‘stóg siana’; pewnie poprzez pośrednictwo wschodniosłowiańskie, najprawdopodobniej *ukr.* stýrta>

6.3. Cechy i właściwości przestrzeni (2)

6.3.1. Ułożenie względem siebie i w przestrzeni (2)

pokotem *książk.* ‘w taki sposób, że leży się lub kładzie ciasno jeden obok drugiego’ <*ukr.* pókotom>, **sztorc** *przest.* ‘krawędź – miejsce, w którym

stykają się dwie sąsiadujące powierzchnie' <ukr. storč (przysłówek) 'w górę, sztorcem, dęba', od: ukr. (dial.) storčaty 'wystawać ponad coś'>

VII. CZŁOWIEK I TECHNIKA (13)

7.1. Transport (7)

7.1.1. Transport lądowy (5)

duha 'drewniany kabłąk służący w zaprzęgu jednokonnym do przymocowania chomąta do hołobli' <brus., ukr.>, **hołoble** 'w zaprzęgu jednokonnym: dwa dyszle, między które wprzęga się konia' <ukr.>, **kolasa** 'lekki, odkryty pojazd konny, zwykle resorowany, podobny do bryczki, używany w Polsce w XVIII–XIX wieku; kolebka' <ukr.>, **tabor** 'ogół środków transportowych do przewozu osób lub towarów' <ukr., z tur.-tat. tabur 'obóz wojskowy, otoczony rzędem związanych wozów'>, **taradajka** przestarz. 'mała bryczka bez resorów, używana w Polsce w XVIII wieku' <ukr., z rum. daradaica 'wózek chłopski'>

7.1.2. Transport wodny (2)

bajdak 'duża, bezpokładowa łódź żaglowo-wiosłowa, używana dawniej na rzekach Ukrainy i Białorusi oraz na Morzu Czarnym' <ukr.>, **dubas** 'staropolski statek rzeczny wiosłowo-żaglowy, używany w XVI–XVIII wieku do przewożenia towarów' <ukr., może z tur.>

7.2. Budownictwo (3)

7.2.1. Obiekty budowlane, części budowli (2)

budowla ‘wybudowany gdzieś obiekt połączony z gruntem w sposób trwały’ <może *brus.* budóŭlja, może *ukr.* *budovlja; współcześnie wyraz ukraiński ma postać *budivlja*>, **plyta** ‘duża, płaska powierzchnia będąca częścią jakiegoś większego obiektu’ <*ukr.* płyta ‘płaski kawałek kamienia, metalu, płyta’ z *st.rus.* plita ‘kamień, cegła’>

7.2.2. Materiały budowlane (1)

plyta ‘duży płaski kawałek jakiejś substancji, o kształcie prostokątnym lub innym, np. płyta betonowa’ <*ukr.* płyta ‘płaski kawałek kamienia, metalu, płyta’, z *st.rus.* plita ‘kamień, cegła’>

7.3. Urządzenia i maszyny (2)

7.3.1. Budowa urządzeń i maszyn (1)

kablák *techn.* ‘element konstrukcyjny zwykle w kształcie pręta wygiętego kółkiem, występujący w wielu urządzeniach’ <*ukr.* kabłúk ‘pałak, obłak, ob-ręcz, obcas’, z *tur.* kabluk ‘obcas (krzywy)’>

7.3.2. Komputery / informatyka (1)

ikona *inform.* ‘w systemach operacyjnych lub programach komputerowych: obrazek symbolizujący pewien program lub operację’ <*ukr.*, *ros.*, *n.-gr.* ikóna, z *gr.* eikon ‘podobizna’>

7.4. Przemysł (1)

7.4.1. Materiały używane w przemyśle (1)

czerep *hutn.* ‘wypalony materiał ceramiczny lub inny, z którego zrobione są naczynia, płytki ścienne lub podłogowe albo inne rzeczy’ <*ukr.* čérep ‘czaszka; duża skorupa; gliniany garnek, doniczka; płytki kaflowe’>

Jak widać z zaprezentowanych przykładów, badana leksyka nie jest zbyt liczna, ale heterogeniczna pod względem semantycznym. W zakres siedmiu hiperonimicznych kategorii znaczeniowych wchodzi aż 36 mniejszych grup hiponimicznych. Pojemność poszczególnych kategorii jest również zróżnicowana i waha się od 110 w przypadku najbardziej rozbudowanej klasy nazw z zakresu życia społecznego, do zaledwie 13 jednostek określających realia techniczne. W 36 grupach hiponimicznych również można zaobserwować znaczną rozpiętość frekwencyjną. Najbardziej pojemne (≥ 40) są zbiory nazw dotyczących świata wojny, wojskowości (43), roślin (43), zwierząt (41). Stosunkowo liczne (≥ 20) (ale prawie o połowę mniej częste w porównaniu z określeniami przyrodniczymi i wojskowymi) są nazwy z zakresu: ocen i wartościowania (29), działalności artystycznej (27), najbliższego otoczenia życia człowieka (24), jedzenia (22) oraz ubrania (20). Mniejszą liczebność (≥ 10) wykazują kolejno nazwy dotyczące: współżycia społecznego (19), fizyczności człowieka (16), cech, własności materii (13), usposobienia człowieka (12), obiektów ziemi (12), prawa (11), chorób (11), budowy ciała człowieka (10). Pozostałych 21 podgrup liczy po mniej niż 10 przykładów (w tym 14 grup o frekwencji ≤ 5), są to: tradycja (9), przynależność terytorialna (9), czas wolny (7), transport (7), praca (6), funkcjonowanie państwa (6), działalność intelektualna człowieka (6), stan psychiczny człowieka (5), ilość, liczba (5), relacje międzyludzkie (5), finanse (5), religia, Kościół (4), budownictwo (3), język (3), cechy przestrzeni (2), urządzenia, maszyny (2), pogoda (2), przemysł (1), edukacja (1), rodzina (1). Badacze wpływów ukraińskich (ruskich) na polszczyznę w wiekach wcześniejszych (XVI–XIX) wskazują na ich konkretny charakter i związek przede wszystkim

z realiami życia codziennego człowieka oraz na niewielki udział słownictwa abstrakcyjnego i reprezentującego styl wysoki (zob. np. Bešta 1971: 205–217; Minikowska 1980: 131–133; Popowska-Taborska 1992: 41). Patrząc na przynależność semantyczną ukrainizmów występujących we współczesnej polszczyźnie, wniosek ten można w pełni potwierdzić. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest długie trwanie pożyczek ukraińskich w polszczyźnie (ponad 30% zgromadzonej leksyki weszło do polszczyzny w XVI wieku, przed końcem XIX wieku) i znikomy napływ nowych pożyczek po drugiej wojnie światowej. Wyrazy takie jak: **(h)arbuz, ataman, bajdak, bandura, bodiak, borsuk, błahy, bohater, bohomaz, braha, broczyć, bryndza, bułat, buława, buńczuk, burka, burzan, buszować, car, chata, chołodziec, chwost, czaban, czajka, czambuł, czaprak, czara, czeremcha, czerep, czeresnia, czumak, dereń, duma, dumka, ihumen, ikona, hajdamak / hajdamaka, hałas, hałasować, hałastra, hodować, hołoble, hołubić, hołubiec, hopak, horda, horodyszczce, gospodar, hoży, hramota, hreczka, hulać, hulaka, hulanka, hultaj, jar, kajdany, kaleka, kary, klacz, kniaź, kobza, kołomyjka, korowaj, kozak, kułak, kum, kurhan, kutas, kołtun, komysz, korcić, krynica, lewada, łoszę, manowce, mołojec, nahaj, niezabudka, orda, pobratym, porochy, sahajdak, sterta, szałaput, tabun, taraban, watażka, zazula** były znane polskim pisarzom epoki odrodzenia i romantyzmu (Bešta 1971; Minikowska 1980; Kuroczycki, Rzepka, Walczak 1983). Na dawną proveniencję części badanych tu leksemów wskazują także, umieszczone w opisie hasłowym, kwalifikatory chronologiczne: *hist.*, *daw.*, *przestarz.* W całym zgromadzonym materiale blisko 60 przykładów (16%) uzyskało taką kwalifikację, są to: (*hist.*) **ataman, baraban, bułat, buława, buńczuk** (1.1.6)⁴, **czeczuga, czekan I, hajdamak / hajdamaka, horodniczy, jar, kniaź, kozak** (1.5.1), **kupała, kurzeń** (1.1.4, 1.1.5, 4.1.2), **pajuk, rohatyna, sahajdaczny, sahajdak, semen, sicz, sloboda, tabor** (1.1.5), **taran, temblak** (1.1.1); (*daw.*) **arbuz** (2.2.2; zn. 2), **bakun, borykać się** (3.5.2; zn. 2), **burka** (4.3.1; zn. 3), **buszować II, czaban** (2.1.2; 2.1.3), **czambuł** (1.1.5), **czumak, farfura, fertyczny, horodyszczce, hospodyn, hramota, kotara,**

⁴ W celu zaoszczędzenia miejsca przy hasłach polisemicznych nie przytaczam definicji, a jedynie numer kategorii znaczeniowej, do której dana jednostka znaczeniowa została przyporządkowana.

kozak (1.4.1), **na pohybel, oseledec, pohybel, prowodyr** (1.2.1, 3.3.1; zn. 2), **rezun, seledec, tabun I** (2.1.1; zn. 3), **tapczan** (4.1.1; zn. 2, 3), **watażka** (1.1.3, 1.2.1; zn. 1, 2), **wertepy** (2.3.2; zn. 2); (*przestarz.*) **hajdawery** (4.3.1.), **hałaburda, hołysz, hreczkosiej, hultaj, karakon, kutas** (4.3.2), **oczajdu-sza, taradajka**. Pod względem semantycznym wymienione przykłady historyzmów i wyrazów przestarzałych reprezentują głównie kategorię nazw z dziedziny wojen i wojskowości oraz innych typowo ukraińskich realiów, niegdyś szerzej znanych na skutek wiadomych warunków historyczno-społecznych. Z perspektywy współczesnych użytkowników języka należą one tylko do biernego zasobu leksykalnego, a ich znajomość jest podtrzymywana głównie przez tradycję literacką.

Informacje o chronologii wyrazów, a tym samym o ich stosunku do normy współczesnej polszczyzny, są przekazywane w obu ekscerpowanych słownikach nie tylko przez tradycyjne kwalifikatory, mające postać skrótowców, lecz także poprzez treść definicji hasłowych⁵, np.: **bakun** ‘odmiana machorki uprawiana **dawniej** na Ukrainie i Wołyniu’, **buńczuk** ‘pęk włosów przyczepiany **dawniej** do szyszaka rycerskiego albo do piersi lub uszu końskich’, **czajka II** ‘**dawna** łódź kozacka o dwu sterach’, **taraban** ‘bęben mający kształt wydłużonego walca, używany w **dawnym** wojsku’, **horda** ‘u **dawnych** ludów koczowniczych tureckich i mongolskich wojsko’, **car** ‘tytuł **dawnych** władców bułgarskich, serbskich’, **kubrak** ‘kurtka, zwykle z materiału gorszego gatunku; w **dawnej** Polsce: krótki ubiór kobiecy przylegający do figury’, **noszony w XVII–XVIII wieku**; męski kontusz z płótna lub sukna **noszony** zwykle przez służbę w **XVIII wieku**, **taran 2.** ‘wystająca z dziobu okrętu zaostroma belka, która służyła do łamania wiosel oraz przebijania burt nieprzyjacielskich okrętów, **używana od starożytności do końca XIX wieku**’, **chutor** ‘pojedyncza zagroda wiejska na słabo zaludnionych obszarach Rosji w **XVI–XVII wieku**’, **kułak** ‘w **Rosji carskiej**: bogaty chłop zatrudniający w swoim gospodarstwie siły najemne; w **krajach komunistycznych**

⁵ Zgodnie z definicją zaproponowaną przez Annę Engelking, Andrzeja Markowskiego, Elżbietę Weiss kwalifikator to „skrót, podawany **przed definicjami** [wyróżnienie – L.M.] w słowniku, encyklopedii, zawierający informację o zakresie używania danego wyrazu lub jego różnorodnym nacechowaniu, np. stylistycznym, chronologicznym, ekspresywnym” (Engelking, Markowski, Weiss 1989: 300).

w okresie kolektywizacji: deprecjonujące określenie nadawane chłopom, których majątek zamierzano skonfiskować’, **dubas** ‘staropolski statek rzeczny wiosłowo-żaglowy, używany w XVI–XVIII wieku do przewożenia towarów’, **buława hist.** ‘broń obuchowa składająca się z trzonu zakończono-ego ciężką gałką, używana dawniej głównie przez Turków i Tatarów’, **rohatyna hist.** ‘włócznia z hakiem przy grocie, używana w XVI i XVII wieku przez lekką jazdę oraz w dawnym łowiectwie’, **semen hist.** ‘nadworny kozak w dawnej Rusi’. Z treści przywołanych definicji hasłowych wynika, że wykładnikami kwalifikacji chronologicznej mogą być np.: przymiotnik *dawny*, przysłówki *dawniej*, a także odpowiednie dane faktograficzne (*Rosja carska, staropolszczyzna, kraj komunistyczny*) oraz konkretne cezury czasowe, umożliwiające użytkownikowi słownika interpretację chronologii danego hasła. Oczywiście w prawidłowym odczytaniu tych danych podstawową rolę odgrywa wiedza ogólna, historyczna użytkownika. Za problematyczny można by uznać sposób kwalifikowania znajdujący się w trzech ostatnich przykładach. Mamy tu do czynienia ze swoistą tautologią kwalifikacyjną, kwalifikator *hist.* dubluje bowiem informację opisową zawartą w definicji.

Analiza kwalifikatorów etymologicznych ujawniła kolejną – ważną – cechę zgromadzonego słownictwa, dotyczącą źródła ich pochodzenia. Na podstawie interpretacji danych etymologicznych całość zebranego materiału można podzielić na trzy kategorie wyodrębnione ze względu na pierwotne źródło pochodzenia wyrazów.

1. Pożyczenia rdzennie ukraińskie, bezpośrednio, w słownikach opatrzone tylko jednym kwalifikatorem etymologicznym *ukr.* (239 jedn. hasłowych), np.: **bajdak, bajoro, bakun, bałabajka, bałajka, Berkut, beszać, bezhołowie, bodiak, bohomaz, borykać się, braha, bułany, buława, bundz, burzan, buszować II, buszować, chłystek, chmyz, chołodziec, chutor, czahary, czajka I, czajka II, czereda, czeremcha, czerep, czereśnia, czmychać, czupurny, czupurzyć się, czuża dusza – tiomnyj les, czyrak, dereń, derka, derkacz, dorodny, dosadny, duma, dumka, fertyczny, futor, gudłaj, hajdawery, hala-wa, hałaburda, hałastra, haratać, haratać się, harhara, hodować, hodowla, hołoble, hołota, hołubić, hołubiec, hołysz, horodysz-cze, hospodyn, hoży, hreczka, hreczkosiej, hrywna, huba, hubka, Huculszczyzna, Hucuł, hulać, hulaka, hultaj, ihumen, kabanos,**

kaniuk, karbowaniec, katran, kazaczok, kłunia, kociuba, kolasa, Kołomyja, kołomyja, kołomyjka, kołtun, komysze, koromysło, korowaj, korowody, korowód, krynica, kudły, kulbaka, kulfon, купаła, kurzeń, kuternoga, kutia, lewada, łachmyta, łosza, łoszak, majak, manatki, manowce, mereżka, mołojec, motłoch, niesamowity, niezabudka, nuda, nudzić, obydwaj, ochajtnąć, ochajtnąć się, oczajdusza, oczeret, odyniec, opryszek, osełedec, pachwina, piernaczn, płyta, pohybel, pokotem, porohy, prowodyr, ramota, rezun, rohatyna, rozhovor, sadyba, sahadaczny, sełedec, semen, serdak, sicz, słoboda, spadź, step, szaławila, sztorc, tatarak, wałach, watażka, wertepy, zazula oraz dwa przykłady pożyczek genetycznie ukraińskich, ale przejętych do polszczyzny przez medium rosyjskie – **czeczuga** oraz rumuńskie – **hospodar**. Z kolei wyrazy takie jak np. **arbuz, car, kum, meczet**, zanim zostały przejęte z języka ukraińskiego do polszczyzny, przechodziły z języka źródłowego przez kilka języków medialnych.

2. Pożyczki przejęte z języka ukraińskiego, ale nie rdzennie ukraińskie, pierwotnie do ukraińskiego zapożyczone np. z języków orientalnych (76 jedn. hasłowych), np.: **ajer, arbuz, asaул, bakalie, basztan, bohater, borsuk, buhaj, bułany, bułat, buńczuk, burka, bury, chałat, ciura, cucha, czaban, czambuł, czaprak, czumak, derka, dubas, dzida, esaул, ferezja, hajdamak, hajdamaka, hałas, horda, jasiek, jasyr, jełop kabłak, kajdany, karakon, kary, kawon, kiereja, kobza, komysz, kotara, kotara, kozak, kubrak, kurhan, kutas, meczet, nahaj, orkisz, pajda, pajuk, sahadak, suhak, szarawary, tabor, tabun I, tapczan, taraban, tawuła, temblak, tuman, tytoń, w czambuł, wataha**; z języka rumuńskiego (9 jedn. hasłowych): **chusta, czekan I, hurma, kaleka, kukurydza, kum, mamałyga, rosomak, taradajka**; z języka greckiego (6 jedn. hasłowych): **bandura, bulwa, fasola, hramota, kukła, lewada** oraz innych języków europejskich (po jednym przykładzie): z fińskiego – **rosomak**, z francuskiego – **fuzja I**, ze starszwedzkiego – **ataman**, z włoskiego – **łazanki**, z niemieckiego – **czad**, z litewskiego – **sterta** oraz **harmonia** z języka angielskiego lub języka niemieckiego. Najliczniejsze są w tej grupie – co było do przewidzenia – zasymilowane orientalizmy, wśród których

znalazły się leksemy pochodzenia perskiego, arabskiego, tureckiego, tatarskiego, a nawet chińskiego (**tapczan**, **farfura**). Ogółem biorąc, wśród ukrainizmów zarejestrowanych w SJP i WSJP przeważają zdecydowanie wyrazy rdzennie ukraińskie nad wyrazami pierwotnie obcego pochodzenia. Pośrednictwo języka ukraińskiego przy przemianowaniu zapożyczeń orientalnych jest efektem głównie czynników geopolitycznych, a także handlowych (zwłaszcza układu szlaków kupieckich w XVII wieku).

3. Ukrainizmy niepewne (34 jedn. hasłowe): **baraban** <ros., ukr.>, **basztan** <ukr., ros.>, **bobak** <ukr. (?)>, **broczyć** <może ukr.>, **budowla** <brus., ukr.>, **chandra** <ros., ukr.>, **chusta** <może ukr.>, **chwat** <ros., ukr.>, **chwość** <brus. lub ukr.>, **dorodny** <może ros., może ukr.>, **ikona** <ros., ukr.>, **judzić** <brus., ukr.>, **kabaczek** <ros. lub ukr.>, **kacáp** <ros. kacáp ‘obraźliwie o Rosjaninie’, ukr. kacáp ‘obraźliwie o Rosjaninie’>, **kaprawy** <może słowac., może ukr.>, **książ** <ros., ukr.>, **konował** <może brus., może ukr.>, **korcić** <może z ukr.>, **kruczek** <brus., ros., ukr.>, **kuła** <ros., ukr.>, **kułak** <ros., ukr.>, **meczec** <ukr., ros.>, **nabożnik** <może ukr.>, **nuda**, **nudzić**, **nudzić się** <może ukr.>, **obydwa** <może ukr.> **pobratymiec** <może ukr.>, **pop I** <ros., ukr.>, **przybór** <ros., ukr.>, **rosomak** <ros., ukr.>, **sagan** <może ros., może ukr.>, **serdak** <może ukr.>, **sterta** <prawdopodobnie ukr.>. Na temat trudności w jednoznacznym ustaleniu źródła pochodzenia pożyczek z języków wschodniosłowiańskich pisała Teresa Minikowska (1980: 8). Wśród przyczyn takiego stanu rzeczy badaczka wymieniła: zatarcie się cech fonetycznych różniących język ukraiński od języka białoruskiego na skutek polszczenia się wyrazu, a także identyczność form wyrazowych w obydwu językach (czasami również we wszystkich trzech językach wschodniosłowiańskich). Pojawienie się w słownikach haseł o niejednoznacznie wskazanym źródle pochodzenia jest jak najbardziej zrozumiałe. Należałoby jednak zwrócić uwagę na sposoby sygnalizowania w leksykonach niepewnej etymologii wyrazów. SJP, WSJP stosują w tym względzie różne rozwiązania, np. wymieniają obok siebie wszystkie potencjalne języki źródłowe (w różnej kolejności), wprowadzają partykułę *może* lub znak zapytania. Opracowanie jednolitego systemu usprawniłoby i przede wszystkim

uporządkowało siatkę kwalifikatorów etymologicznych stosowanych w słownikach, a tym samym ułatwiłoby odbiór zawartych tam treści.

Na zakończenie podjętych tu badań warto wspomnieć o pozycji, jaką pożyczki ukraińskie zajmują w zasobie leksykalnym polszczyzny. Biorąc pod uwagę 1) znaczenia zgromadzonych wyrazów, które odsyłają do całokształtu stosunków społecznych, politycznych, ekonomicznych, kulturowych charakterystycznych dla dawnych Kresów Wschodnich i Ukrainy, a także do kultury materialnej tych terenów oraz 2) kwalifikację słownikową, obejmującą – oprócz omówionych wcześniej kwalifikatorów etymologicznych, chronologicznych – także kwalifikatory stylistyczne, np. *pot.* (43 jedn. znac.), *książk.* (25 jedn. znac.), *urzęd.* (1 jedn. znac.), specjalistyczne, np. *bot.* (10 jedn. znac.), *muz.* (6 jedn. znac.), *zool.* (5 jedn. znac.), *etnolog.* (3 jedn. znac.), *tech.* (1 jedn. znac.) oraz ekspresywne: *pogard.* (14 jedn. znac.), *lekcew.* (2 jedn. znac.), *iron.* (1 jedn. znac.), *wulg.* (1 jedn. znac.); geograficzne: *reg.* (10 jedn. znac.), *lwow.* (3 jedn. znac.), *krak.* (2 jedn. znac.), można uznać, że wyrazy te mają zawężoną ekstensję stylową oraz ograniczenia funkcjonalne i terytorialne. Małgorzata Witaszek-Samborska (1993: 79), badając zapożyczenia ruskie (białoruskie i ukraińskie) występujące we współczesnych słownikach frekwencyjnych, ustaliła, że ta grupa pożyczek należy do bardzo rzadkich w polszczyźnie. Żaden z 220 analizowanych przez nią rutenizmów nie znalazł się w grupie słownictwa podstawowego. Wartości średniej częstości zapożyczeń ukraińskich i białoruskich w poszczególnych odmianach stylowych polszczyzny są również znacznie niższe od średniej częstości zapożyczeń jakiegokolwiek leksemu w danym stylu, a także od średniej częstości zapożyczeń w każdym z nich. Przyczyną tego jest, zdaniem badaczki, koncentracja rutenizmów w strefie słownictwa bardzo rzadkiego. Stosunkowo najczęściej spotykane są w stylach artystycznych, najbardziej zróżnicowanych pod względem tematyki. Podobne wnioski dotyczące tym razem tylko ukrainizmów wysnuli również poznańscy badacze (Kuroczycki, Rzepka, Walczak 1983). Spośród wszystkich leksemów pochodzenia ukraińskiego aż 92% znalazło się w strefie słownictwa rzadkiego, 8% – częstego, brak ukrainizmów bardzo częstych.

Podsumowanie

Zadaniem poczynionych tu rozważań miało być ukazanie zjawisk semantycznych i funkcjonalnych dotyczących wyrazów zarejestrowanych w dwóch ogólnych słownikach języka polskiego z XXI wieku z kwalifikatorem *ukr.* Wnioski ogólne z tych analiz można ująć w postaci kilku punktów.

1. Pożyczkę ukraińskie stanowią niewielką część zasobu współczesnych słowników polszczyzny ogólnej (około 340 jednostek bez form o niejednoznacznej etymologii).
2. Liczne kwalifikatory chronologiczne, specjalistyczne, stylistyczne, ekspresywne, którymi opatrzone łącznie ponad połowę wszystkich wyrazów, świadczą o tym, że badana tu warstwa słownictwa jest ograniczona funkcjonalnie, stylowo i regionalnie.
3. Znacząca liczba kategorii semantycznych dowodzi obecności ukrainizmów w wielu różnych dziedzinach życia. Analiza kwantytatywna tych grup pokazała, że najczęściej wyrazy te nazywają uwarunkowania geopolityczne, społeczne, przyrodnicze i kulturowe związane z realiami ukraińskimi. Z kolei dziedziny takie jak przemysł, technika, nauka, oświata, język zawierają tylko pojedyncze przykłady tych pożyczek.
4. Szczegółowość danych etymologicznych wskazuje, że redaktorzy SJP i WSJP poświęcili wiele uwagi ustalaniu źródła pochodzenia tych pożyczek. Występujące w obu słownikach wyrazy o niejasnej etymologii dowodzą istniejących od początku trudności przy próbach wskazania źródła pochodzenia wschodniosłowianizmów.
5. Zważywszy na zbieżność niektórych wniosków dotyczących pożyczek ukraińskich dawniej i współcześnie, można przyjąć założenie, że jeśli w przyszłości podjęto podobne badania, z pewnością ukazałyby one zmiany ilościowe (wzrost lub spadek) w zakresie wpływów ukraińskich na polszczyznę, być może zostałyby uściślone wnioski co do ich funkcji, etymologii, ale w zasadniczych kwestiach obraz tych pożyczek raczej by się nie zmienił.

Bibliografia

- Bešta T., 1971, *Z badań nad wschodniosłowiańskimi wpływami językowymi w polszczyźnie romantyków*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 17, s. 199–241.
- Engelking A., Markowski A., Weiss E., 1989, *Kwalifikatory w słownikach – próba systematyzacji*, „Poradnik Językowy”, z. 5, s. 301–314.
- Hrabec S., 1949, *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII wieku*, Toruń.
- Jurkowski M., 1974, *Ukrainizmy w języku Juliusza Słowackiego*, [w:] *Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich*, Wrocław, s. 105–133.
- Kuroczycki T., Rzepka W. R., Walczak B., 1983, *O zapożyczeniach leksykalnych z języka ukraińskiego we współczesnej polszczyźnie pisanej*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 6, Warszawa, s. 227–234.
- Lehr-Spławiński T., 1966, *Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej*, [w:] tenże, *Studia i szkice wybrane*, seria 2, Warszawa, s. 130–142.
- Minikowska T., 1980, *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI wieku*, Warszawa–Poznań–Toruń.
- Popowska-Taborska H., 1980, *Losy dawniejszych zapożyczeń z języków wschodniosłowiańskich w gwarach polskich*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 19, s. 77–87.
- Popowska-Taborska H., 1992, *Geneza ukrainizmów w dialektach polskich*, [w:] *Język a kultura, VII. Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*, Wrocław, s. 41–46.
- Riger J., Siatkowski J., 1993, *Kontakty polszczyzny z językami słowiańskimi*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej*, t. 2: *Współczesny język polski*, Wrocław, s. 514–517.
- SJP – *Słownik języka polskiego PWN*, 2004, Portal PWN. Słowniki w wydaniu z 2004 roku.
- Sokólska U., 2010, *Osobliwości leksykalne „Marii” Antoniego Malczewskiego*, [w:] tenże, *Studia i szkice o języku pisarzy. Zagadnienia wybrane*, Białystok, s. 133–169.
- SWO – *Słownik wyrazów obcych PWN*, 2004, Portal PWN. Słowniki w wydaniu z 2004 roku.
- Urbańczyk S., 1966, *Charakterystyka staropolskich zapożyczeń wyrazowych z języka ukraińskiego*, [w:] *Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr-Spławiński*, Warszawa, s. 437–444.

- Walczak B., 1995, *Zarys dziejów języka polskiego*, Poznań.
- Wiśniewska H., 1996, *Zapożyczenia kresowe w „Ogniem i mieczem” na tle ich występowania w utworach z epoki*, „Język Artystyczny”, t. 10, s. 88–105.
- Witaszek-Samborska M., 1993, *Zapożyczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie (na podstawie słowników frekwencyjnych)*, Poznań.
- WSJP – P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/> (12.07.2022).

Streszczenie

Artykuł zawiera analizę semantyczną i statystyczną leksyki z kwalifikatorem *ukr.* („ukraiński”) występującej we współczesnych słownikach ogólnych polszczyzny i słowniku wyrazów obcych. Kwerenda słownikowa ujawniła ponad 400 jednostek wyrazowych tego typu, wśród których znalazły się (niewątpliwe) rdzenne i pośrednie pożyczki ukraińskie oraz wyrazy o wątpliwej etymologii ukraińskiej. Wszystkie zebrane leksemy wchodzą w zakres siedmiu hiperonimicznych grup znaczeniowych, z licznymi podgrupami. Pod względem nacechowania dominują tu wyrazy o charakterze recesywnym oraz ekspresywnym.

Summary

Lexicon with the *ukr.* “ukraiński” (Ukrainian) qualifier in general and foreign words dictionaries of the 21st century Polish language

The article contains a semantic and statistical analysis of vocabulary with the *ukr.* (“ukraiński”; Ukrainian) qualifier appearing in the general and foreign contemporary dictionaries of Polish language. The dictionary analysis revealed over 400 entry units of this type, including indigenous and indirect (indisputable) Ukrainian borrowed words and words with dubious Ukrainian etymology. All the lexemes collected fall into the scope of seven main groups of meaning, with numerous subgroups. In terms of characterization, the research revealed that recessive and expressive words dominate.

Світлана Сухарєва
Надія Криштоф

Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Специфіка розвитку польської та української суспільної лексики в 2014–2021 рр. в контексті конкурсу «Слово року»

Ключові слова: «Слово року», суспільна лексика, глобальна мережа, соціологізація мови

Słowa kluczowe: „Słowo Roku”, leksyka warunkowana społecznie, globalna sieć komputerowa, socjolingwistyka

Keywords: “Word of the Year”, social vocabulary, global network, sociologization of language

Неодноразово вчені в мовознавчих дослідженнях вказували на зв'язок між словом і суспільною ситуацією на кожному історичному етапі. Не є винятком і сучасна доба, у якій мова й суспільство розвиваються паралельно, перебуваючи в постійному взаємозв'язку та взаємопроникненні. Серед сучасних лінгвістів

особливої популярності набула концепція мовної картини світу, згідно з якою кожна мова є відображенням суспільства, у якому побутує (див. Tokarski 2001; Bartmiński 2012). За посередництвом окремих мовних одиниць відбувається процес інтерпретації дійсності (Žuk 2010). Опираючись на концепцію соціологізації мови в конкретний історичний момент, варто звернути увагу на проведення національного опитування «Слово року», яке дозволяє дослідити специфіку ментальності носіїв мови.

На прикладі цього конкурсу в Польщі маємо можливість заглибитися в суспільну сферу країни, пізнати нові культурні й політичні явища, вивчити способи трансформації семантики польських слів.

Голосування за *слово року* – це конкурс, організований Інститутом польської мови Варшавського університету за сприяння Фонду польської мови. Змагання за статус «найважливішого слова останніх 12 місяців» складається з опитування користувачів глобальної мережі Інтернет та голосування колеги мовознавців. Список лексем-претендентів, серед яких будь-хто може обрати фаворита, складається на підставі ключових слів і фраз, котрі найчастіше з'являлися на сторінках польських електронних видань та звучали в медіапросторі. Щомісяця лексема, яку вживали найчастіше, стає «словом місяця». Відповідно 12 слів-переможців і формують список претендентів на звання «слова року». Окрім цього, в учасників голосування є можливість доповнити цей список мовною одиницею, яка, на їхню думку, є першорядною цього року, але відсутня в переліку. Запропоноване слово може належати до будь-якої із самостійних частин мови: іменника, прикметника, дієслова, прислівника; водночас це може бути словосполучення чи коротка фраза.

Уперше таке голосування було проведено 2011 року і з того часу відбувається щороку. Однак зазначимо, що з 2011 по 2013 рік переможець визначався виключно за рішенням колеги лінгвістів, а в пересічних громадян можливість вплинути на хід конкурсу з'явилася лише 2014 року, коли була започаткована традиція проводити онлайн-опитування. Цікавим є те, що не завжди думки соціуму та експертів збігалися і бували роки, коли «головними» було визнано одразу дві мовні одиниці, тобто за версією мовознавців та за версією

інтернет-користувачів (Trwa plebiscyt 2021). У статті ми залуцаємо до аналізу офіційно визнані в Польщі слова року з 2014 по 2021 рік, аби мати можливість зіставити рішення філологів і звичайних мовців. Окрім того, ставимо за мету порівняти польські та українські слова року з огляду на суспільні явища, які відбувалися в цих країнах.

В Україні конкурс «Слово року» проводиться з 2013 року, його організовує онлайн-словник «Мислово» – інтерактивний словник сленгу й сучасної української мови, який створюють користувачі. Основними критеріями при виборі слова року є його популярність і соціальна значущість (Не бійтеся 2022).

Як відомо, українська й польська мови належать до слов'янської мовної групи, а сфери інтересів двох держав-сусідів часто перетинаються, тому не дивно, що лінгвальні процеси в обох мовах мають багато спільного, оскільки відбуваються під впливом схожих суспільно-політичних обставин. Отже, аналіз мовних одиниць, які здобували статус слів року за останні вісім років у Польщі та Україні, дозволить виявити спільні й відмінні риси їх семантики й функціонування в лінгвокультурному просторі обох країн.

Результати голосування за слово 2014 року в Польщі та Україні, мабуть, можна назвати найбільш цікавими з точки зору лінгвістики та соціології, адже ними стали *separatysta* та *кіборги*, тобто лексеми, які належать до однієї тематичної групи, що позначає учасників суспільних процесів, і реалізують антонімічні значення.

Separatysta – це слово латинського походження, має значення «прихильник сепаратизму», виражає прагнення певної етнічної, релігійної чи політичної групи відокремитися від суспільно-політичної більшості (Separatysta 2021). У сучасних контекстах ця мовна одиниця має яскраво виражену негативну конотацію. У Польщі слово почало активно функціонувати в мовленні у зв'язку з повідомленнями про події на Сході України, дії проросійських сил різко засуджували та критикували, а сепаратизм, відповідно, оцінювали як негативне явище (Słowo kwietnia 2014).

Кіборг – це неологізм, запозичення з англійської мови. Слово має таке первинне значення: «кібернетичний організм; пристрій, у якому певною мірою здійснено симбіоз фізичних та інтелектуальних

здібностей людини й технічних засобів автоматики» (Кіборг 2021). Однак 2014 року лексема отримала нове значення: так стали називати захисників Донецького аеропорту, бійців, які 242 дні героїчно тримали оборону стратегічно важливого об'єкта попри значну чисельну перевагу ворога. Примітно, що слово *кіборги* в цьому значенні вперше вжив у вересні 2014 року проросійський бойовик. Тоді він намагався пояснити, чому передові загони російсько-терористичних військ у всеозброєнні не можуть здобути Донецького аеропорту, який захищає кілька десятків українських військових зі стрілецькою зброєю. Метафору швидко підхопили користувачі соціальних мереж, а слідом за ними – ЗМІ та політики (Слово року 2014).

Таким чином, у Польщі та Україні 2014 року статус слова року отримали дві мовні одиниці, пов'язані з тією самою низкою подій на території України, однак із протилежними конотаціями. Лексеми *separatysta*, яка викликає асоціації з тероризмом та загрозою, ми відносимо до категорії слів із негативним значенням, тоді як *кіборги* стали символом незламності й сили духу українських бійців, що надає слову позитивної конотації.

Словом 2015 року в Польщі було визнано *uchodźca*, тобто біженець, у зв'язку з європейською міграційною кризою. Цікаво, що ця криза не викликала особливих змін у суспільному чи політичному житті Польщі, адже хвиля біженців оминула Республіку Польщу, як і Україну.

Завважмо в цьому зв'язку, що в списку українських одиниць-претендентів на звання слова року була лексема *переселенці*, однак користувачі віддали перевагу слову *блокада*, що є запозиченням з англійської мови. «Словник сучасної української мови» (СУМ) подає три визначення цього слова, з яких нас цікавлять два перших – пряме та похідне від нього переносне. «Блокада – 1. Оточення, облога міста, країни, армії, військами ворожими з метою паралізувати їх діяльність. 2. *перен.* Система заходів, спрямованих на політичну або економічну ізоляцію країни з метою здійснення політичного або економічного тиску на неї» (СУМ 2021).

Давно відоме слово актуалізувалося в українській мові у другому своєму значенні у вересні 2015 року й дуже швидко стало однією з головних тем української суспільної дискусії в контексті торгової та

енергетичної блокади Криму. Процес викликав неоднозначну реакцію серед населення та експертів. Із цього приводу можна було почути діаметрально протилежні думки: хтось оцінював явище як цілком позитивне, інші назвали його помилковим кроком. Такий резонанс дозволив слову *блокада* довгий період бути на устах громадян України та звучати в медіа, що і привело до надання йому статусу слова 2015 року.

Отже, у 2015 році в Польщі *словом року* стала лексема, пов'язана з політичними та соціальними змінами в Європі, тобто із зовнішньополітичною ситуацією, а в Україні такий статус отримало слово на позначення явища, що стосується подій безпосередньо на території держави, тобто належить до внутрішньополітичних процесів. Обидва слова – польське та українське – не є неологізмами, не зазнали семантичних змін, однак набули нового емоційно-відтінкового наповнення негативного характеру під впливом певних суспільно-політичних явищ.

2016 року в Польщі через різницю в голосуваннях інтернет-користувачів та колегії мовознавців було визнано переможцями дві одиниці: *trybunał* та *500+*, причому обидві пов'язані з політичними подіями в країні. *Trybunał* є латинізмом та стосується подій, які спричинили широкий суспільний резонанс і пов'язані з осудом та критикою правлячої верхівки. Натомість *500+* має абсолютно протилежну емоційну конотацію, хоч цей вислів теж пов'язаний із політичним рішенням надання щомісячної грошової допомоги на кожну неповнолітню дитину в сім'ї. Відзначмо, що в Україні схожа соціальна програма фінансової підтримки неповнолітніх дітей теж діє, а її поява, як і в Польщі, спричинила виникнення нового усталеного словосполучення у розмовному стилі мови. Ідеться про фразу *дитячі гроші* для окреслення певного суспільного явища.

В Україні словом 2016 року стала *корупція* – лексема латинського походження, що має значення «підкупність, продажність урядовців і громадських діячів» (СУМ 2021). Слово віддавна активно функціонувало в масмедійному та політичному дискурсах, у мовленні громадян, оскільки проблема корумпованості в державі була актуальною з часів проголошення незалежності, а 2016 року Україну було визнано найбільш корумпованою державою Європи. У той час пролунало

кілька гучних скандалів, пов'язаних із так званими офшорами й е-деклараціями, що і спричинило визнання терміна *корупція* офіційним словом року. Зауважмо, що згадані вже *офшор* та *е-декларація* виникли саме в контексті проблеми корумпованості та боротьби з нею. Хоча саме слово *корупція* не є неологізмом, у мову було введено декілька неологізмів, значення та походження яких тісно пов'язані із словом 2016 року в Україні.

2017 року польськими переможцями стали слова *puszcza* за версією мовознавців та *rezydent* за версією інтернет-опитування. Ці слова, які не втратили свого традиційного значення, набули популярності у зв'язку з екологічними та політичними проблемами в суспільстві.

В Україні словом 2017 року став *безвіз*. Цей неологізм утворений шляхом скорочення словосполучення «безвізовий режим» (Не бійтеся 2022). Новотвір перебував у центрі інформаційного поля України протягом усього 2017 року з піковим інтересом у червні, коли безвізовий режим України з країнами ЄС вступив у дію. Порівнюючи українського та польських лауреатів, простежуємо таку закономірність: усі три слова набули яскраво вираженого емоційного забарвлення через події, які привели до їх частого вживання в мовленні, однак у *безвіз* емоційна наповненість пов'язана із позитивними асоціаціями, а *puszcza* і *rezydent* – з негативними, оскільки слова вживались у контексті „боротьби за останній праліс Європи” (Біловезька пуща 2017).

2018 року проєкт «Мислово» обрав словом року *томос*, що є символом утворення в Україні автокефальної помісної церкви та її подальшого відходу від ідеологічного впливу Москви. Грецьке слово *томос*, яке донедавна було відоме лише вузькому колу посвячених у релігійну термінологію людей, увійшло в лексикон широкого загалу мовців 2018 року у зв'язку з важливою релігійною та політичною подією – створенням єдиної Православної церкви України. Оскільки слово постійно звучало в медіа, то стало відоме буквально всім мовцям, однак не всі до кінця розуміли його значення. «Томос – указ синоду або глави помісної православної церкви з важливих питань церковного устрою або віровчення» (Словник 2020). Відтак словосполучення «надати томос» означає «підписати певний указ про щось», у нашому випадку це указ про Українську помісну автокефальну церкву, який

підписав Вселенський патріарх. Слово *томос* почало асоціюватися з чимось священним, сакральним, воно стало символом небувалих змін, які вважалися неможливими. Зрештою, денотативне значення слова відійшло на другий план, натомість набув ваги емоційно-символічний сенс, який у нього вкладали мовці, та ефект, який воно спричинило.

2018 рік можна назвати роком слів-символів, адже в Польщі словом року стала *konstytucja* – слово, яке почало асоціюватися із фундаментальними демократичними цінностями. Лексема здобула таке саме символічне значення для поляків, як і *томос* для українців. Відрізняє ці слова те, що *konstytucja* набувала такого статусу поступово, протягом декількох років, а *томос* увійшов у лексикон пересічного українця раптово, і надання йому статусу слова-символу було дещо штучним, спровокованим масштабною кампанією в медіапросторі з приводу наближення президентських виборів.

Діджиталізація стала в Україні словом 2019 року. Неологізм, який увійшов в українську мову лише кілька років тому, є запозиченням з англійської мови (*digitalization*), що буквально перекладається як *оцифровування*, а в широкому сенсі означає «перехід інформаційного поля на цифрові технології, тобто те, що відбувається зараз, іноді вживається на позначення конкретного акту переведення певної інформації з аналогового у цифровий формат для її легшого подальшого використання на сучасних електронних дивайсах» (Не бійтеся 2022). Лексема *діджиталізація* є синонімом до терміна *цифрова трансформація*, її входження до лексикону мовців є свідченням глобальної цифрової революції. У вересні 2019 року в Україні було створене Міністерство цифрової трансформації, яке запропонувало амбітний план щодо цифровізації держави. Експериментальний проєкт «Держава в смартфоні», мета якого полягає у створенні єдиної онлайн-системи для взаємодії органів виконавчої влади та громадян, також спричинився до актуалізації і популяризації в українському медіапросторі лексеми *діджиталізація*, яка зрештою отримала статус *слова року*. Завважмо, що в результаті роботи проєкту створений і успішно функціонує унікальний сайт і мобільний додаток «Дія», назва якого є аббревіатурою словосполучення *держава і я*. Це скорочення теж дуже швидко

увійшло в лексикон українців, і в результаті з'явилося слово, що є водночас неологізмом та омонімом до іменника, який уже давно функціонував в українській мові (Сервіс 2019).

2019 року в Польщі одразу дві одиниці отримали звання *слова року* – *klimat* як ознака глобального потепління і аббревіатура *LGBT* на позначення гендерної ідентичності. Помічаємо цікаву закономірність: як правило, вирази-переможці і в Польщі, і в Україні були тісно пов'язані саме з політичними процесами, однак у цей рік в обох країнах на перший план вийшли слова, які частково хоч і стосуються політики, однак більшою мірою пов'язані з іншими сферами громадської діяльності. Усі три слова є запозиченнями й належать до неологізмів. Щодо емоційного забарвлення, то лише *LGBT* увійшло в мову у зв'язку з подіями, котрі спричинили низку гучних конфліктів між прихильниками двох таборів щодо означення гендеру, що й надало яскраво виражену експресивну конотацію згаданих аббревіатурі. Інші два слова, на нашу думку, мають цілком нейтральне емоційне забарвлення.

Пандемія, викликана вірусом COVID-19, внесла свої корективи в усі сфери культурного, політичного та суспільного життя, що знайшло відображення й у мові. Так, з'явилося чимало неологізмів, до активної лексики ввійшла низка слів, які раніше були маловживані, деякі слова змінили своє значення. І в Польщі, і в Україні словом 2020 року було обрано *коронавірус*, а 2021 року польським словом року стало *szczepienie*, а українським – *вакцина*.

Вакцина – запозичення з латинської, що означає «виготовлений із штучно ослаблених або вбитих мікробів, збудників інфекційних хвороб препарат, що вводиться в організм людини та тварини для попередження хвороб і частково для їх лікування» (СУМ 2021). А питомо польське слово *szczepienie* означає сам процес введення вакцини. Цікавим є те, що в українській мові також є лексема *щеплення*, і це питомо українське слово переважало у вжитку лексеми *вакцинація* аж до початку кампанії масової вакцинації від коронавірусу. Натомість усталений відповідник запозичення *вакцина* в українській мові відсутній. Також зауважмо, що в обох мовах з'явилися новотвори для позначення людей, які є противниками вакцинації: *антивакцинатори* або *антиваксери* в українській та *antyszczepionkowscy* в польській мові

(Не бійтеся 2022). Це доводить, що в обох мовах відбулися схожі лексико-семантичні процеси, пов'язані з необхідністю називати нові явища, які стали частиною життя суспільства через коронавірус.

Звернімо увагу, що в 2020 і 2021 роках статус слів року Польщі та України отримали еквівалентні або близькі за семантикою одиниці. Окрім того, простежується багато збігів у першій десятці призерів обох мов, порівняймо: *pandemia* / пандемія, *kwarantanna* / карантин, *zdalny* / дистанційний (Wypióki 2021). Як бачимо, наведені пари слів мають різний ступень формальної еквівалентності: *pandemia* / пандемія як запозичення з грецької мови різняться графічним оформленням і вимовою; *kwarantanna* / карантин, що їх обидві мови запозичили від італійського *quarantena*, додатково мають граматичні відмінності, зокрема по-різному реалізовану категорію роду; *zdalny* / дистанційний – узагалі слова різного походження. Спільною для всіх трьох пар є відповідність семантики й синтаксичної сполучуваності.

Отже, спільна глобальна проблема екстралінгвального характеру актуалізувала функціонування подібних мовних одиниць і в українській, і в польській мовах.

Особливо ця подібність простежується протягом 2022 року, хоча результати конкурсу «Слово року 2022» стануть відомими лише в грудні. Згідно з місячним реєстром найпоширеніших польських лексем, уже зараз помітна тенденція до домінування слів *Ukraina*, *wojna*, *uchodźca*, *inwazja*, *wojsko*, *agresja*, *wolontariat* (Derwojedowa 2022). На основі актуальних суспільних подій в Україні можна прогнозувати, що такі самі або подібні за семантикою й символікою лексеми будуть переважати і в українському *Слові року*.

Висновки

Протягом останніх років значно активізувалися процеси глобалізації, що виражається й на мовному рівні. Поширення в усіх країнах світу епідемії коронавірусу, пожвавлення діяльності сексуальних меншин, поширення сленгу в електронній мережі, публічне обговорення вчинків відомих політичних діячів і партій (явище «європейської

демократії»), феміністичні рухи є рушіями однакових або схожих лексико-семантичних процесів у різних мовах світу, зокрема й у польській та українській, що й дозволяє простежити конкурс «Слово року», який протягом кількох років проводять в обох країнах.

Як засвідчив проведений аналіз, ключовими критеріями в конкурсному відборі сучасної польської та української лексики є курс на євроінтеграцію та потреба вирішення внутрішньодержавних проблем, інтегрованість із сусідніми державами, вплив інтернет-мереж, які сприяють популяризації неформальної лексики. Деякі з цих висловів вимагають поглибленого екскурсу в суспільно-політичні та культурні реалії останніх десятиліть, оскільки без цього контексту можуть бути неправильно інтерпретовані. Національне щорічне опитування актуалізує вивчення цих процесів і заохочує до подальшого дослідження слова як суспільно значущої одиниці. Порівняльний аналіз польських та українських слів-переможців у конкурсі «Слово року» протягом 2014–2021 років дозволяє дійти висновку про поглиблення міждержавних інтеграційних процесів у зв'язку з глобальними викликами сучасності.

Актуальним і перспективним є подальше вивчення результатів конкурсу «Слово року», зокрема на матеріалі різних мов, що дозволить дослідити особливості трансформації національних мовних картин світу на тлі глобалізаційних процесів.

Бібліографія

Академічний тлумачний словник (1970–1980), Словник української мови, <http://sum.in.ua/> (2.12.2021).

Біловезька пуца врятована: Польща припинила вирубку дерев, УНІАН: інформаційне агентство, <https://www.unian.ua/ecology/naturalresources/2255294-bilovezka-puscha-vryatovana-polscha-pripinila-virubku-derev.html> (21.11.2017).

Кіборг, Великий сучасний словник української мови, <https://slovyk.me/dict/vts/%D0%B%D1%96%D0%B1%D0%BE%D1%80> (30.12.2021).

Не бійтеся писати у словник!, „Мислово”, <http://myslovo.com/> (2.01.2022).

- Сервіс без чиновників*, „Економічна правда”, <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/09/30/652085/> (30.09.2019).
- Словник: портал української мови і культури*, <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%A2%D0%9D0%9C%D0%9E%D0%A1> (19.04.2020).
- Слово року – 2014: Слово «кіборги» назване словом 2014 року*, „Мислово”, <http://myslovo.com/wpcontent/uploads/2021/11/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83-2014.pdf> (6.01.2015).
- Bartmiński J., 2012, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Derwojedowa M., 2022, *Marzec. Słowo miesiąca*, <http://www.slowanaczasie.uw.edu.pl/siedem-slow-marcaukraina-wojna-uchodzca-pomoc-inwazja-agresja-wolontariusz/> (22.04.2022).
- Separatysta*, [w:] *Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/separatysta.html> (30.12.2021).
- Słowo kwietnia: separatysta*, [w:] *Słowa na czasie*, <http://www.slowanaczasie.uw.edu.pl/slowo-kwietnia-2/> (2.05.2014).
- Tokarski R., 2001, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX w.*, t. 2: *Współczesny język polski*, Lublin, s. 39–58.
- Trwa plebiscyt na Słowo Roku 2021*, <https://www.uw.edu.pl/trwa-plebiscytna-slowo-roku-2021/> (7.12.2021).
- Wyniki plebiscytu Słowo Roku 2020*, <https://www.uw.edu.pl/wyniki-plebiscytu-slowo-roku-2020/> (5.01.2021).
- Żuk G., 2010, *Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przełomu wieków*, [w:] M. Karwatowska, A. Siwiec, *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, Chełm, s. 239–257.

Резюме

У статті проаналізовано найбільш поширену польську та українську суспільну лексику 2014–2021 рр. в контексті конкурсу «Слово Року» в Польщі і в Україні. Звернено увагу на спільні і відмінні суспільні процеси, які вплинули на формування нових значень відомих слів. Описано процес виникнення нових конотацій лексем в обох мовах і з’ясовано екстралінгвальні чинники їх формування. Порівняльний аналіз польських та українських слів-переможців у конкурсі «Слово року» протягом 2014–2021 років дозволяє дійти висновку

про поглиблення міждержавних інтеграційних процесів у зв'язку з глобальними викликами сучасності.

Streszczenie

Specyfika rozwoju polskiego i ukraińskiego słownictwa społecznego w latach 2014–2021 w kontekście konkursu „Słowo Roku”

W artykule zanalizowano najpopularniejsze polskie i ukraińskie słownictwo społeczne z lat 2014–2021, odnotowane w ramach konkursu „Słowo Roku” w Polsce i na Ukrainie. Zwrócono uwagę na wspólne i różne procesy społeczne, które wpłynęły na kształtowanie się nowych znaczeń znanych wyrażen. Opisano proces powstawania nowych konotacji wyrazów w obu językach i odnotowano ich wspólne inspiracje pozajęzykowe. Analiza porównawcza polskich i ukraińskich zwycięskich słów w konkursie „Słowo Roku” w latach 2014–2021 pozwala stwierdzić, że procesy integracji międzypaństwowej pogłębiają się w związku z obecnymi globalnymi wyzwaniami.

Summary

The specifics of the development of Polish and Ukrainian social lexis in 2014–2021 in the context of the “Word of the Year” contest

The most common Polish and Ukrainian social lexis in 2014–2021 is analyzed in the article in the context of the “Word of the Year” contest in Poland and Ukraine. Attention is paid to common and different social processes that influenced the formation of new meanings of well-known expressions. The process of emergence of new connotations of lexemes in both languages is described and the extralingual factors of their formation are clarified. A comparative analysis of Polish and Ukrainian winning words in the “Word of the Year” competition during 2014–2021 allows us to conclude that interstate integration processes are deepening in connection with the global challenges of today.

Alina Yodlovska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wołyński Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrajinky w Łucku, Ukraina

Percepcja przyjemnego zapachu w świadomości użytkowników różnych kultur językowych oraz w definicjach słownikowych (na materiale eksperymentu psycholingwistycznego)

Słowa kluczowe: eksperyment psycholingwistyczny, znak percepcyjny „zapach”, antropocentryzm

Keywords: psycholinguistic experiment, perceptual sign “smell”, anthropocentrism

Czy wiesz, co najdłużej pozostaje w twojej pamięci? Zapach. Tak łatwo zapominamy o wszystkim, co widzieliśmy i słyszeliśmy, ale tylko aromaty pozostają w pamięci bardzo wyraźnie.

Isuna Hasekura

1. Wstęp

Percepcja węchowa była przedmiotem uwagi m.in. takich badaczy, jak Ewa Badyda (2013), Marian Bugajski (2004), Renata Grzegorzycykowa (2012), Beata Hoffmann (2013), Ludmiła Lajenko (2005), Mariusz Płużnikow i Siergiej Riazancew (1991), Olga Wajnsztej (2001) oraz Iłona Witkowska (2020, 2021). Zagadnienie to nadal ma jednak duży potencjał badawczy, szczególnie z perspektywy kontrastywnej, w której ramach powstało prezentowane opracowanie.

Węch jest jednym z najstarszych rodzajów wrażliwości. Zmysł powonienia nie istnieje poza podmiotem, a wszystkie zapachy są zabarwione emocjonalnie, co oznacza, że nie ma zapachów obojętnych, a sytuacja percepcji jest zawsze wartościująca. W przeciwieństwie do smaku większość atrybutów zapachu jest niestandardowa: trudno znaleźć standard dla śmierzdzących, pachnących, trwałych zapachów, ale jednocześnie nie możemy scharakteryzować zapachu bez nazwania substancji lub przedmiotu, z którym jest on powiązany (Płużnikow, Riazancew 1991). Według rosyjskiej badaczki Ludmiły Lajenko „w odniesieniu do percepcji zapachu należy zauważyć, że samo pojęcie zapachu od początku jest rodzajem anomalii, ponieważ normą jest pojęcie powietrza, a różne przejawy odchyień od normy, czyli zapachy, tylko charakteryzują to zjawisko” (Lajenko 2005: 195).

Zapachy budzą pamięć emocjonalną i wywołują u rodzimego użytkownika języka serię skojarzeniowo-emocjonalną. Z punktu widzenia subiektywnej emocjonalności powstaje też pozytywna lub negatywna ocena zapachu. W ludzkim umyśle zapachy mają dwie cechy oceniające: przyjemne i nieprzyjemne – niektóre zapachy są uważane za „dobre” (zapach róży), inne – „złe” (smród zgnilizny). Zapachy mogą również zachowywać neutralność (zapach drewna, zapach morza). Są też zapachy, których ocena jest zależna od miejsca, w którym są odczuwane. Na przykład zapach benzyny jest typowo odczuwany w garażu i jako taki nie powinien budzić negatywnych skojarzeń. Ocena zmieni się, gdy zapach pojawi się w mieszkaniu. Pamięć węchowa jest więc niezwykle subiektywna: ten sam zapach może powodować odmienne doznania.

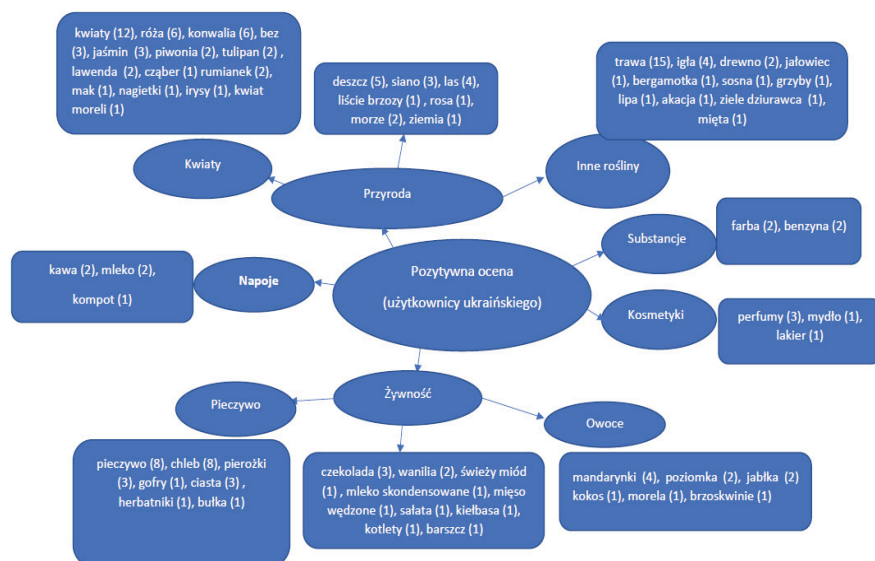
Prezentowane opracowanie stanowi część szerszych badań, mających na celu ustalenie sposobu werbalizowania obecnych w umysłach przedstawicieli różnych kultur (polskiej, ukraińskiej, angielskiej) obrazów zapachu ze znakiem „plus”. W artykule przedstawiam wyniki eksperymentu psycholingwistycznego, któremu poddałam użytkowników języków polskiego, ukraińskiego i angielskiego. Przeprowadziłam ponadto analizę leksykograficzną, której zadaniem było ustalenie, czy w definicjach ujawnionych podczas eksperymentu nazw kojarzonych z zapachami zawarty jest komponent związany z percepcją zapachu.

W ramach eksperymentu respondenci odpowiadali na pytania dotyczące percepcji przyjemnego zapachu. Poprosiłam badanych o uzupełnienie zdania: „Od dzieciństwa uwielbiam zapach...”. W trzech eksperymentach wzięło udział 100 native speakerów języka polskiego, 100 native speakerów języka ukraińskiego i 100 native speakerów języka angielskiego. Łączna liczba odpowiedzi pozwoliła zgromadzić 539 jednostek leksykalnych. Poniżej przedstawiam otrzymane wyniki z podziałem na natywny język osób badanych.

2. Językowa percepcja zapachu w kulturze ukraińskiej

Wyniki eksperymentu, w którym wzięli udział respondenci ukraińscy, przedstawia schemat 1.

Łączna liczba odpowiedzi wyniosła 151 jednostek. Wszystkie odpowiedzi użytkowników podzieliłam na odpowiednie grupy tematyczne (ze wspólnym znaczeniem rodzajowym). Najwięcej odpowiedzi udzielono w grupie „kwiaty” (43). Zdaniem badanych ładnie pachną także „inne rośliny” (29), „żywność – pieczywo” (26), „przyroda” (17), „żywność – inna” (12), „żywność – owoce” (11), „substancje” (9) i „napoje” (5). Najprzyjemniej pachną: *świeżo skoszona trawa* (15), *kwiaty* (12), *ciastka* (8), *chleb* (8), *róże* (6), *deszcz* (5).

Schemat 1. Odpowiedzi respondentów ukraińskojęzycznych

W dalszej kolejności przeprowadziłam analizę definicji słownikowych zgromadzonych jednostek. Celem badania było sprawdzenie, czy w definicji jest obecna percepcyjna cecha zapachu, a jeśli tak, to czy w strukturze definicji jest uwzględniona pozytywna ocena zapachu.

Percepcyjny znak węchu jest zawarty tylko w definicji kwiatów i przedstawiciela grupy tematycznej „kwiaty” – róża. Róża jest opisywana jako „рослина з великими запашними квітками” („roślina o dużych pachnących kwiatach”), co wskazuje na przyjemny zapach, ponieważ „запашний – який має сильний приємний запах; ароматний, пахучий” (SUM) („pachnący – który ma silny przyjemny zapach”).

Definicja jednostki *kwiaty* przedstawia przyjemną ocenę: „звичайно має різне забарвлення та приємний запах” (SUM) („zwykle ma różny kolor i przyjemny zapach”).

W definicjach jednostek *chleb*, *trawa*, *ciastka*, *deszcz* zapach nie jest prezentowany, np. *trawa* jest opisywana jako „рослина з однорічними зеленими м’якими пагінцями, які не дерев’яніють” (SUM) („roślina o jednorocznych zielonych, miękkich pędach, które nie zdrewniały”), *chleb*

jako „харчовий продукт, що випікається з борошна” (SUM) („pokarm pieczony z mąki”). Chleb jest najważniejszym daniem na stole każdego Ukraińca, jest uważany za sanktuarium i zajmuje ważne miejsce w kulturze, obrzędowości i religii. Zapach pieczonego w piecu chleba to dla Ukraińców wspomnienie z dzieciństwa. Definicja chleba w słowniku jest bardzo minimalna i nie przyczynia się do pełnej identyfikacji przedmiotu, ponieważ produktem wypiekanym z mąki może być ciasto, ciastka, ciasteczek i inne wypieki.

3. Językowa percepcja zapachu w kulturze angielskiej

Schemat 2 przedstawia odpowiedzi rodzimych użytkowników języka angielskiego.

Schemat 2. Odpowiedzi respondentów anglojęzycznych

Łączna liczba odpowiedzi to 175 jednostek. Najwięcej odpowiedzi respondentów przedstawiono w grupach tematycznych: „przyroda – inne” (47), „przyroda – kwiaty” (36), „żywność – pieczywo” (32) i „żywność – inna” (31). Nieco mniej pozytywna ocena zapachu jest werbalizowana w grupach: „artefakty” (10), „żywność – przyprawy” (14), „żywność – owoce” (9), „napoje” (8), „kosmetyka” (7), „przyroda – rośliny” (5), „substancje” (5). Najmniej jednostek jest prezentowanych w grupach tematycznych: „żywność – warzywa” (2), „miejsca” (2), „ludzie” (2). Dla native speakerów kultury języka angielskiego najprzyjemniej pachną *deszcz* (15), *trawa* (14), *czekolada* (11), *ciasteczka* (10), *chleb* (10), *róża* (6), *perfumy* (6), *kawa* (5), *wanilia* (5).

Po przeanalizowaniu odpowiedzi respondentów zidentyfikowano więcej grup tematycznych niż w wersji ukraińskiej, ponieważ osoby anglojęzyczne często wymieniały różne przyprawy, co – jak można przypuszczać – jest związane z kulturą jedzenia – Amerykanie są miłośnikami przypraw i sosów. W badaniu podano także nazwy różnych artefaktów o przyjemnym zapachu oraz dwóch warzyw o przyjemnym zapachu – cebuli i dyni.

Definicje leksykalne jednostek, które respondenci wymieniali najczęściej, nie zawierają percepcyjnego znaku zapachu (definicje jednostek: *deszcz*, *czekoladki*, *ciasteczka*, *chleb*). Na przykład objaśniając nazwę *czekolada*, leksykografowie odwołują się tylko do smaku i koloru: „a sweet brown food that you can eat as a sweet or use in cooking to give foods such as cakes a special sweet taste” (LD) („słodko-brązowa żywność, którą można jeść jako słodczyce lub używać do gotowania, aby nadać potrawom, takim jak ciasta, specjalny słodki smak”).

W słownikach angielskich percepcyjna ocena zapachu jest prezentowana w definicjach jednostek *róża*, *perfumy*, *kawa* (tylko w jednej), *wanilia*. Definicje werbalizują ocenę przyjemnego zapachu.

Objaśniając jednostkę *róża*, leksykografowie używają wyrażeń „a pleasant smell” („przyjemny zapach”) lub „fragrant flowers” („pachnące kwiaty”): „a rose is a flower, often with a pleasant smell [...]” (CCALD) („róża to kwiat, często o przyjemnym zapachu”), „any shrub or climbing plant [...] having prickly stems, compound leaves, and fragrant flowers” (CED) („każdy krzew lub roślina pnąca [...] z kolczastymi łodygami, złożonymi liśćmi i pachnącymi kwiatami”), „[...] characterized by prickly stems, pinnate

leaves, and fragrant flowers” (WD) („charakteryzuje się kolczastymi łodygami, pierzastymi liśćmi i pachnącymi kwiatami”), „a flower that often has a pleasant smell” (LD) („kwiat, który często ma przyjemny zapach”).

W definicji jednostki *perfumy* są wyrażenia odnoszące się do przyjemnego zapachu: „a pleasant-smelling” („przyjemnie pachnący”), „a pleasant long-lasting scent” („przyjemny, długotrwały zapach”), „a strong pleasant smell” („silny przyjemny zapach”): „perfume is a pleasant-smelling liquid that you can put on your skin to make yourself smell nice” (CCALD) („perfumy to przyjemnie pachnący płyn, który można nakładać na skórę, aby ładnie pachnieć”), „a mixture of alcohol and fragrant essential oils extracted from flowers, spices, etc, or made synthetically, used esp to impart a pleasant long-lasting scent to the body, stationery” (CED) („mieszanka alkoholu i pachnących olejków eterycznych ekstrahowanych z kwiatów, przypraw itp. lub wytwarzanych syntetycznie, stosowana zwłaszcza do nadania przyjemnego, trwałego zapachu ciała, papeterii”), „a pleasing smell or odor; sweet scent, as of flowers; fragrance” (WD) („przyjemny zapach; słodki zapach, jak kwiaty; miła woń”), „liquid with a strong pleasant smell that women put on their skin or clothing to make themselves smell nice” (LD) („płyn o silnym przyjemnym zapachu, który kobiety¹ nakładają na skórę lub ubranie, aby ładnie pachnieć”).

Tylko jedna z definicji *kawy* wskazywała na zapach: „a dark-brown, aromatic drink” (WD) („ciemnobrązowy, aromatyczny napój”). Inne słowniki wymieniają kolor: „dark brown drink” (LD) („ciemnobrązowy napój”), smak: „slightly bitter taste” (LD) („lekko gorzki smak”), temperaturę: „hot” (LD) („gorący”), lub brak oznak percepcyjnych: „a drink consisting of an infusion of the roasted and ground or crushed seeds of the coffee tree” (CED) („napój składający się z naparu z prażonych i zmielonych lub rozgniecionych nasion kawowca”).

Kawa ma wyrazisty zapach, atrakcyjny i apetyczny „markowy” aromat uzyskany dzięki lotnym związkom powstającym podczas palenia. Jednak leksykografowie nie uwzględniają zapachu kawy w słownikowej definicji.

¹ Warto zwrócić uwagę na nieprzystawalność definicji do rzeczywistości. Od lat w drogeriach i perfumeriach są w sprzedaży perfumy także męskie.

Wanilia w niektórych słownikach jest objaśniana jako nazwa rośliny i przyprawy o przyjemnym zapachu: „having spikes of large fragrant greenish-yellow flowers” (CED) („mająca kolce dużych pachnących zielonkawożółtych kwiatów”), „with fragrant, greenish-yellow flowers” (WD) („z pachnącymi, zielonkawożółtymi kwiatami”). W innych opracowaniach leksykograficznych brakuje natomiast informacji o zapachu: „a substance used to give a special taste to ice cream, cakes etc, made from the beans of a tropical plant” (LD) („substancja używana do nadawania szczególnego smaku lodom, ciastom itp., zrobiona z ziaren tropikalnej rośliny”).

4. Językowa percepcja zapachu w kulturze polskiej

Schemat 3 przedstawia odpowiedzi respondentów polskich.

Schemat 3. Odpowiedzi respondentów polskojęzycznych

Łączna liczba odpowiedzi respondentów będących przedstawicielami polskiej kultury językowej to 213 jednostek. Najwięcej jednostek występuje w grupach tematycznych: „przyroda – inne” (44), „przyroda – kwiaty” (26), „substancja” (25), „żywność – pieczywo” (23), „żywność – inna” (20). Nieco mniej jednostek jest przypisanych do innych grup tematycznych: „żywność – przyprawy” (17), „żywność – owoce” (14), „kosmetyki” (12), „napoje” (12), „artefakty” (10).

Tylko polscy respondenci z przyjemnym zapachem skojarzyli nazwy abstrakcyjne. Najmniej odpowiedzi jest prezentowanych w grupach tematycznych „miejsca” (3), „ludzie” (3). W wersji angielskiej te same grupy tematyczne znajdowały się na ostatnim miejscu, a w wersji ukraińskiej w ogóle nie były wymieniane.

Dla osób należących do polskiego kręgu kulturowego najprzyjemniejszy okazał się zapach benzyny. Co ciekawe, Ukraińcy w ogóle nie podawali zapachu benzyny jako tego, który im się podoba, ten zapach jest dla większości nieprzyjemny i respondenci wskazywali go przy kolejnym pytaniu, którego wyników nie przedstawiamy w obecnym tekście, dotyczącym oceny ze znakiem „minus” – „Nic nie irytuje mnie tak jak zapach...” Wśród substancji nieprzyjemnych dla ukraińskich użytkowników na pierwszym miejscu znalazła się właśnie benzyna. Z kolei tylko jeden użytkownik języka angielskiego uważa benzynę za substancję o przyjemnym zapachu. Nie można wykluczyć, że niektórzy ludzie tak bardzo lubią zapach benzyny, ponieważ zapach i pamięć są ze sobą ściśle powiązane. Zapach benzyny wywołuje przyjemne wspomnienia z dzieciństwa, dlatego też wywołuje przyjemną reakcję. Mózg kojarzy to z radosnymi wspomnieniami z dzieciństwa, np. z letnimi podróżami czy spędzaniem czasu w garażu, gdy tata naprawiał samochód, albo przypomina tankowanie samochodu w podróży. Ponadto w przeciwieństwie do wielu innych zapachów woń benzyny stymuluje układ nerwowy, to znaczy, że człowiek czerpie z niej trochę przyjemności, zapach benzyny działa uzależniająco.

Polscy użytkownicy lubią również zapach *ciast* (11), *skoszonej trawy* (10), *perfum* (9), *deszczu* (9), *wanilii* (9), *kwiatów* (7), *kawy* (6), *czekolady* (5).

Przejdźmy do definicji słownikowych wyrażzeń, które w odpowiedziach respondentów pojawiały się najczęściej.

W żadnej z definicji *benzyny* nie ma odwołania do zapachu substancji: „ciecz, uzyskiwana z ropy naftowej, stosowana jako paliwo do silników lub jako rozpuszczalnik” (WSJP), „bezbarwna ciecz otrzymywana z ropy naftowej, używana m.in. jako paliwo silników spalinowych” (PWN), „substancja organiczna, stanowiąca mieszaninę węglowodorów; bezbarwna, łatwopalna ciecz otrzymywana przez destylację ropy naftowej z węgla kamiennego i gazu ziemnego” (SJPD).

Wskazanie smaku, a nie zapachu jest z kolei najczęściej uwzględniane w definicji jednostki *ciasto*: „zwykle słodkie, z dodatkiem przypraw” (WSJP). W jednym ze słowników leksykografowie wspominają o składnikach aromatycznych: „wyroby z mąki, przeważnie wypiekane, zwykle sporządzane z dodaniem mleka, cukru, jaj, tłuszczu oraz innych składników smakowych i aromatycznych” (SJPD).

Perfumy to jednostka objaśniana jako „mieszanka zapachowa w roztworze alkoholu” (WSJP) albo „roztwór alkoholowy substancji zapachowych” (PWN). Definicje uwzględniają także informację o funkcji: „mieszanka zapachowa w roztworze alkoholu, używana jako kosmetyk” (WSJP), „stosowane jako kosmetyk” (PWN).

W strukturze definicji nazwy *wanilia* leksykografowie umieszczają informację o przyjemnym, aromatycznym zapachu: „aromatyczna przyprawa otrzymywana z suszonych strąków wanilii – rośliny, stosowana jako dodatek do potraw i napojów” (WSJP), „aromatyczna przyprawa z odpowiednio spreparowanych i wysuszonych owoców tej rośliny, używana do ciast, lodów, likierów itp.” (PWN).

Wskazanie zapachu, ale bez podania jego typu jest zawarte w definicji jednostki *kwiaty* tylko w jednym ze słowników: „ozdobna roślina o różnym kształcie, kolorze i zapachu, służąca jako element dekoracyjny” (WSJP). Inne słowniki tego nie rejestrują, por. „ozdobna roślina kwitnąca” (PWN), „roślina ozdobna, kwitnąca” (SJPD).

W przeciwieństwie do słowników angielskich, w których w objaśnieniu jednostki *kawa* zapach nie był uwzględniany, w słownikach polskich (ale nie wszystkich) znajdujemy odwołanie do zapachu napoju i ma ono pozytywne skojarzenia. Zapach jest werbalizowany za pomocą leksemów *aromatyczny*, *o charakterystycznym zapachu*: „krzew o białych wonnych kwiatach [...]

i czerwonych nasionach, z których robi się aromatyczny napój” (WSJP), „ciemnobrązowy napój o charakterystycznym zapachu” (WSJP).

Tylko słownik pod redakcją Witolda Doroszewskiego i PWN nie odnosi się do zapachu *kawy*: „napój gotowany na palonych i zmielonych ziarnach kawowych; porcja tego napoju” (SJPD), „napój parzony z palonych i zmielonych ziaren kawowca; też: porcja tego napoju” (PWN).

Wszystkie definicje *czekolady* mówią o obecności cukru, co wskazuje na słodki smak, nie uwzględniają zaś odwołań do zapachu, por. „masa z miazgi kakaowej z cukrem i innymi dodatkami, używana do wyrobu produktów spożywczych” (WSJP), „masa z miazgi kakaowej z cukrem i innymi dodatkami; też: wyrób cukierniczy z tej masy” (PWN).

5. Podsumowanie wyników pochodzących z badanych obszarów językowo-kulturowych

Porównanie rozpoczniemy od przedstawienia grup tematycznych, do których należą referenty przyjemnego zapachu, uzyskane w wyniku przeprowadzonego eksperymentu (zob. tabelę 1). Grupy tematyczne zostały uporządkowane według kryterium frekwencyjnego.

Jak widzimy, desygnatami przyjemnego zapachu są obiekty należące do różnych grup tematycznych. Co ważne, większość z tych grup występuje we wszystkich trzech kręgach językowych (z wyjątkiem braku grupy artefaktów lub pojęć abstrakcyjnych w ukraińskiej wersji badania). Najwięcej odpowiedzi od rodzimych użytkowników języków ukraińskiego, angielskiego i polskiego przedstawiono w grupach tematycznych oznaczających naturalne realia: w ukraińskiej wersji – „przyroda – kwiaty”, „przyroda – inne rośliny”, w angielskiej i polskiej – „przyroda – inne” i „przyroda – kwiaty”. W wersji polskiej grupa „substancji” ma nieco większą liczbę odpowiedzi, ponieważ użytkownicy często nazywali przyjemny zapach benzyny, podczas gdy w wersji angielskiej i ukraińskiej ta grupa znajduje się na jednym z ostatnich miejsc.

Tabela 1. Grupy tematyczne nazw kojarzonych z przyjemnym zapachem

Użytkownicy języka ukraińskiego		Użytkownicy języka angielskiego		Użytkownicy języka polskiego	
przyroda (kwiaty)	43	przyroda (inne)	47	przyroda (inne)	44
przyroda (inne rośliny)	29	przyroda (kwiaty)	36	przyroda (kwiaty)	26
żywność (pieczywo)	26	żywność (pieczywo)	32	substancje chemiczne, materiałowe	25
przyroda (inne)	17	żywność (inna)	31	żywność (pieczywo)	23
żywność (inna)	12	żywność (przyprawy)	14	żywność (inna)	20
żywność (owoce)	11	artefakty	10	żywność (przyprawy)	17
substancje chemiczne, materiałowe	9	żywność (owoce)	9	żywność (owoce)	14
napoje	5	napoje	8	kosmetyki	12
		kosmetyki	7	napoje	12
		przyroda (rośliny)	6	artefakty	10
				pojęcia abstrakcyjne	5

Tabela 2 przedstawia z kolei porównawcze zestawienie najczęstszych jednostek leksykalnych kojarzonych z przyjemnym zapachem.

Dla osób posługujących się językiem ukraińskim najprzyjemniej pachnie *skoszona trawa i kwiaty*, dla osób mówiących po angielsku – *deszcz i trawa*, a *benzyna i ciastka* to najbliższe pozytywne skojarzenia zapachowe dla osób mówiących po polsku.

Przeprowadzony eksperyment wskazuje na to, że odbiór zapachów to nie tylko kwestia subiektywna, efekt indywidualnych upodobań czy doświadczeń, lecz także wynik uwarunkowań kulturowo-językowych. Jak się wydaje, to kultura tworzy spektrum akceptowanych wrażeń węchowych. Percepcja zapachów zależy od wielu parametrów kulturowych, do których należą wczesne wrażenia węchowe, doświadczenia, tradycja kulinarna. Uogólnione obrazy zapachowe reprezentują zapachy zarówno świata przyrody, jak i otoczenia podmiotu („artefakty”, „miejsca”) oraz zapachy ludzi: mamy, babci. Te ostatnie są jednak znacznie rzadsze. Człowiek jest nie tylko podmiotem wrażeń węchowych, lecz także przedmiotem zapachowego

składnika świata. Co ciekawe, definicje słownictwa zawarte w opracowaniach leksykograficznych w większości nie uwzględniają aspektu percepcji zapachu: objaśnienia nazw odnoszących się do naturalnych realiów (*skoszona trawa, deszcz*), które w ankiecie były wymieniane najczęściej, nie obejmują komponentów odnoszących się do percepcji zapachu, bywają jedynie przedstawiane opisowo.

Tabela 2. Jednostki leksykalne kojarzone z przyjemnym zapachem

Użytkownicy języka ukraińskiego		Użytkownicy języka angielskiego		Użytkownicy języka polskiego	
skoszona trawa	15	deszcz	15	benzyna	20
kwiaty	12	trawa	14	ciasta	11
ciastka	8	czekolada	11	skoszona trawa	10
chleb	8	ciasteczka	10	perfumy	9
róża	6	chleb	10	deszcz	9
deszcz	5	róża	6	wanilia	9
		perfumy	6	kwiaty	7
		kawa	5	kawa	6
		wanilia	5	czekolada	5

Badanie znaków percepcyjnych powinno być kontynuowane ze względu na antropocentryczne zainteresowania współczesnego językoznawstwa.

Źródła leksykograficzne

CCALD – *Collins COBUILD Advanced Learner’s Dictionary*, <https://www.collins-dictionary.com> (15.05.2022).

CED – *The Collins English dictionary*, <http://www.collinsdictionary.com> (10.05.2022).

LD – *The Longman dictionary of contemporary English*, <http://www.ldoceonline.com> (15.05.2022).

PWN – *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl> (10.05.2022).

- SJPD – W. Doroszewski (red.), 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa.
- SUM – В. Т. Бусел, *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005 (V. T. Busel, *Velykyu tлумachnyu slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy*, Kyiv; Irpin': VTF «Perun»).
- WD – *Webster's new world college dictionary*, 4th ed., <https://www.collinsdictionary.com> (15.05.2022).
- WSJP – P. Źmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, www.wsjp.pl (10.05.2022).

Bibliografia

- Badyda E., 2013, *Upadły anioł zmysłów... Metaforyka zapachu i percepcji węchowej we współczesnej polszczyźnie*, Gdańsk.
- Bugajski M., 2004, *Jak pachnie rezeda? Lingwistyczne studium zapachów*, Wrocław.
- Grzegorzczukowa R., 2012, *Określenia percepcji węchowej w języku polskim*, [w:] *taż, Świat widziany poprzez słowa: szkice z semantyki leksykalnej*, Warszawa, s. 160–168.
- Hoffmann B., 2013, *Perfumy. Uwarunkowania kulturowo-społeczne*, Kraków.
- Lajenko – Л. Лаенко, 2005, *Перцептивний признак как объект номинации*, Воронеж.
- Płużnikow, Riazancew – М. Плужников, С. Рязанцев, 1991, *Среди запахов и звуков*, Москва.
- Wajszetein – О. Вайнштейн, 2001, *Грамматика ароматов*, „Иностранная Литература”, 8, <https://magazines.gorky.media/inostran/2001/8/grammatika-aromatov.html> (7.09.2022).
- Witkowska I., 2020, *Zapach, który rozpieszcza zmysły... – o konieczności współuczestnictwa odbiorcy w tworzeniu komunikatu*, [w:] A. Kalisz, E. Tyc (red.), *Partnerstwo w komunikacji*, Katowice, s. 67–82.
- Witkowska I., 2021, *Wyrazić nienazwane. Językowo-kulturowy obraz zapachu we współczesnej polszczyźnie*, Kraków.

Streszczenie

Artykuł przedstawia dane z eksperymentu psycholingwistycznego przeprowadzonego w grupie użytkowników trzech kręgów językowych. Analizowane są definicje obiektów kojarzonych z przyjemnym zapachem w słownikach różnych języków oraz związane z nimi skojarzenia Polaków, Ukraińców i osób anglojęzycznych. Wykazano, że istnieją różnice w tym, jakie są przyjemne zapachy dla użytkowników różnych kultur. Definicje słownikowe podawanych w eksperymencie obiektów kojarzonych z przyjemnym zapachem w większości nie uwzględniają informacji o ich walorach zapachowych.

Summary

The perception of a pleasant smell in the consciousness of speakers of different language cultures and in the dictionary definitions (on the material of a psycholinguistic experiment)

The article presents data from a psycholinguistic experiment carried out with users of three language cultures. The representation of a pleasant smell in dictionaries of various languages and in the linguistic awareness of Poles, Ukrainians and English-speaking people is analyzed. It has been shown that there are significant differences in what pleasant smells are for users of different cultures. Most of the definitions do not verbalize the perception of smell: the natural realities most frequently mentioned by respondents do not include the perception of smell.

Софія Бутко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Староукраїнська особистість і мовна картина світу в маргіналіях стародруків кириличного шрифту XV–XVII століть

Ключові слова: маргіналії, староукраїнська мова, ідентичність, мовна картина світу

Słowa kluczowe: marginalia, język staroukraiński, tożsamość, językowy obraz świata

Keywords: marginalia, Old Ukrainian language, identity, linguistic worldview

Маргіналії в давніх рукописних і друкованих джерелах викликають сталий інтерес у вітчизняних науковців, що підтверджує низка студій, присвячених вивченню історичних і текстологічних особливостей означених записів, специфіки їх жанрової, стилістичної, мовної організації. Покрайні записи як цінні джерела з історії, літератури, мови є об'єктом розвідок дослідників різних гуманітарних галузей

знань¹. Науковці наголошують на важливості маргіналій як джерела для вивчення історії України та її культури, зокрема діяльності друкарень, формування монастирських бібліотечних фондів, діяльності братств; дослідження специфіки соціолінгвокультурної особистості їх творців. Актуальним і перспективним є вивчення лінгвальних особливостей маргіналій, зокрема їх лексичних, фонетичних, граматичних, стилістичних рис, особливо з огляду на те, що покрайні записи репрезентують стиль літературної мови, у якому народнорозмовні елементи цілком природно проникали в ці тексти крізь товщу староукраїнської і церковнослов'янської книжно-писемних мов.

На окрему увагу заслуговують дослідження міждисциплінарного характеру, у яких методологія мовознавчого аналізу органічно поєднується з методами й прийомами інших гуманітарних напрямів, зокрема історією, культурологією, етнологією, соціологією. Такий підхід передбачає аналіз мовно-текстових особливостей покрайніх записів із включенням їх у певний суспільно-історичний та культурний контекст, що дозволяє наблизитися до розуміння світоглядних і ціннісних орієнтирів людини певної епохи та етносоціокультурної спільноти².

Об'єктом нашого зацікавлення є маргіналії, зібрані й опрацьовані дослідницею М. Шамрай на матеріалі стародруків кириличного шрифту XV–XVII століть. Покрайні записи, що ввійшли до видання, охоплюють часові межі від останньої чверті XVI до середини XX століття. Ураховуючи заявлену тему, ми залучили до аналізу тексти останньої чверті XVI–XVIII століть. **Мета** дослідження – з'ясувати визначальні риси світогляду, ціннісних орієнтирів та ідентичностей староукраїнської соціолінгвокультурної особистості; виявити структурно-семантичні й функційні особливості маргіналій, що репрезентують староукраїнську мовну картину світу. Поняття мовної картини світу, услід за польським мовознавцем Єжи Бартмінським, трактуємо як закодовану в мові, в різний спосіб інтерпретовану й вербалізовану

¹ Див. розвідки Ісаевича 1989; Вербового 1999; Павленко 2004; Бондар 2008; Ціборовської-Римарович 2010; Матушек 2012.

² Див. праці Фрис 2015; Заболотної 2017.

навколишню дійсність, що виражається сумою суджень про світ. Таке визначення хоча й сформульовано в результаті дослідження переважно сучасних мовних і мовленнєвих фактів, на нашу думку, цілком придатне і для вивчення мови й мовлення історично віддаленого від сьогодення періоду, у нашому випадку – староукраїнського. Як зауважує мовознавець, «мовна картина світу є загальною інтерпретацією дійсності з точки зору пересічного користувача мови, відображає його ментальність, відповідає його точці зору і його потребам» (Bartmiński 2012: 14).

Тематика й жанрово-стильова належність аналізованих маргіналій різноманітна: це записи про хрещення, вінчання, смерть, роздуми записувачів щодо смислу різних біблійних цитат, побутові записи (ціни на продукти, погодні умови, стихійні лиха, епідемії) тощо. Така різноплановість певним чином оприявнює життєві і світоглядні орієнтири тогочасної людини, яка, безперечно, за допомогою слова фіксувала те, що було для неї важливим і значущим, формувало її ціннісну картину світу. Сам факт того, що люди вважали за необхідне записувати різні за вагомістю події і явища свого життя, свідчить про їх поважне, шанобливе, священне ставлення до писаного слова і до книги як певного світу³. У передмові до видання маргіналій Маргарита Шамрай пише: «[...] рукописні маргіналії, тобто записи на берегах книг у друкованих книгах, містили найрізноманітніші відомості. Найчастіше вони створювалися в зв'язку з купівлею книги, передачею її до церкви на поминання душі або за відпущення гріхів. [...] Шанобливе й благоговійне ставлення власників до своїх книг відчувається майже в кожному записі, оскільки з книгою в них пов'язувалися не лише надії на відпущення гріхів, але й повага до неї як до духовної цінності, що несе просвіту» (Шамрай 2005: 7).

Книга як матеріальна та духовна цінність посідала одне з центральних місць у житті людини всіх часів. С. Кримський зауважує,

³ Пор. у цьому зв'язку слова Лазаря Барановича в листі до Йоаникія Галятовського про вагу й роль книгодрукування: «Кто печатаетъ – тотъ передаетъ себя (какъ въ картинѣ) въ вѣчность» (*Письма преосвященного Лазаря Барановича*, 1863: 83).

що християнське богослів'я розглядає світ «як Божий текст, у якому чуттеві речі постають знаками Божої Премудрості, а Слово виступає другою особою Пресвятої Трійці» (Кримський 2004: 42–43). Уявлення про Бога як втілене Слово фіксують і маргінальні записи: *за щасливого архимандритства Превелебннйшаго ву Хр[ис]тв[у] его М[и]л[ости] [...] лвт[ь] ѿт вопло[щения] Б[о]га Слова (№ 34)*⁴. На божественне походження книг указують й автори аналізованих маргіналії: *Сія книга рекома Наука с[вя]тих ѿт[e]цъ Дар с[вя]таго Д[у]ха (№ 57); Сію божественую книгу Ев[ан]г[е]ліє называемое Вилненское (№ 120); Даю сію богодохновеную книгу Евангіє на престолное (№ 124).*

Ставлення ранньомодерної людини до книги яскраво ілюструє уривок із полемічного віршового комплексу 80–90-х років XVI століття: *Книги – духовнии раи, разумнии цвѣты, / приводят нас Христови воздати обѣты. / Книги – солнце душам, мысли освѣщаютъ, / книги грѣхов чернотъ въ людех убѣляютъ, / Книги въ юности премудрыми творять, / простых и невѣжов риторы сотворять* (Укр. літ-ра XIV–XVI ст.: 495). Свого роду мотто освіченої людини тих часів було записано на бібліотечній шафі львівського монастиря бенедиктинок: „Miej serce w Bogu, a w księgach oczy róki śmiertelna mgła nie zaskoczy” (Gwioździk 2004: 12). Характеризуючи особливості світогляду українців XVII–XVIII століть, В. Кречетень наголошував, що цей період був позначений просвітницькою тенденцією, зокрема, уже на початку XVII століття проблема освіти й виховання молодого покоління непокоїла членів українських братств. Провідною думкою тогочасної поезії, за спостереженнями науковця, було доведення важливості освіти у формуванні людини, адже саме «освіта й виховання, а не походження забезпечують істинну цінність людини» (Кречетень 1982: 257). Відповідно прикметними є покрайні записи, що репрезентують процес навчання, наприклад: *Корен ученя горкий ест, плоды же его сладки, но немнози взискующіи сего обрѣтаюся; Господи благослови писати*

⁴ Тут і далі у круглих дужках подаємо номер маргіналії за виданням: Шармай М. Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15–17 ст. з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ: НБУВ, 2005. 334 с.

учитися (№ 108), *1815 Года мѣсяца Ноября 9 дня сію книгу читалъ ученикъ Академіи Кіев. Класса Ритор: Феодосій Фіялковскій* (№ 57).

Як було зазначено, найбільша кількість аналізованих маргіналій являла собою так звані вкладні записи – своєрідні юридичні акти, що засвідчували передання комусь у дар або за гроші книжок. Предметом дарування були головним чином церковні богослужбові книги, а сам акт дарування жодної мірою не був викликаний зовнішніми чинниками, але йшов від глибокої внутрішньої потреби. Як приклад, можемо навести текст маргіналії XVIII ст., у якому автор, даруючи книгу, вказує на те, що здійснює це *на потребу свою, и до набоженства ц[е] рковного* (№ 47) або *для спасенія свого* (№ 91). Книги на той час розглядалися насамперед як духовна застава, і найчастіше їх дарували до храмів за відпущення гріхів своїх та своїх близьких, не лише живих, а й померлих: *За своє отпущение грѣхов и придал ей храму* (№ 6), *За телесное здравии ј за отпущение греховъ своихъ* (№ 16), *Спасенія ради и для богомоля о души своєї раб божий Василіи [...] при послѣднѣм исповѣданіи* (№ 78).

Маргіналії є важливим джерелом для розуміння духовного портрета власників книги, їхньої психології, рівня освіченості, грамотності серед населення, світоглядних орієнтирів, суспільних ідеалів та сімейних цінностей – усього, що відображає особливості суспільного життя й енергію культурних прагнень народу, його ціннісних пріоритетів і складників національно-мовної картини світу.

За нашими спостереженнями, одним із визначальних елементів маргінальних записів є самоідентифікація староукраїнської людини, вказівка на її ідентичність, що набуває релігійного, родового, соціального вимірів. Зазвичай дарувальник поряд зі своїм іменем подає обов'язковий релігійний маркер – прикладкову сполуку *раб божий*, що регулює його відносини з Богом: *Сію книгу Апостоль именуемую подарилъ киовлянинъ рабъ божій Василій* (№ 35), *книгу рекомую Трифолой купил раб божій Григорій Тихоневич* (№ 10). Така характеристика цілком вписується в розуміння природи відносин між Богом і людиною, характерне для східнохристиянського, православного обряду. Як зазначає Л. Довга, «у традиційному східнохристиянському тлумаченні взаємини людини з Богом – це взаємини суб'єкта (яким є

Бог) і об'єкта (яким є людина, що вірує), де тільки суб'єкт наділений правом активної позиції – умовно кажучи, роллю „верховного менеджера”: Бог пильно стежить за своїм творінням (об'єктами) і в окремих випадках за власним, недоступним людській свідомості та людському волінню, промислом „сходить” до нього» (Довга 2012: 20).

Інколи така підпорядкованість Богові увиразнюється епітетами, що мають на меті схарактеризувати автора в річищі християнського вчення про людину: *О встѣ[вя]тый Николае [...] поможи мнѣ грѣшному и унылому [...] помози ми окаянному* (№1), *Я Яков Міемлович, недостойный прѣзвитеръ* (№13), *купиłem єи [...] за старанем мене многгрѣшного Иоанна с Василкувскаго* (№ 9), *Я смиренный рабъ Божій із жоною своєю Анною, і с прочимы* (№ 47), *Я многгрѣшный рабъ бога вышняго Иоанъ Богушъ Гулкевичъ* (№ 120). В останньому записі автор використовує епітет «вищий» на позначення Бога, що підкреслює місце Бога і людини у вертикальній моделі світу, характерній для релігійної свідомості. Подібним чином здійснюється характеристика учасників комунікації між представниками священницького соціального стану: *При Їгумену Прѣчестнѣйшемъ Варлааму Страховскомъ от недостойного Антонія Їеромонаха* (№ 51), *Я подлий автор сеи Книги, висоце в божь Превелебному шциу Иннокентію Гизелови Архимандритъ Печерскому, даровалем книгу сію для нештмѣнной ку мнѣ ласки и любви его* (№ 90)⁵.

Нерідко в покрайніх записах суб'єкт вкладення книги називає ще і членів своєї сім'ї, як найближчих, так і дальших: *Купил сію книгу [...] рабъ божий Иоан Сало из жоною своєю Палагиєю и з синами своими Кондратом и Матвѣем и Константином* (№ 6), *Сия Книга [...]*

⁵ Близькі за семантикою формули вживали й представники католицької віри, що засвідчують польськокомовні власницькі маргінальні записи на виданнях львівського монастиря бенедиктинок, пор.: 2. *Maryanna Maura Łubowicka ZROSB pauniegodnieysza Sługa Matki Boga tego, Ta ksiązka yest Zofiey Brygidy Uleyski niewolnicy wieczney Imienia Maryi Wielkiey Grzesznicy* ZROSB, 1. *Helena Kornelia Dzikowna niewolnica Matki, 3. Magdalena Dorota Xaweryia Kuropatnicka niewolnica Matki Boski niepokalanie poczęty; pauniegodnieysza Corka S^o Оуца Benedykta* (Gwóździk 2004: 52–54, 236). Такі самохарактеристики, безсумнівно, вказують на релігійну систему координат суб'єктів комунікації.

купляная рабомъ божимъ [...] по порозвиську Холодюкувъ Роман і жени его Фекли і сина его Іоана і сина его другого Грегорія синоюю зъ Мариєю і синъ третій Олексея і дщєрии его Марии і зъ братами своїми Миколаєм з другом Кузмою (№ 16). Особливо значущими постають у цьому контексті маргіналії, у яких у той чи інших спосіб згадано рід дарувальника, представлений живими родичами і померлими предками: Раб б[о]жий Сидоръ Трохимович и [з] жєною своєю Василисою купили сию книгу А[но]ст[о]ль и придали єи до храму С[вя]того архангєла Х[ристо]ва Михаила в мѣсть Летичевъ для молбы и м[о]л[и]твы ради д[у]ши своєя и за д[у]шу отца своєго Трохима и за м[а]т[е]ри своєї Устианы и за братом своим Савою и за всѣмъ родомъ своимъ (№ 28), А штець Стефан повинен за мене Г[о]с[по]да Бога просити у престола Б[о]жия, такъ и родичовъ моих зєшлих с того свѣта прислужьбних Божих набожнє поминати вѣчными часы (№ 31). Такі вказівки свідчать про надзвичайну цінність ідеї родової слави, родової ідентичності, про глибокий зв'язок староукраїнської людини з родом, представники якого становлять одне ціле. Зауважмо, що в основі цього лежить особливе розуміння часу, марковане архаїчною свідомістю, для якої час був не абстрактним, а предметно-чуттєвим поняттям. Архаїчна людина охоплювала світ у всій його синхронічній та діахронічній єдності. Як зазначає А. Гуревич, функція ритуалу та обряду полягала передусім у тому, щоб повернутися до міфічного прототипу й тим самим подолати, знищити час. «Не відокремлюючи себе ні в думках, ні в поведінці від родового соціального тіла, людина обманювала смерть. У цій системі свідомості минуле, теперішнє і майбутнє розташовані ніби в одній площині, у певному сенсі «одночасні»» (Гуревич 1984: 37). З такого розуміння категорій часу й роду гріхи предків і нащадків є і твоїми гріхами, а тому відмолювати їх потрібно тут і зараз: книгу гл[аголем]ую Трифолой [...] [за] отпущеніє грѣхов небожчика Тимоша Оникиєнка отца своєго вѣчными часы (№ 11), купила раба божая Марія Жукинская до храму С[вя]того Чудотворца Х[ристо]ва Николая до села Жукинъ за отпущеніє грѣхов своих и родителей тут в храмъ отпушчающих (№ 8).

У деяких випадках мета дарувальника книги полягала не лише у відпущенні гріхів, а в поминанні його імені та імені його предків як

під час богослужінь, так і в межах своєї громади: *а котори священник божею [...] повинен с тоєи книги будєт за Григория Г[оспод]а Б[о]га просити (№ 10), По смерти же мужа моего Івана Жербка я Феодора Жербкова сєй же Трафолой надаю во вѣчноє до м[о]н[а]ст[и]ра С[вя]то Вознесенского Мошенского довічно помяновения такъ небожчика Івана мужа моего, яко ѿ Феодора Сешиневского рожоного брата моего: которий и положен ест в той с[вя]той обители (№ 21), сию книгу [...] ку[пил] [...] Авдискувъ синѣ з женою [...] дочкою и дѣтками с[воими] [...] за доброе здоровья свое [...] даєт знати тым подписом и просит абы вѣдали всѣ обивателѣ и громада (№ 18).* Значущим стає ім'я людини як її невід'ємна частина, що втілює ще одну важливу категорію староукраїнської свідомості – пам'ять, тісно пов'язану з часом і родом.

Ім'я в усі часи і в усіх світоглядах було сакральним знаком, який є реальною частиною свого носія. В архаїчних обрядових практиках та в середньовічних релігійних обрядах називання імені божества або святого передбачало їх присутність та участь у відповідному дійстві. Як зауважує А. Гуревич, «у середні віки були дуже поширені всякого роду переліки імен: героїв, королів у поезії, предків – у сагах і родослівних, засновників монастирів, жертводавців і померлих – у церковних текстах; увіковічнення імені було свого роду поверненням його носія у спільноту живих і мертвих, оскільки пам'ять про нього була рівноцінна його співучасті в житті колективу» (Гуревич 1984: 242). Цілком очевидно, що таке розуміння імені й пам'яті успадкувала й наступна історична епоха, що й засвідчують маргінальні записи: *Сию книгу гла[голе]мую Апостол, положили во храмъ к Николе чудотворцу ѿ к великомучєнику Хр[и]стову Георгію Иванъ да Козма Яковлевы дѣти Унковские [...] при животе за их Б[о]га молити, а по смерти ихъ поминати (№ 27).*

Обов'язковим елементом вкладних записів є вказівка на світську й духовну владу, за представників якої відбувався акт дарування / / купівлі книги: *Сия книга зовємая Трефо[логион] [...] в сєль в Головѣни старостви Любомскомъ при єпи[и]с[ко]пи Холмескомъ Мефодии Терлецом при дєржави великого Короля Владислава купленная (№ 14), В року [...] за панства Полского Кролюючого Владислава ѿ [4] за дєржави*

его М[и]л[о]с[ти] Пана воиєводи дєрбскаго[?] а пануючого в тєн час в том ж сєль Стрѣльцахѣ его М[илость] Пан Годлевѣ[?] Дай єму Боже здравіє и мѣного лѣтѣ. А свѣщєника в тєн час будуючого Ярофея (№ 15). Описуючи композиційні та змістові елементи книг Києво-Печерської лаври, Федір Титов зазначає, що в післямовах цих видань зазвичай ішлося про час початку й закінчення роботи із друкування тієї чи тієї книги, про державних осіб, за влади яких це відбувалося, а також про особливості певних видань (Тітов 1924: 6). Отже, автори маргіналій оформлювали свої записи згідно з усталеною традицією, що репрезентує світоглядні особливості, притаманні ще середньовічним часам. Ідеться, зокрема, про усталену в середньовічній практиці васально-сюзеренну будову суспільних відносин, де кожен член займає відповідний рівень суспільної ієрархії. Ідея ангельської ієрархії, наголошує А. Гуревич, що бере свої витоки від Псевдо-Діонісія Ареопігита, мала в Європі в період розвинуеного середньовіччя велику популярність. «Бог створив небесну ієрархію, а рівно й земну, розподіливши функції між ангелами й людьми й установивши священні ранги на небі й на землі. Ангельська ієрархія Серафимів, Херувимів і Престолів, Панувань, Сил і Влади, Начал, Архангелів та Ангелів являла собою прообраз земної ієрархії духовенства й світських сеньйорів і васалів» (Гуревич 1984: 67).

Привертає увагу широка соціальна палітра авторів маргіналій. Згідно зі спостереженнями укладача книги, «записи в українських стародруках свідчать, що вкладниками найчастіше виступали селяни, міщани та представники чорного й білого духовенства, зрідка козаки, в окремих випадках представники старшинської козацької верхівки, українські та російські феодалі. Вкладники-міщани називали своє заняття; кравець, мельник тощо». Припускаємо, що репрезентація людей практично всіх соціальних станів дозволяє «стверджувати тезу стосовно широкої освіченості та грамотності у 16–17 ст. не лише осіб духовного стану, а й представників інших соціальних груп в Україні» (Шамрай 2005: 9). Це виявляється щонайперше у глибокій обізнаності дарувальників із текстом Святого письма, з подіями церковної історії та явищами релігійного життя. За нашими спостереженнями, автори маргіналій часто цитують різні частини Біблії: *Іроїда Сію Ивана*

устький главу сиекуляторъ у главе на людѣ [...] дѣвица понесе матери⁶ (№ 57), *Początek mądrości боязь божа* (№ 23). Друга цитата, записана в одному з примірників «Анфологіону», є інтертекстемою Книги псалмів, зокрема остання строфа псалму звучить так: «Початок премудрости – страх перед Господом, – добрий розум у тих, хто виконує це, Його слава навіки стоїть!» (Біблія, Книга псалмів, 110: 10)⁷. Одним із центральних біблійних образів віри є страх божий, оснований на благоговійному ставленні, що являє собою мимовільну належну реакцію людини на Бога. «Той, хто боїться Бога або «богобоязливий» – звичайний біблійний образ послідовника Бога, у якому інколи розуміється протиставлення тим, хто його не боїться» (Райкен, Уилхойт, Лонгман 2005: 1163). Богобоязність регламентує всі сторони життя, адже, згідно зі Святим Письмом, боятися Бога значить відчувати перед Ним трепет і благоговіння (Пс. 32: 8; Мал. 2: 5) й сподіватися на Нього (Пс. 39: 4; 113: 19), ненавидіти зло й іти від нього (Пр. 8: 13; 16: 6), зрештою, страх Божий фактично означає віру в Нього (Райкен, Уилхойт, Лонгман 2005: 1164)⁸.

Знання церковної історії демонструє й часто уживана в закріпній формулі згадка про Нікейський собор, під час якого, як відомо, було складено символ Віри і в якому взяло участь 318 єпископів, що й зазначено в наведеній нижче маргіналії: *а хто би мѣл сію книгу от того С[вя]того храму отдалити, либо отняти яким кольвек способом на таковаго да будет анафема и їар. С[вя]тих от[е]ць тїи [318] иже во Нікеи' и я Николай Войцеховскый з таковим на второмъ пришествїи Христовомъ разсуждуся* (№ 26).

У певних випадках тексти маргіналій дають змогу простежити певні суспільно-політичні й ідеологічні особливості життя ранньомодерної людини, яка, як відомо, могла за свого життя перебувати

⁶ Це фрагмент із Євангелія. від Матвія, гл. 14: 1–13.

⁷ Тут і далі посилаємося на текст Святого Письма, перекладений українською мовою Іваном Огієнком.

⁸ Звернімо увагу в цьому зв'язку на тлумачення слова *благодестя* у «Лексиконі словенороському» Памви Беринди: «Бл҃гочестїе: Б҃гобойность, Побожность, доброе ω Б҃гу разумѣнье, и доброе его хвале(н)е» (*Лексикон словенороський...*, 1961: 10).

в різних державних утвореннях. У цьому зв'язку нашу увагу привернув покрайній запис на одному з примірників львівського Апостола 1574 р., ініціаторкою якого, як зрозуміло з тексту, є дружина державного діяча і магната Великого Князівства Литовського Григорія Ходкевича Катерина Вишневецька: *дала сию книгу Ап[о]ст[о]ль Григоревая Ходковича п[а]ни вилинская гетмановая найвишша Вел. Кн. Литовского старостиная городенская и могилівская Княжна Катерина Ивановна Вишневецкая по нібожчику славное паміти его м[ило]с[ти] п[а]ну малжонку своем п[а]ну Григор[и]ю Ходкевича п[а]ну виленском гетману Найвишшом Вел. Кн. Литовского etc. И по нібожчику с[и]ну своемъ его м[ило]с[ти] п[а]ну Андрѣю подстолим Вел. Кн. Литовского и по другом с[и]ну своемъ небожчику его м[ило]с[ти] п[а]ну Александру Ходкевича старості городенском и могилівском (№ 27).* Визначальним є факт усвідомлення княжною важливості й необхідності просвітницької й меценатської діяльності її родини. Зміст цієї маргіналії наштовхнув нас порівняти післямови до двох видань Апостолів, здійснених Іваном Федоровим, зокрема львівського Апостола 1574 р. і московського Апостола 1564 р. В останньому уславлюються святі отці церкви, грецькі царі і московський цар як особа, яка продовжила традицію купівлі й зберігання богослужбових книг у церквах і святинях: *по преданию и по правилом святых апостол и богоносных отец, и по изложению благочестивых цареи греческих во царе граде царьствовавших, великаго константина, и оустинияна, и михаила и феодоры, и прочих благочестивых цареи, в своя времена бывших. и тако благовернии царь и великии князь иван василиевич всея русии. повеле святыя книги на торжищих куповати. и в святых церквах полагати. псалтыри, и евангелия, и апостола, и прочая святыя книги (Апостол 1564).* Натомість у староукраїнському виданні на перше місце поставлено подяку меценатові Григорієві Ходкевичу й уславлення всього його роду: *А его милости пану Григорию Александровичу Ходкевича вѣчныя памяти и съ святыми равнопрестольными, от вѣка Богу угодившими, съселения и съжительства получитьи да просить. Потом же сыномъ его милости – пану Андрѣю Григорьевичу Ходкевича, пану подстолему Великаго князьства литовского, старосте могилевскому, и его милости пану Александру Григорьевичу Ходкевича, старосте*

городеньському, державицѣ аиньскому, да проситъ душевного спасения и многолѣтнаго здравия, – поне же бо они виновни суть таковыя пользы (Апостол 1574). Ця, здавалося б, незначна деталь, указує на суттєві відмінності суспільного устрою двох цивілізацій – східної самодержавної з авторитарною моделлю управління й приписування походження всіх благ одній людині, яка є спадкоємцем божественної влади, та західної європейської з демократичними традиціями та ідеєю служіння суспільству (причому це служіння є не обов'язком, а привілеєм). Як зауважує І. Дяченко щодо благодійної діяльності української еліти, «протегування митцям, літераторам, запровадження мистецьких шкіл, театрів, укладання книгозбірень, широке будівництво – це не панські забаганки. Суть цієї діяльності полягала зовсім не в благодійництві як такому: то був радше суспільний обов'язок, неодмінний атрибут належності до еліти, свідома державницька позиція, спрямована на створення культурного середовища» (Дяченко 2011: 36).

Маргіналії є носіями різнопланової інформації. Аналізовані записи дозволяють вести мову про закоріненість у свідомості староукраїнської особистості мисленневих схем та стереотипів, більшою чи меншою мірою пов'язаних із рецепцією народно-міфологічних вірувань і міфологічної моделі світу. Вкладні записи значною мірою відтворюють композиційну модель юридичних актів. Так, молдавські дарчі грамоти містять кінцеву формулу-закріпку з прокльоном: *а по нашеѣмъ животѣ кто бждетъ господарѣ нашеи земли, или $\omega(t)$ дѣтѣи нашии(x), или $\omega(t)$ нашего племѣна. Или кого бѣ избѣретъ быти. Тоизи да не порушитъ нашего данїа. А кто са покуситъ порушити. Таковы да є(ст) проклатъ $\omega(t)$ гѣ ба и сѣа нашего, и пргѣтѣа его мѣре, и да є(ст) по(д)[о]бенѣ июдѣ, и проклатому аріу* (Українські грамоти XV ст., 1965: 76). Подібним чином оформлюється заключна частина вкладних записів у маргіналіях: *А хтобы мѣль отдалити любѣ с[вя]щенникѣ альбо з обцих людѣй, тѣди нехай буде проклат Анафѣма Іарама[на] фа, и розсудится зо мною на страшном и втором пришествии (№ 11), а мѣль бы хто оную отлучити от выше речѣнних храмов. Да будѣт отлучѣнѣ десници Г[оспо]дня (№ 39)*, що засвідчує тяглість традиції у створенні й оформленні юридичних актів. При цьому зауважмо, що наведені заключні формули своєрідно перегукуються із закріпками

народних замовлянь, функцією яких було посилити й закріпити магічну дію замовного слова: *Враг Лимар! Відсахнись від мене. А якщо будеш гризти білі зуби, я запру тебе в безодні преісподній. Слово моє сильне!* (Фісун 1997: 47), *Выймай свий гадъ степовый и луговой, а не будешь ссвого гаду выйматы, побьетъ тебе Господь Бог хрыстомъ и Богомъ* (Гринченко 1901: 91). Попри різну світоглядну основу жанрів юридичного документу та народного замовляння, композиційна і смислова подібність елементів тексту яскраво ілюструє властиву давнім українцям віру в беззаперечну магію слова. Звернімо увагу й на заключну формулу кількох маргіналій, яка закінчується повторюваними формами наказового способу дієслова *бути*, що, на нашу думку, є виявом магічного мислення: *Сія книга з[лаго]лемая Ап[о]столь єсть власная монастыря С[вя]то Михайловського Золотоверхого Київского, которую аще бы кто неправеднь себъ имтъль воспріяти в семъ и будущемъ вѣцѣ да не почѣтѣ на немъ бл[аго]с[ло]веніе господне буди буди* (№ 42).

Елементи народного світогляду, народної релігійності так чи інакше постійно проникають у маргінальні записи релігійного або й наукового характеру. Це виявляється або у функціюванні народних назв святих (*О встьс[вя]тый Ніколає угодникъ преизрядный Х[ристо]въ теплый наш заступниче, и вездѣ во скорбехъ скорый помощниче* (№ 1))⁹, або у відтворенні особливостей міфологічного моделювання-оцінювання світу й усіх його явищ (*Десная благополучная, шуяя злополучная* (№ 60))¹⁰. Останній приклад цікавий тим, що в ньому наявна типова міфологічна бінарна опозиція *правий – лівий*, що має відповідну оцінку *позитивний – негативний*¹¹.

⁹ Наведений фрагмент являє собою молитву.

¹⁰ Покрайній запис є ілюстрацією до словникової статті «Лексикона» Памви Беринди.

¹¹ Як зауважує С. Толстая, опозиція «правий – лівий» є універсальною семантичною опозицією, в якій просторові відносини отримують аксіологічну інтерпретацію: правий співвідноситься з позитивним значенням (щастя, удача, здоров'я, плодючість тощо), а лівий – з негативним (лихо, невдача, хвороба, неврожай тощо). Ці оцінки поширюються також і на морально-етичну, юридичну та релігійну сферу (Толстая 2009: 233).

Отже, покрайні записи є надзвичайно важливим джерелом реконструкції світогляду й ціннісної картини світу староукраїнської людини, а лексика, уживана в маргіналіях, є цінним фрагментом староукраїнської мовної картини світу. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні часово-просторових образів в маргінальних записах стародруків кириличного шрифту XV–XVII століття.

Бібліографія

- Апостол, 1564, Москва, <https://cutt.ly/TZhXwBC> (27.07.2022).
- Апостол, 1574, Львів, <https://cutt.ly/RZhN5M> (27.07.2022).
- Біблія, або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту, 1988, <https://uk.wikisource.org/wiki/> (28.07.2022).
- Бондар Н., 2008, *Маргіналії київського видання Молитвослова 1742 року як джерело до генеалогії роду Борозн*, „Українська біографістика”, вип. 4, s. 82–97.
- Вербовий М. В., 1999, *До питання походження псевдослов’янізмів українських покрайніх записів, зібраних І. Панькевичем*, [w:] *Українська філологія: школи, постаті, проблеми: зб. наук. праць Міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю заснування кафедри української словесності у Львівському університеті у Львів, 23–24 жовтня 1998 р.*, Львів, s. 247–253.
- Гринченко Б. Д., 1901, *Из уст народа : малорус. рассказы, сказки и пр.*, Чернигов.
- Гуревич А., 1984, *Категории средневековой культуры*, Москва.
- Довга Л. М., 2012, *Система цінностей в українській культурі XVII століття (на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізеля)*, Київ–Львів.
- Дяченко І. Е., 2011, *Українська аристократія козацької доби та її меценатство*, [w:] *Концептуальні проблеми розвитку української культури у світлі підготовки і проведення 2012 року як року культури та відродження музеїв України. IX Культурологічні читання пам’яті Володимира Подкопаєва: Зб. матер. Міжн. наук.-практ. конф., 2–3 червня 2011 р.*, Київ, s. 36–38.
- Заболотна Н. В., 2017, *Образ власниці й дарувальниці кириличної книжки в Україні XVIII ст. за даними покрайніх записів*, „Рукописна та книжкова спадщина України”, вип. 21, s. 61–72.
- Ісаєвич Я., 1989, *Літературна спадщина Івана Федорова*, Львів.

- Крекотень В. И., 1982, *Тема науки в барочной украинской поэзии 30-х годов XVII века*, [w:] *Барокко в славянских культурах*, Москва, s. 255–274.
- Кримський С., 2004, *Менталітет українського бароко*, [w:] *Українське бароко: В 2-х т.*, т. 1, Київ, s. 21–47.
- Лексикон словеноросійський Памви Беринди : пам'ятки української мови XVII ст.*, 1961, Київ.
- Магушек О. Ю., 2012, *Автокомунікація у творчості Лазаря Барановича*, „Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна”, № 994, сер.: Філологія, вип. 64, s. 213–220.
- Павленко Л., 2004, *Мовні особливості староукраїнських маргіналій (на матеріалі волинських стародруків)*, „Проблеми славістики”, № 3–4, s. 267–271.
- Письма преосвященного Лазаря Барановича*, 1863, Чернигов.
- Райкен Л., Уилхойт Д., Лонгман Т., 2005, *Словарь библейских образов*, Перев.: Скороходов Б. А. (Aaron's rod – Spot), Рыбаков О. А. (Springs of water – Zion), Санкт-Петербург.
- Тітов Хв., 1924, *Матеріали для історії книжкової справи на Україні в XVI–XVIII в. в.: всезбірка передмов до українських стародруків*, Київ.
- Толстая С., 2009, *Правый – левый*, [w:] Н. И. Толстой (отв. ред.), *Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т.*, т. 4: П (Переправа через воду). – С (Сито), Москва.
- Українська література XIV–XVI ст.*, 1988, Київ.
- Українські грамоти XV ст.*, 1965, підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського, Київ.
- Фісун В. П., 1997, *Словесна магія українців*, Київ.
- Фрис В., 2014, «Голоси знизу» (огляд покрайніх записів XVI–XVIII ст. на кирилических стародруках), „Академія”, № 12, НаУКМА, s. 110–119.
- Ціборовська-Римарович І., 2010, *Маргінальні записи стародруків із книгозбірень католицьких монастирів XIV–XVIII на етнічних українських землях як джерело до історії формування монастирських бібліотечних фондів*, „Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського”, вип. 28, s. 266–287.
- Шамрай М. А., 2005, *Маргіналії в стародруках кирилического шрифту 15–17 ст. З фонду Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*, Київ.
- Bartmiński J., 2012, *Językowe podstawy obrazu świata*, wyd. 5, Lublin.
- Gwioździk J., 2004, *Księgozbiór benedyktynek lwowskich klasztoru pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Katalog starych druków*, Katowice.

Резюме

Статтю присвячено дослідженню особливостей вербалізації світоглядних і ціннісних уявлень староукраїнської мовної особистості на матеріалі текстів маргіналій у стародруках кириличного шрифту XV–XVII століть. З'ясовано, що одним із базових текстотвірних елементів маргінальних записів є вказівка на релігійну, родову й соціальну ідентичність людини, що виражається за допомогою конструкцій відповідної семантики. Широка вживаність в аналізованих текстах фактів церковної історії, цитат і фрагментів із Біблії дають змогу дійти висновку про грамотність і освіченість авторів покрайніх записів, а яскраві мовно-стилістичні засоби на позначення книги свідчать про її культ у староукраїнському суспільстві. Виявлено, що попри домінування християнської картини світу тексти маргіналій зберегли елементи народно-релігійного світогляду українців.

Streszczenie

Staroukraińska osobowość i językowy obraz świata
w marginaliach starych druków cyrylickich z XV–XVII wieku

Artykuł jest poświęcony badaniu osobliwości werbalizacji idei światopoglądu i wartości staroukraińskiej osobowości językowej na materiale tekstów marginaliów w starodrukach cyrylickich z XV–XVII wieku. Stwierdzono, że jednym z podstawowych elementów tekstowych notatek marginalnych jest wskazanie na tożsamość religijną, rodzową i społeczną danej osoby, co wyraża się za pomocą konstrukcji odpowiedniej semantyki. Szerokie wykorzystanie w analizowanych tekstach faktów z historii cerkiewnej, cytatów i fragmentów z Biblii pozwala wnioskować o piśmienności i wykształceniu autorów marginaliów, a wyraziste środki językowe i stylistyczne etykietowania księgi świadczą o jej kulcie w społeczeństwie staroukraińskim. Ujawniono, że mimo dominacji obrazu świata chrześcijańskiego teksty marginaliów zachowały elementy światopoglądu ludowo-religijnego Ukraińców.

Summary

Old Ukrainian personality and linguistic image of the world in the margins of old Cyrillic prints of the XV–XVII centuries

The article is devoted to the study of the peculiarities of the verbalization of the worldview and value ideas of the Old Ukrainian linguistic personality on the material of the marginalia texts in the old Cyrillic prints of the 15th–17th centuries. It was found that one of the basic textual elements of marginal notes is an indication of a person's religious, tribal, and social identity, which is expressed using constructions of appropriate semantics. The wide use of church history facts, quotations and fragments from the Bible in the analyzed texts make it possible to come to a conclusion about the literacy and education of the authors of the marginal notes, and the bright linguistic and stylistic means of labeling the book testify to its cult in the old Ukrainian society. It was revealed that despite the dominance of the Christian worldview, the marginalia texts preserved the elements of the folk-religious worldview of Ukrainians.

**PARALELE
I INTERFERENCJE
JĘZYKOWE**

Ała Krawczuk

Narodowy Uniwersytet Lwowski im. Iwana Franki, Ukraina

Odstępstwa od normy ogólnopolskiej w zakresie fleksji czasownika w tekstach polskojęzycznej „Gazety Polskiej Bukowiny” wydawanej w Ukrainie

Słowa kluczowe: forma fleksyjna czasownika, odstępstwo od normy językowej, język polski w Ukrainie, „Gazeta Polska Bukowiny”, relacje nadawczo-odbiorcze

Keywords: inflectional form of the verb, deviation from the language norm, Polish language in Ukraine, „Gazeta Polska Bukowiny”, sender-receiver relations

1. Wstęp

„Gazeta Polska Bukowiny”, wydawana w Ukrainie od 2007 roku i kontynuująca tradycje swojej poprzedniczki „Gazety Polskiej” (ukazującej się od 1883 roku do początku drugiej wojny światowej), stanowi cenne

źródło do badań nad współczesną polszczyzną pisaną polskich wspólnot komunikatywnych w Ukrainie, zwłaszcza tych, dla których język polski nie jest językiem opanow(yw)anym jako obcy, lecz językiem pochodzenia¹. Inne periodyki polskich wspólnot w Ukrainie, szczególnie ich numery z lat ostatnich, nie prezentują w pełni obiektywnego stanu cech gramatycznych, w tym fleksyjnych, polszczyzny w Ukrainie, gdyż obecnie są zazwyczaj redagowane przez native speakerów z kraju. Odstępstwa od normy fleksyjnej są w miarę wyraziste na tle dość precyzyjnej (choć może nie zawsze uwzględniającej najnowsze tendencje polszczyzny) kodyfikacji normy fleksyjnej, w odróżnieniu od odstępstw w zakresie pragmatyki językowej, której kodyfikacja może przysparzać kłopotów², zatem rodzimi użytkownicy polszczyzny redagujący teksty prasy polskojęzycznej poza granicami Polski z dużo większą, jak zakładamy, pewnością poprawiają odstępstwa od normy gramatycznej niż np. pragmatycznojęzycznej³. Teksty „Gazety Polskiej Bukowiny”, opracowywane wyłącznie przez miejscowy zespół redaktorski, zachowują na różnych płaszczyznach językowych wiele cech swoistych autentycznej polszczyzny używanej w Ukrainie. W dotychczasowych badaniach ujawniono już na materiale tego źródła specyfikę realizacji – na tle ogólno-

¹ Terminu „język pochodzenia” nawiązującego do angielskiego *heritage language* używa Przemysław Gębal (2018). W polskojęzycznej literaturze przedmiotu istnieją też inne wersje tego terminu, np. „język dziedziczny”, „język odziedziczony”, „język przodków”, które jednak mają swoje niuanse znaczeniowe i dlatego ich przydatność do analiz polszczyzny w Ukrainie musi być omawiana w zależności od konkretnego przedmiotu badawczego (nieco więcej na ten temat zob. Krawczuk 2021c: 211–216).

² Wprawdzie istnieją dzisiaj słowniki etykiety językowej (Marcjanik 2014, 2020; Marcjanik, Bonacchi, Frączek 2019), jednak ich rozstrzygnięcia dopuszczają rozbudowaną wariantywność, w porównaniu ze źródłami kodyfikacji normy gramatycznej. Poza tym sądy normatywne w zakresie *savoir vivre*'u mogą mieścić dużą dawkę subiektywizmu osób je orzekających. Przekonuje o tym m.in. analiza treści odpowiedzi udzielanych przez językoznawców – o bardziej lub mniej liberalnych postawach wobec języka – w internetowych poradniach językowych na temat tego, co jest dopuszczalne w różnych sytuacjach używania polskich form grzecznościowych. Sami badacze grzeczności językowej podkreślają złożoność przedmiotu badań, np. „Rzeczywistość pragmatycznojęzyczna jest [...] złożona i każdy jej opis jest siłą rzeczy opisem przybliżonym” (Marcjanik 2002: 275).

³ Por. np. o formach grzecznościowych w różnych polskojęzycznych periodykach w Ukrainie: Krawczuk 2018.

polskim – przypadkowych form rzeczownika (Krawczuk 2021a), kategorii rodzaju gramatycznego różnych części mowy⁴ (Krawczuk 2021b), związków rządu (Krawczuk 2019), a także form grzecznościowych (Krawczuk 2019). Niniejszy artykuł proponuje prezentację problemów fleksji werbalnej, które nie były dotychczas przedmiotem zainteresowań badawczych, na materiale tekstów prasy polskojęzycznej w Ukrainie⁵. Wyekscerpowane z 103 numerów periodyku z lat 2007–2020⁶ przykłady odstępstw od normy ogólnopolskiej w zakresie fleksji czasownika⁷ (68 jednostek) zostaną przeanalizowane pod względem ich struktury, przyczyn powstania i „rangi” odstępstwa, przez którą rozumiemy to, w jakim stopniu zniekształcona forma fleksyjna może powodować niepożądane skutki perlokucyjne. Rezultaty analiz na materiale prasy zostaną także porównane z wynikami badań w zakresie osobliwości funkcjonowania form czasownika, dokonanych na materiale innych odmian polszczyzny w Ukrainie. Będą to dane języka polskiego jako obcego reprezentowane w monografiach Dominiki Izdebskiej-Długosz (2021) i Jerzego Kowalewskiego (2017) oraz polszczyzny (jako języka pochodzenia) uczniów szkół sobotnich w Ukrainie Zachodniej przeanalizowanej w książce Marii Zelinskiej (Зелінська 2018)⁸. Dokonanie porównań ukaże z jednej strony najbardziej typowe odstępstwa od normy w zakresie flek-

⁴ We wspomnianym artykule uwzględniono również używanie niewłaściwych końcówek męskoosobowych i niemęskoosobowych czasowników w formach czasu przeszłego, w niniejszym tekście ten właśnie problem fleksji czasowników będzie zatem przedstawiony skrótowo.

⁵ Odstępstwa od normy gramatycznej bardzo szcążkowo są przedstawione w badaniach polszczyzny mówionej na Bukowinie. Spośród zjawisk dotyczących fleksji werbalnej odnotowano jedynie realizację kategorii osoby za pomocą zaimków osobowych, a nie końcówek (*ja zaszła, my stali*), a także synkretyzm form fleksyjnych czasownika *być* (*je*), np. *oni w lesie je*, oraz wyrażanie form trybu warunkowego trzeciej osoby za pomocą wykładnika *naj* zamiast *niech*, np. *naj robi* (Krasowska, Pokrzyńska, Suchomłynow 2018: 98).

⁶ „Gazeta Polska Bukowiny”, <http://bukpolonia.cv.ua/index.php/pl/gazeta-polska-bukowiny> (1.07.2022).

⁷ Dalej na określenie odstępstwa od normy ogólnopolskiej w zakresie fleksji czasownika używa się skrótowca ONFCz.

⁸ W celu precyzji wywodu będziemy dalej używać na ogólne określenie tych odmian sformułowania „język polski w Ukrainie / Ukraińców”, ponieważ Dominika Izdebska-Długosz bada język studentów z Ukrainy, którzy jednak studiują w Polsce. Będziemy

sji werbalnej w polszczyźnie w Ukrainie w ogóle, a z drugiej – osobliwości przejawu problemów dotyczących używania form czasownikowych właśnie w tekście pisanym. W trakcie analiz i odwołań do wspomnianych monografii o współczesnej polszczyźnie (niedialektalnej) w Ukrainie będą również poruszane niektóre zagadnienia dyskusyjne związane z klasyfikowaniem błędów / odstępstw od normy⁹. Jako płaszczyzny odniesień uwzględniamy w analizach język ukraiński jako potencjalne źródło interferencji zewnętrznej i język ogólnopolski (w jego odmianach zróżnicowanych normatywnie). Na tle normy języka ogólnopolskiego stwierdza się fakt odstępstwa od normy, a odwołanie się również do uzusu polszczyzny krajowej umożliwia wskazanie wspólnych cech odbiegających od normy w polszczyźnie w kraju i w Ukrainie. W badaniach uwzględniamy jedynie jednostki dyferencjalne na tle normy ogólnopolskiej.

także używać – w pewnym uproszczeniu – ogólnego terminu „polszczyzna ukraińskich użytkowników”, mając na myśli i język polski jako obcy, i język pochodzenia.

⁹ Przyjmuje się tutaj – w myśl precyzji naukowej – zróżnicowanie terminów: „błędami” określa się zjawiska w języku polskim jako obcym, a „odstępstwami” czy „odchyleniami” od normy ogólnopolskiej – zjawiska w polszczyźnie osób polskiego pochodzenia. W praktyce jednak są to zazwyczaj bardzo podobne typy jednostek językowych, przy czym często w obecnych warunkach powstają one pod wpływem tych samych czynników, jednym z ważniejszych jest zewnętrzna interferencja językowa z języka ukraińskiego. W przypadku jednak polszczyzny jako języka pochodzenia, w tym analizowanej w artykule odmiany prasowej, współczesny wpływ zewnątrzinterferencyjny w poszczególnych przykładach ONFCz może być trudno oddzielić od archaicznych lub gwarowych czy regionalnych (por. polszczyzna południowokresowa) cech języka polskiego, ponieważ w Ukrainie użytkownicy polszczyzny polskiego pochodzenia mogli dziedziczyć te właśnie cechy po starszych członkach rodziny (zauważmy, że historycznie polszczyzna południowokresowa miała wpływ na kształtowanie języka polskiego na Bukowinie). Doprecyzowanie konkretnej drogi powstania odstępstwa od normy w takich sytuacjach może być skomplikowane. Nawet w ramach historycznej polszczyzny południowokresowej istnieje problem odróżnienia interferencji ukraińskich od archaizmów polskich, por. na ten temat: „Problem funkcjonowania archaizmów w polszczyźnie południowokresowej łączy się więc z kwestią interferencji językowych. Ewokuje to niejednokrotnie trudności w rozpoznaniu naczelnego czynnika sprawczego danego zjawiska językowego, a ponadto wymaga stosowania w badaniach tej odmiany języka metod językoznawstwa konfrontatywnego oraz metody historyczno-porównawczej” (Sicińska 2021: 66).

2. Część podstawowa

2.1. Odstępstwa od normy w zakresie struktury tematu fleksyjnego

Niniejszy podrozdział organizujemy, w odróżnieniu od kolejnego, nie wokół przedstawiania problemów wyrażania wartości określonych kategorii werbalnych¹⁰, lecz wychodząc od kształtu form fleksyjnych. Gramatycznej kategorii czasu jako przedmiotu zainteresowań badawczych w ogóle nie wyróżniamy. Zarówno współczesne, jak i te z bliższej diachronii (czas zaprzyszły) znaczenia temporalne czasownika polskiego i ukraińskiego oraz ich wyrażanie są podobne, a zatem komunikowanie o relacjach czasowych nie stanowi problemów międzyjęzykowych w aspekcie kognitywnym: w polszczyźnie w Ukrainie / Ukraińców nie zdarzają się raczej sytuacje niewłaściwego przekazu wartości czasu poprzez formę fleksyjną¹¹. Strukturalnie zaś formy czasu, szczególnie przeszłego oraz przyszłego, są wyrażane w tych dwu językach nieco odmiennie. Różnice dotyczą jednak nie ujmowania relacji czasowych, ale przede wszystkim sygnalizowania znaczeń kategorii osoby lub – wtórnej dla czasownika – kategorii rodzaju¹². Są oczywiście

¹⁰ Por. takie ujęcie u Marii Zelinskiej, która analizuje strukturę form fleksyjnych różnych podtypów koniugacyjnych w polszczyźnie uczniów polskiego pochodzenia w Ukrainie jako „odstępstwa w realizacji werbalnych kategorii gramatycznych” w rozdziale monografii zatytułowanym *Kategoria czasu* (Зелінська 2018: 139).

¹¹ Zakłócenia komunikacyjne mogą pojawić się jedynie w przypadku nienormalnych struktur typu *będę chodziłam*, w których poprzez zastosowanie osobliwego wykładnika osoby, który jest właściwy formom czasu przeszłego, dochodzi do hiperpoprawnego skrzyżowania form czasu przeszłego (*chodziłam*) i przyszłego złożonego (*będę chodziła*). Hiperpoprawność tłumaczy się chęcią użycia wykładnika (*m*) niewystępującego w odpowiednich formach literackiego języka ukraińskiego – ani w czasie przeszłym, ani w czasie przyszłym. W badanym materiale prasowym przytoczone kontaminacje nie wystąpiły, ale pojawiają się one w korpusach odstępstw od normy języka polskiego Ukraińców (np. Izdebska-Długosz 2021: 271) i są znane z autopsji u osób uczących się języka polskiego jako obcego w Ukrainie.

¹² Pod względem zasygnalizowanych różnic kategoryalnych osoby i rodzaju materiał zostanie przeanalizowany w dalszej części artykułu.

różnice strukturalne w końcówkach fleksyjnych i budowie tematu, w tym przyrostka tematycznego – zarówno czasu teraźniejszego, jak i przeszłego. Jeśli w polszczyźnie Ukraińców lub młodzieży polskiego pochodzenia szkół sobotnich w Ukrainie częste są ONFCz w zakresie użycia nieodpowiedniej końcówki określonego wzorca koniugacyjnego (zob. np. Kowalewski 2017: 221–223; Зелінська 2018: 144–147; Izdebska-Długosz 2021: 258–261), to w badanych tekstach prasowych takie jednostki prawie nie występują. Poświadczony przykład niewłaściwej końcówki *ę* zamiast *e* wydaje się raczej tzw. błędem klawiatury związanym m.in. z zapisywaniem liter niezawierających znaków diakrytycznych z tymi znakami (np. *ę*, *q*, *ż* czy *ź* zamiast *e*, *a*, *z*), np. *już w ciągu 20 lat zespół **pracuje**¹³ przy Domu Polskim* (136–137 (718–719) 2018)¹⁴.

Problemy niewłaściwości struktury tematu (10 przykładów) najczęściej obserwujemy w czasownikowych formach czasu przeszłego. Jedynym zarejestrowanym przykładem niewłaściwego tematu w czasie teraźniejszym jest następujący: *Los ludzki często jest kapryśny, zwłaszcza, kiedy na niego **oddziaływują** wydarzenia historyczne* (136–137 (718–719) 2018). Ten sam błąd polegający na skrzyżowaniu odmiany według paradygmatów koniugacyjnych *oddziaływuję* i *oddziaływam* zdarza się też w uzusie polszczyzny w kraju, można zatem za przyczynę ONFCz uznać wpływ uzusu ogólnopolskiego nakładający się na braki kompetencyjne użytkowników polszczyzny poza granicami kraju. W czasie przyszłym – również jeden zarejestrowany przykład – niewłaściwa jest postać tematu czasownika (*w*)*siąść*: ***wsiadniemy** do autokaru nie dla tego, żeby wyruszyć na kolejną wycieczkę, ale pojechać do domu* (39–40 (621–622) 2010). Jest to zniekształcenie, którego przyczynę trudno określić jednoznacznie. Można się dopatrywać wpływu

¹³ Użycia typu (*on*) *zajmuję się*, *ona chce*, obok form ewidentnie błędnych z dodatkowymi zniekształceniami typu *on lubię*, *dziewczyna nie mogę*, *pracodawca muszę*, Dominika Izdebska-Długosz, badająca polszczyznę studentów z Ukrainy o różnicowanych poziomach zaawansowania, traktuje jako błędy (Izdebska-Długosz 2021: 262), co w tej sytuacji jest bardziej uzasadnione niż w badanym przez nas tekście prasowym, zwłaszcza jeśli chodzi o teksty pisane nie na komputerze.

¹⁴ W nawiasie podaje się numer i rok wydania „Gazety Polskiej Bukowiny”. Wszystkie cytowane konteksty przytacza się w oryginale, bez zaznaczania możliwych innych niż dotyczące fleksji czasownika typów odstępstw od normy ogólnopolskiej.

zewnątrziinterferencyjnego (por. tematową samogłoskę *a* w ukraińskim odpowiedniku *сядемо*). Być może wpływ na to ONFCz wywarł wzór czasu teraźniejszego czasownika niedokonanego *wsiadać – wsiadamy*, który odmienia się bez alternacji *a / q* i *d / dź*. Na to nakłada się wzorzec właściwy czasownikowi z przyrostkiem *-nq-* i zakończeniem *-nąć*, np. *oglądnać – oglądniemy*. Uznajemy zatem to ONFCZ za strukturę defektywno-deformacyjną¹⁵.

Wszystkie pozostałe przykłady reprezentują już formy czasu przeszłego i kilka – formy bezokolicznika.

Niewłaściwy bezokolicznik obserwujemy w kontekście: *nie trudno się domyśleć, jak się czuła pani Maria Malicka* (150 (732) 2019). Podobnie jak w analizowanym wcześniej przykładzie *oddziałują* mamy tutaj do czynienia z formą trudną także dla rodzimych użytkowników polszczyzny, w których polszczyźnie pojawia się taki sam błąd.

W przykładzie *przecież „Bukowinskie spotkania” mały się odbyć 12–13 lipca* (90 (673) 2014) niewłaściwą formę można z jednej strony potraktować jako literówkę (opuszczenie litery *i*), z drugiej obecność bardzo bliskiego odpowiednika formalnego w języku ukraińskim (*мали*) może przemawiać za zewnątrziinterferencyjnym pochodzeniem tej formy, choć jak na język prasy byłoby to odstępstwo od normy fleksyjnej rażące. Takie same błędy w polszczyźnie ukraińskich użytkowników ze zróżnicowanych poziomów znajomości języka polskiego rejestrują Jerzy Kowalewski (*człowiek mał*: Kowalewski 2017: 223) i Dominika Izdebska-Długosz (*Wszyscy mały wygląd*: Izdebska-Długosz 2021: 268). W korpusie błędów i Kowalewskiego (2017: 221) i Izdebskiej-Długosz (2021: 258) jest przykład bezokolicznika *mać* nawiązujący do ukraińskiego odpowiednika *мату*¹⁶. Ten

¹⁵ Stanisław Dubisz wyróżnia w polonijnych realizacjach języka polskiego „kontrasty”: interferencyjne, innowacyjno-archaiczne i defektywno-deformacyjne (Dubisz 2014: 32–33). W niniejszym tekście ograniczamy się do wyróżniania typów „interferencyjnych” (skutków wpływu języka dominującego) oraz „defektywno-deformacyjnych” (skutków ograniczonej znajomości języka polskiego, ew. też języka dominującego).

¹⁶ Izdebska-Długosz tłumaczy powstanie formy bezokolicznika *mać* wewnętrznym wpływem pierwszoosobowej formy czasu teraźniejszego *mam* (Izdebska-Długosz 2021: 258), ale równie możliwa, a może i bardziej wygodne jest alternatywne uzasadnienie interferencyjne – wpływ ukraińskiego bezokolicznika *мату*.

ukraiński leksem odmienia się w czasie przeszłym bez alternacji samogłoskowych i spółgłoskowych (por. pol. *mał* – *miałem*, *mieliśmy*, ukr. *маю* – *мав*, *мали*), polski odpowiednik jest zatem dla użytkowników polszczyzny znajdujących się w otoczeniu języka ukraińskiego trudny – nie działa w tej sytuacji transfer pozytywny. Stąd mylenie form polskich, np. *Tu mieli miejsce i quizy z prezentami za wiedzę instytucji europejskich, dialogi między uczniami i wykładowcami o wartościach europejskich w języku angielskim, niemieckim i francuskim* (korpus, 122, 2017)¹⁷. ONFCz związane z odmianą czasowników o alternacjach *a / e* w czasie przeszłym¹⁸ obserwujemy także w następującym przykładzie, którego formę nadawca wyprowadził chyba z niewłaściwego bezokolicznika *zdumić* zamiast *zdumieć*: *Afisz festiwalowy zdumił*¹⁹ *duetami organowymi, albowiem dwóch organistów grających na cztery ręce to rzecz dość rzadka* (136–137 (718–719) 2018). Odwrotną sytuację widać w przypadku użycia formy *spędzić* zamiast *spędzić*, choć wydaje się bardziej prawdopodobne, że jest to zwykła literówka: *Zamieszkując w akademiku obok urokliwego parku i pałacyku Lubomirskich spędzieli w Polsce dziewięć dni, które upłynęły w mgnieniu oka pod znakiem nauki i zabawy* (147–148 (729–730) 2019).

Za literówkę można by potraktować ONFCz w kontekście: *Dzieci razem przeżywały żałobny dzień po polskiej delegacji, która zginęła w katastrofie samolotu pod Smoleńskiem* (36–37 (618–619) 2010). Istnieje jednak duże prawdopodobieństwo, że mamy tutaj do czynienia z ONFCz z pogranicza ortografii: niewłaściwy zapis mógł być spowodowany wpływem odpowiednika wymawianiowego (wymowa litery *ę* przed *ł* jako głoski [e]).

¹⁷ Część materiału zebrano na podstawie utworzonego w aplikacji Korpusomat (Kieraś, Kobyliński 2021) korpusu „Gazety Polskiej Bukowiny”. Przy odpowiednich przykładach w nawiasie podaje się słowo *korpus*.

¹⁸ Jest to typ błędu często występujący u ukraińskojęzycznych użytkowników języka polskiego, znany z autopsji i reprezentowany w korpusach wspomnianych wcześniej autorów (Kowalewski 2017: 223; Зелінська 2018: 149–50; Izdebska-Długosz 2021: 264–265).

¹⁹ Zauważmy, że sam leksem czasownikowy do kontekstu nie pasuje. Właściwszy byłby czasownik *zaskoczył*, choć poprawa tego zdania nie może sprowadzić się jedynie do zastąpienia czasowników, gdyż to nie „afisz zaskoczył”, ale odbiorcę zaskoczyła informacja zawarta na afiszu.

Z kolei wymowa bezdźwięczna w wygłosie kończącej bezokolicznik grupy *źć* jako [ść] mogła spowodować odstępstwo od normy w przykładzie *Po powrocie w 2016 r., mu się nie udało znaleźć sobie miejsca w cywilizowanym świecie* (136–137 (718–719) 2018)²⁰, można jednak w tej sytuacji upatrywać też działania wyrównujące – dostosowanie formy do innych bezokoliczników zakończonych na *-ść* (np. *iść, nieść, siąść, paść, pleść*).

Z problemami postaci tematu czasowników typu *nieść* w czasie przeszłym mamy do czynienia w przykładzie: *„Watra” ma znaczący dorobek artystyczny i odniosła wiele sukcesów w Polsce, jak również w innych krajach Europy* (23–24 (605–606) 2009). Mimo że w tej sytuacji nie można wykluczyć błędu klawiatury (*ó* zamiast *o*), równie prawdopodobną przyczyną odstępstwa od normy wydaje się wpływ formy męskiej: *on odniósł – ona odniosła*²¹. Kolejny przykład ilustruje ONFCz spowodowane trudnością odmiany w polszczyźnie określonego leksemu czasownikowego w czasie przeszłym – *iść* i jego pochodnych o różnych formantach słowotwórczych. Polacy w kraju popełniają zazwyczaj błąd typu *szłem* zamiast *szedłem*, unikając formy wyjątkowej dla rodzaju męskiego zawierającej grupę *-dł-*. Dla polszczyzny jest to innowacja rozszerzająca: więcej jest bowiem przykładów bez *-dł-* (rodzaj żeński, nijaki w liczbie pojedynczej i formy liczby mnogiej). W poświadczonym przykładzie mamy na odwrót formę z *-dł-* w rodzaju żeńskim: *Po skończeniu dyskusji doszli oni do wniosku, że nadszedła potrzeba podpisania Umowy o współpracy pomiędzy storożynieckim rejonem i gminą Rzgów* (15–16 (587–588) 2008). Te same błędy są częste w polszczyźnie jako języku obcym Ukraińców: *przyszedła, poszedła, oni szedli* (Kowalewski 2017: 223), *szedła, wszedło, wyszedło, przyszedło, poszedli* (Izdebska-Długosz 2021: 263–264). Za przyczynę powstania tego ONFCz w polszczyźnie w Ukrainie można uznać hiperpoprawność – wpływ formy, odmiennej od

²⁰ Izdebska-Długosz rejestruje taki sam błąd w polszczyźnie studentów z Ukrainy, podkreślając, że jest on częsty także u Polaków (Izdebska-Długosz 2021: 258).

²¹ Kowalewski ma w korpusie błędów ukraińskojęzycznych użytkowników polszczyzny podobne przykłady: *przyniosła*, a także *mógła, zmógli* (Kowalewski 2017: 223). W polszczyźnie uczniów polskiego pochodzenia Zelins'ka rejestruje, na odwrót, formę zawierającą *o* zamiast *ó*: *niosł do szkoły* (Зелінська 2018: 148). Niewłaściwe użycia *o* i *ó* (i typu *niosł*, i typu *niósłem*) są cechą polszczyzny północnokresowej (Kurzowa 2006: 329–332).

ukraińskiej (ukraiński czasownik ma formy bez *-dt-* we wszystkich osobach), którą trzeba zapamiętać. W praktyce jednak, jak się wydaje, dochodzi do mechanicznego mylenia zróżnicowanych form paradygmatycznych: z *-dt-* i bez *-dt-*.

2.2. Odstępstwa od normy w zakresie kategorii werbalnych

2.2.1. Kategoria osoby

Kategoria osoby ma w polszczyźnie – na tle języka ukraińskiego – swoiste systemowe wykładniki dla form pierwszej i drugiej osoby w liczbie pojedynczej i w liczbie mnogiej (*-m*, *-ś*, *-śmy*, *-ście*). Ich brak w systemie fleksyjnym języka ukraińskiego staje się źródłem interferencji w polszczyźnie ukraińskich użytkowników – bywają one w formach pierwszej i drugiej osoby pomijane, czemu może towarzyszyć (choć nie zawsze) używanie zaimek osobowych. Taką sytuację obserwujemy w następującym kontekście prasowym: *My z zaciekawieniem oczekiwali pierwszej lekcji nowej nauczycielki* (89 (672) 2014). Jest to jedyny przykład w zgromadzonym materiale, co można tłumaczyć tym, że gatunki prasowe najczęściej wykorzystują formy trzecioosobowe, a formy pierwszej osoby i szczególnie drugiej są w nich rzadkie. W polszczyźnie Ukraińców jako języku obcym (Izdebska-Długosz 2021: 266–267)²² czy też w języku młodzieży polskiego pochodzenia

²² Zauważmy, że problem kategorii osoby, w odniesieniu do tych samych błędów, Izdebska-Długosz rozpatruje i jako realizację form fleksyjnych (Izdebska-Długosz 2021: 259–263, 266–267, 270), i jako składniowe naruszenie związków zgody (Izdebska-Długosz 2021: 318–319). Podobnie też czyni z błędami rodzaju (Izdebska-Długosz 2021: 267–269, 320–321), o których będzie mowa dalej. Status – fleksyjny lub składniowy – takich odstępstw od normy w polszczyźnie Ukraińców / w Ukrainie może być oceniany różnie, m.in. w zależności od przyjętej perspektywy badawczej. Za fleksyjnym charakterem błędów osoby i rodzaju przemawia odwołanie się do języka ukraińskiego jako źródła interferencji zewnętrznej. Najłatwiej jest potraktować tego typu błędy / odstępstwa od normy jako dziedzinę morfoskładni, uniemożliwi to jednak dychotomiczny podział materiału empirycznego w konkretnej pracy badawczej porównywalny z wynikami innych prac o „morfologii” i „składni”. Rozwiązaniem mogłoby być uwzględnienie

(Зелінська 2018: 136–138; Korol 2021: 233) te ONFCz są częste²³, mogą ponadto w określonych kontekstach pragmatycznych, zwłaszcza gdy pomiąga się zaimek osobowy, zakłócać komunikację. Na przykład wypowiedź *Był wczoraj w kinie* może mieć w intencji nadawcy ukraińskojęzycznego trzy potencjalne rodzaje komunikowanych treści. Pierwszy, zgodny z perlokucją – rzeczywiście nadaną treścią, ‘on był’. Illokucyjnie mogą to być jednak także niezgodne z normą znaczenia pierwszo- lub drugoosobowe: ‘byłem’ albo ‘byłeś’²⁴.

w obrębie morfologii odstępstw od normy czysto fleksyjnych i morfoskładniowych, a w obrębie składni – tylko składniowych.

²³ Ta cecha jest trwała w historycznej polszczyźnie południowokresowej (np. Kurzowa 1985: 112) i zachowuje się dotychczas w gwarach polskich w Ukrainie (np. Dzięgiel 2003: 124, 164–165) – pełniejszą bibliografię na ten temat przywołuje np. Zelinska (Зелінська 2018: 137, 139). Wyrażanie znaczenia osoby za pomocą zaimka, a nie końcówki osobowej, odnotowują badacze współczesnej mówionej polszczyzny bukowińskiej (Krasowska, Pokrzyńska, Suchomłynow 2018: 98).

²⁴ Odróżnienie pragmatycznojęzykowej perspektywy nadawcy i odbiorcy może zmieniać sposób kwalifikowania odstępstwa od normy do określonej kategorii czy typu, w związku z czym powstaje też problem terminologicznego określenia owej kategorii lub typu. Wyraźniej problem ten widać na przykładzie form czasu teraźniejszego lub przyszłego zawierających znaczenie osoby. Na przykład można się zastanawiać, czy formy typu *on będzie / będzie, ja może* są błędami „osoby”, jak to ujmuje Izdebska-Długosz (2021: 270, 319), czy strukturalnymi błędami tworzenia formy koniugacyjnej (por. też u Kowalewskiego inne jeszcze określenie – „niepodjęcie pełnej odmiany w czasie przeszłym” dotyczące form czasu przeszłego typu [ja] *pojechała* (Kowalewski 2017: 197)). Dociekanie istoty zjawiska wymaga wszechstronnej analizy pragmatycznej uwzględniającej perspektywę nadawcy – nierodowitego użytkownika polszczyzny z jednej strony i odbiorcy – rodowitego Polaka z drugiej. Na przykład z tej pierwszej perspektywy forma *ja może*, powstała pod wpływem pierwszoosobowego odpowiednika ukraińskiego (*я можу*), nie jest błędem „osoby” czy „zamieniania” pierwszej osoby na trzecią. Jest to z perspektywy nadawcy forma odpowiedniej osoby (raczej nie „dobierana”, ale właśnie błędnie tworzona), zawierająca niewłaściwą alternację i końcówkę. Nie zmienia to jednak obiektywnego faktu (i tu wchodzimy w perspektywę odbioru komunikatu), że w tekście mamy do czynienia albo z niewłaściwym wyrażeniem osoby – w przypadku użycia *może* bez zaimka, albo z wewnętrznym zakłóceniem – w przypadku użycia *może* z zaimkiem pierwszej osoby. W badanym materiale prasowym podobne formy czasu teraźniejszego nie występują.

2.2.2. Kategoria aspektu

Bardzo trudna dla obcokrajowców z obszarów niesłowiańskich realizacja kategorii aspektu polskiego czasownika w przypadku uczących się polszczyzny z Ukrainy także ma swoje osobliwości. Z jednej strony pojęcie zależności aspektowych nie jest dla nich obce, na dodatek wiele czasowników dokonanych lub niedokonanych tworzy się podobnie w języku polskim i ukraińskim, transfer pozytywny ułatwia zatem opanowanie polskich opozycji aspektowych. Z drugiej zaś strony za sprawą transferu negatywnego powstają poszczególne nienormatywne czasowniki dokonane, najczęściej przedrostkowe, jak np. w kontekście prasowym: *Och! gdybym ja mogła rozegrzać [zamiast rozgrzać] was pieśnią* (korpus, 109–110, 2016) pod wpływem ukr. *pozizpimu*. Przykładów dokonanych czasowników przedrostkowych, licznie też przedstawionych w badaniach nad polszczyzną w Ukrainie / Ukraińców (z reguły²⁵ jako zjawisko słowotwórcze i bez wskazywania na problem ewentualnej „czystej” pary aspektowej, która mogłaby

²⁵ U Izdebskiej-Długosz w ramach problemu fleksyjnej kategorii aspektu analizowane są „błędy polegające głównie na użyciu nieprawidłowego prefiksu” (Izdebska-Długosz 2021: 272), jednak ich zakres jest bardzo szeroki, wiele przykładów ma charakter słowotwórczy (np. *obrać* zamiast *wybrać*, *przyjąć decyzję* zamiast *podjąć decyzję* czy *słońce przypiekało* zamiast *słońce przypiekało* i in. (Izdebska-Długosz 2021: 273)). Problem granicy między słowotwórczym a fleksyjnym charakterem czasowników z przedrostkami mający bogatą literaturę przedmiotu (zob. np. Łaziński 2020) nadal może być dyskutowany. W monografii o aspekcie polskiego czasownika Marek Łaziński przyjmuje następujące rozwiązanie: „W tej książce będziemy traktować aspekt jako kategorię gramatyczną o wykładnikach słowotwórczych. Opozycję między członami pary aspektowej, np. *pisać* – *napisać* lub *przepisywać* – *przepisać*, uznajemy za formotwórczą, opozycję między pokrewnymi czasownikami różniącymi się aspektem i innymi elementami znaczenia – za typową dla słowotwórstwa synchronicznego, np. *pisać* > *przepisać*, *pisać* > *popisać*. Nie decydujemy się jednak na łączenie koniugacji *pisać* i *napisać* ani *przepisać* i *przepisywać* w jeden paradygmat fleksyjny, pozostajemy w kręgu tradycji, dla której zespół form czasowników dk oraz ndk z pary aspektowej reprezentuje oddzielne leksemy i oddzielne paradygmaty fleksyjne z oddzielnymi formami hasłowymi bezokolicznika. [...] Mimo to pozostajemy przy tradycyjnym stanowisku, że czasowniki dk i ndk z pary aspektowej mają wspólny element znaczenia leksykalnego. To sprawia, że parę aspektową tłumaczymy na inne języki przez jeden leksem, a także w słowniku jednojęzycznym możemy definiować ją wspólnie” (Łaziński 2020: 40–41).

być przedmiotem analizy fleksyjnej, np. Kowalewski 2017: 202–203, 231; Зелінська 2018: 191–192), w niniejszej publikacji nie uwzględniamy, gdyż w większości czasowników z przedrostkami powstającym znaczeniu dokonano towarzyszy także zmiana semantyczna, są to zatem zjawiska słowotwórcze (leksykalne), a nie fleksyjne²⁶ (warto jednak zauważyć, że w badanej prasie tego typu derywatów nie jest dużo). Zdarzają się sytuacje ucieczki przed tworzeniem czasownika dokonanego²⁷, być może spowodowanej brakiem pewności, jaka powinna być poprawna struktura przedrostkowa: *Miłością i nadzieją ojca jest również uroczna córka Ludmiła, która niedawno*

²⁶ Za leksykalne uznajemy też dość liczne w badanym materiale, jak i w ogóle w polszczyźnie w Ukrainie, odstępstwa od normy związane z używaniem wyrazu *się* w kontekstach typu: *To stanie [się] przykładem dla dorosłych tak w Polsce, jak i w Ukrainie* (36–37 (618–619) 2010). Tego typu przykłady rozpatrywane np. przez Izdebską-Długosz w ramach realizacji gramatycznej kategorii zwrotności (np. jako „zbędna zwrotność”: *zostać się, walczyć się, polegać się, asocjować się* (‘kojarzyć się’) i in. (Izdebska-Długosz 2021: 288)) traktujemy jako leksemy, powstające z reguły pod wpływem odpowiedników ukraińskich zawierających morfem *-ся* (pol. *się*) – por. *залишитися, боротися, покладатися, асоціюватися*, a nie formy gramatyczne, gdyż ani w języku ukraińskim, ani w polszczyźnie nie mają one znaczenia zwrotności – kategorii, która w tych językach jest realizowana w sposób podobny w odpowiednich leksemach (por. *myję się – миюся*). Trudno też zgodzić się z zakwalifikowaniem do typu „zaniechanej zwrotności” przykładów takich jak *stałem [się] taki; podoba mi [się]; nie udało mi [się]; kondycja polepsza [się]; tym one różnią [się]; mogą odbywać [się]* i in. (Izdebska-Długosz 2021: 289), gdyż po dodaniu *się* w tych sytuacjach przywróci im się nie „zwrotność”, lecz właściwą strukturę leksemu zawierającą obowiązujący morfem *się*. Zasygnalizowane problemy są ważne, gdyż rozszerzenie terminu „zwrotność” na wszystkie – szerokie i różnorodne – zjawiska używania segmentu *się* może prowadzić do formułowania odpowiednich wniosków statystycznych, np. „Wnioski analiz ilościowych w pewnej mierze zaskakują. Okazuje się, iż to nie problem rodzaju w czasie przeszłym czasowników jest największy, jak można by się spodziewać. Najtrudniejsza, w kontekście niniejszego korpusu, okazała się strona zwrotna polskich czasowników” (Izdebska-Długosz 2021: 293).

²⁷ Tego typu przykłady, imiesłowowe i gerundialne, są przedstawione np. u Kowalewskiego wśród szerszej grupy przykładów „błędnie wybranego ogniwa aspektu”: *była stresowana* zamiast *była zestresowana*; *martwienia* zamiast *zmartwienia* (Kowalewski 2017: 203). Podobne przykłady osobowych czasowników prefiksalnych występują w korpusie Izdebskiej-Długosz, np. *Nie mogę na 100% twierdzić* [zamiast *stwierdzić*], *że oni są parą* (Izdebska-Długosz 2021: 274).

prezentowała tu długo oczekiwaną wnuczkę Jarynkę (80 (663) 2014)²⁸ – chodziło w tym kontekście o ‘sprezentowanie’, ‘podarowanie’ – jest to naśladownictwo skonwencjonalizowanej syntagmy ukraińskiej *подарувати* ([*комусь*] *дочку, сина, внучку, внука*) w znaczeniu ‘urodzić’.

Ukraińscy użytkownicy polszczyzny często tworzą formę dokonanego czasownika przedrostkowego *zmóc* od *móc*, co jest skutkiem interferencji (ukr. *могти* – *змогти*)²⁹. Przykład ten występuje również w badanym materiale prasowym: *Kto chociaż raz słyszał [...] czarujący kobiecy głos o niepowtarzalnym tembrze, nigdy nie **zmoże** zapomnieć go* (26–27 (608–609) 2009). Pod wpływem języka ukraińskiego użyto formy *skłaść*³⁰ zamiast *złożyć* (por. polską parę *składać* – *skłaść* (zamiast *złożyć*), powstała na wzór ukraińskiej *складати* – *скласти*): *Z okazji 10-lecia druku gazety „Monitor Wołyński” Prezes Czerniowieckiego obwodowego Towarzystwa Kultury Polskiej im. Adama Mickiewicza Władysław Strutyński oraz redakcja imienia „Gazety Polskiej Bukowiny” **skłwały** na ręce Pana Redaktora Naczelnego „Monitora Wołyńskiego” Walentyna Wakoluka oraz zespołowi redakcyjnemu gazety gorące podziękowania* (150 (732) 2019).

Zauważalnym zjawiskiem w badanym materiale prasowym jest niezgodne z normą występowanie w określonych kontekstach form aspektowych powstałych bez udziału przedrostków, a wskutek zmian w temacie fleksyjnym (poświadczono ogółem osiem przykładów). I tak pod wpływem języka ukraińskiego niewłaściwie używa się niedokonanych form czasowników (utworzonych poprawnie) zamiast dokonanych – częściej w formach osobowych czasu przeszłego, rzadziej w gerundiach, np. *Na lotnisku w Łodzi nas **spotykali*** [zamiast *spotkali*] *członkowie zarządu portu lotniczego*

²⁸ Por. przykład prasowy z utworzonym imiesłowem dokonany, jednak powstałe znaczenie nie jest w tym kontekście odpowiednie: *Dzięki aktywnej współpracy Storożynieckiej Rejonowej Administracji Państwowej i polskich partnerów ten samochód jest szóstym z kolei **zaprezentowany*** [zamiast *sprezentowanych*] *stroną polską [przez stronę polską]* (133 (715) 2018).

²⁹ Przykład znany z autopsji i licznie poświadczony w korpusach Kowalewskiego (2017: 231) i Izdebskiej-Długosz (2021: 273).

³⁰ Por. ukraińską opozycję: *класти* – *покласти*, w odróżnieniu od pary z supletywizmem w polszczyźnie: *kłaść* – *położyć* (por. przykład w korpusie Kowalewskiego *może pokłaść* zamiast *może położyć* (Kowalewski 2017: 204)).

w pełnym składzie (28–29 (610–611) 2009). Nadany komunikat niesłusznie sugeruje, że czynność spotkania była niejednokrotna. Ale dokładnie taki sam kontekst z odpowiednikiem niedokonanym o znaczeniu wielokrotności w języku ukraińskim jest w pełni naturalny. Po ukraińsku użyto by formy niedokonanej *зустричали*, a nie dokonanej *зустрили*, ale właśnie w znaczeniu dokonania jednego aktu, co nie jest w pełni zgodne z logiką przekazu, ale jest normą w języku ukraińskim³¹; por. też tego typu przykład: **Otwierała** [zamiast *otworzyła*] *festiwal teatralizowana kompozycja „Bukowina świętuje”, w której wzięli udział prawie wszyscy obecni amatorzy* (150 (732) 2019). Normatywny odpowiednik ukraiński kolejnego kontekstu też miałby zawierać formę dokonaną (dk. *згадали*, a nie ndk. *згадували*): *Sprzątając cmentarz, gimnazjaliści przypominali* [zamiast *przypomnieli*] *sobie konkretny wykład z historii* (23–24 (605–606) 2009). Wydaje się, że przyczyną ONFCz stała się w tym wypadku nie interferencja, lecz ucieczka przed trudną odmianą dokonanego czasownika *przypomnieć* (*sobie*) z alternacją *a / e* w temacie czasu przeszłego. Zarejestrowano również formę gerundialną niedokonaną zamiast dokonanej³²: *Poza tym, studenci mieli okazję zapoznać się ze wszystkimi etapami rozwoju techniki górniczej w poszczególnych epokach historycznych dzięki zwiedzaniu* [zamiast *zwiedzeniu*] *kopalni soli w Wieliczce – najstarszego w Polsce przedsiębiorstwa solnego* (39–40 (621–622) 2010). W prasie, chyba przede wszystkim ze względu na jej

³¹ Poświadczony w prasie przykład odwrotny, w którym zamiast formy niedokonanej *spotykać* pojawiła się forma dokonana *spotkać*, trudniej wyjaśnić wpływem interferencyjnym. Może to być literówka – opuszczenie litery *y*: *Organizuje konkursy, festiwale, wita gości z Polski i spotka się z marszałkami województw, deputowanymi oraz konsulami* (80 (663) 2014). Zauważmy jednak, że w korpusie błędów studenckich formy dokonane zamiast niedokonanych są rejestrowane, np. *Bardzo lubię wymyślić we głowie różne historie; To uczy mnie nie opuścić rąk* (Izdebska-Długosz 2021: 275), są to raczej skutki procesów defektywno-deformacyjnych, gdyż interferencja w tych sytuacjach nie działa. Ponadto obecność innych błędów w wypowiedziach badanych osób przemawia za tym, że ich ogólne kompetencje gramatyczne nie są wysokie, zatem i „nielogiczne” błędy aspektu na takich poziomach znajomości języka mogą się pojawiać.

³² Błędy aspektowe takich gerundiów – aspekt niedokonany zamiast dokonanego, ale też odwrotnie, dokonany zamiast niedokonanego, rejestruje Izdebska-Długosz u studentów z Ukrainy (Izdebska-Długosz 2021: 276–278), oba typy są też znane z autopcji w środowiskach Ukraińców uczących się polskiego, nawet tych, którzy mają ogólne kompetencje na poziomach C.

strukturę gatunkową, obserwujemy przeważnie formy czasu przeszłego z niewłaściwą formą niedokonaną zamiast dokonanej. W korpusie błędów studenckich Izdebskiej-Długosz oprócz przeszłych występują także formy czasu przyszłego oraz bezokoliczniki w aspekcie niedokonanym zamiast dokonanego; są także przykłady użycia form aspektu dokonanego zamiast niedokonanego (Izdebska-Długosz 2021: 275); te drugie wydają się błędami z niższych poziomów kompetencji i prawdopodobnie dlatego w tekstach prasy się nie pojawiają.

2.2.3. Kategoria trybu

W obrębie realizacji kategorii trybu warunkowego, którą w analizowanym materiale prasowym reprezentują przykłady z zakresu morfoskładni, w jednym tylko kontekście zaobserwowano odstępstwo od normy związane z wyrażaniem znaczenia trybu, ponieważ zabrakło w nim flektywu będącego wykładnikiem trybu: *Zawsze pełen poświęcenia i nieustrudzony pracowałem, starając się, żeby w Radzie Miejskiej zawsze panowały pokój i zgoda, które **potęgowały** rozwój interesów mieszkańców* (korpus, 127, 2017). Częstszym zaś zjawiskiem jest w polszczyźnie w Ukrainie redundancja tego wykładnika: *Festiwal odbył się swego czasu również w Doniecku, i jeżeli **by** władze miasta **kontynuowałyby** nadal tę tradycję, myślę, że to pomogło by uniknąć tej sytuacji, która ma teraz miejsce* (150 (732) 2019); *Dla czego ja piszę o tym? Jeśli **by** ten ośrodek narciarski **mielibyśmy** u nas, można podejrzewać, że w celu reklamy* (korpus, 96–97, 2015). W kontekstach z formami trybu w polszczyźnie w Ukrainie często obserwujemy niewłaściwą kolejność morfemów gramatycznych i leksykalnych³³, tego typu ONFCz odnotowano również w badanym materiale: *Prawdopodobnie **jeżeliby** miałem w moim życiu spo-*

³³ Zelins'ka stwierdza w polszczyźnie młodzieży polskiego pochodzenia dwa razy częstsze sytuacje niewłaściwego szyku morfemów niż redundancji wykładnika trybu (Зелінська 2018: 153). W badanych tekstach „Gazety Polskiej Bukowiny” odstępstwa od normy w zakresie form trybu są ograniczone przede wszystkim ze względu na małą frekwencję tych form w tekście prasowym. Można podejrzewać, że z tych samych przyczyn w badanym materiale nie mamy ONFCz w zakresie trybu rozkazującego, bardzo częstych w polszczyźnie w Ukrainie / Ukraińców.

tkanie z wielką miłością, to może dzisiaj nie byłbym w szeregach kapłanów (korpus, 107, 2016).

2.3. Odstępstwa od normy w zakresie kategorii rodzaju form czasownikowych*

Materiałem najbardziej reprezentatywnym ilościowo (40 przykładów) są niewłaściwe realizacje form czasowników, które wiążą się z imienną kategorią rodzaju. Zarejestrowane odstępstwa od normy dotyczą tylko form liczby mnogiej czasu przeszłego³⁴ i sprowadzają się do nieodpowiedniego używania form zakończonych na *-li* (męskoosobowych) i na *-ły* (niemęskoosobowych). Niewątpliwie jest pochodzenie tych odstępstw – interferencyjne, dyskusyjny zaś może być status tych odstępstw – morfologiczny czy składniowy. Najbezpieczniej jest mówić o morfoskładniowym charakterze tego zjawiska, ale fleksyjnego charakteru tych odstępstw od normy również można bronić (nieco dokładniej ten problem jest poruszany w artykule Krawczuk 2020). W sytuacji, gdy w polszczyźnie – w odróżnieniu od języka ukraińskiego – w czasie przeszłym w każdej osobie liczby mnogiej istnieją po dwie formy rodzajowe (a nie jedna), przyczyną powstawania odstępstw od normy może być nie tyle składniowy problem z dopasowaniem do siebie elementów kontekstu (rzeczownika z czasownikiem pod względem rodzaju), ile niewłaściwy wybór (najczęściej chyba niebędący świa-

* Pomijamy w tym materiale tradycyjnie uznawane za czasownikowe „formy” imiesłów przymiotnikowych, które zgodnie z nowszymi (gramatycznymi) podejściami klasyfikującymi zalicza się do przymiotników, a zatem nie analizujemy odstępstw od normy typu: *Dobrze wiedział o tym, że do kościoła przychodzili **zwerbowane** przez władze radzieccy ludzie* (159–160 (740–741) 2020); *Inicjatorami tej wizyty stali się Włodzimierz Kaczmarek, prezes orkiestry dętej, oraz Zarząd Towarzystwa Kultury Polskiej im. A. Mickiewicza **opiekujące się** wymianą młodzieżowymi grupami dwóch krajów* (23–24 (605–606) 2009).

³⁴ Opiswane odstępstwa od normy są możliwe w polszczyźnie ukraińskich użytkowników także w formach trybu warunkowego, opartego na formach czasu przeszłego. W naszym materiale takie formy nie wystąpiły, ale znajdują się one w korpusach błędów innych odmian polszczyzny w Ukrainie (np. Izdebska-Długosz 2021: 281).

domym „wyborem”, tylko przypadkowym „wychwyceniem”) jednej z dwu form paradygmatu. Tym mechanizmem można też wytłumaczyć ujawniony w różnych badaniach fakt (który potwierdza także nasz materiał prasowy) przewagi niewłaściwie użytych form na *-li* nad formami na *-ły*³⁵. Pod wpływem języka ukraińskiego miałyby raczej pojawiać się częściej formy na *-ły*, jak w odpowiednikach ukraińskich, a nie formy na *-li*, jak w odpowiednikach rosyjskich; por. w kontekście prasowym: *Od samego rana do Czerniowiec zaczęły* [ukr. *почали*] *zjeżdżać się uczestnicy i goście festiwalu* (154 (736) 2020)³⁶. Jednak nawet w polszczyźnie uczniów lub studentów w Ukrainie Zachodniej (np. Зелінська 2018; Korol 2021, autopsja), którzy na ogół słabo znają język rosyjski, prawidłowość co do przewagi form na *-li* się zachowuje, co przemawia za tym, że to nie bezpośredni³⁷ wpływ języka rosyjskiego, tylko inne czynniki powodują przewagę tych form. Jednym z nich może być wspomniana przypadkowość „wychwycenia” jednej z form paradygmatycznych, notabene łatwiejszej w wymowie, a więc bardziej ekonomicznej. Za mechanicznością i przypadkowością³⁸ w stosowaniu form

³⁵ W naszym materiale mamy dwukrotną przewagę (26 do 13) form na *-li* nad formami na *-ły*, taką samą mniej więcej proporcję – dwa do jednego – na korzyść form na *-li* prezentuje liczniejszy w tym zakresie korpus błędów Kowalewskiego (2017: 196–197), Izdebska-Długosz podaje proporcję 36 do 16 (Izdebska-Długosz 2021: 269), w przeanalizowanym materiale Zelinskiej formy na *-li* dominują absolutnie (Зелінська 2018: 108–109), tylko wyjątkowość form na *-ły* w porównaniu z tymi dominującymi na *-li* stwierdza Lesia Korol u uczniów szkół ogólnokształcących z polskim językiem wykładowym w Ukrainie (Korol 2021: 233). Także w wielu gwarach polskich w Ukrainie, w których występuje ujednoczenie rodzajowych form liczby mnogiej czasowników, dominuje właśnie postać na *-li* (np. Dzięgiel 2003: 165).

³⁶ Więcej różnorodnych kontekstów przeanalizowano w artykule Krawczuk 2021b, nie będą one zatem tutaj przytaczane.

³⁷ Wpływu zaś pośredniego tego języka nie możemy wykluczyć. Jest on obecny w przestrzeni komunikacyjnej w Ukrainie i nawet jeśli nie jest językiem przez osobę używanym ani nawet znanym przez nią choćby tylko biernie, niektóre jego elementy – takie np. jak bardzo frekwencyjne zakończenia czasownikowe *-li* – stają się częścią językowego „bagażu doświadczeniowego” tej osoby, choćby od czasu do czasu język rosyjski słyszącej.

³⁸ Za przemyślane zaś i podporządkowane wymogom zgody realnoznaczeniowej można ewentualnie uznać przykłady, w których czasowniki na *-li* występują w kontekście podmiotów takich jak: *osoby, dzieci, zespoły* czy też innych oznaczających zbiorowości ludzi, reprezentowane w wyekscerpowanym materiale „Gazety Polskiej Bukowiny”

na *-li* lub *-ły* przemawiają zdarzające się w analizowanej gazecie konteksty, w których w szeregu orzeczeń odnoszonych do tego samego podmiotu są formy i męskoosobowe, i niemęskoosobowe, np. *Ale dziennikarze, widocznie, skorzystali z informacji prasowej, sporządzonej wcześniej przez rzecznika, bo poinformowali, że w składzie delegacji – czołowi fachowcy portu lotniczego w Czerniowcach (28–29 (610–611) 2009). Podobne „przypadkowe” stosowanie różnych form rodzajowych, jak np. [my] **pracowali i uczyły się** (Izdebska-Długosz 2021: 321), cechuje polszczyznę jako język obcy Ukraińców. W analizowanym materiale prasowym zarejestrowano też niezgodne z normą pod względem rodzaju użycie swoistego w odmianie czasownika *powinien*: *Polacy i Ukraińcy **powinny** patrzeć przede wszystkim w przyszłość* (129–130 (711–712) 2018). Co ciekawe, w odróżnieniu od błędów studenckich (typu *przedszkolanki **powinny**; osoby **powinni*** (Izdebska-Długosz 2021: 261)), w kontekście prasowym pojawiła się forma wyjątkowa w polszczyźnie i nieobecna w języku ukraińskim, co można uznać za hiperpoprawność.*

3. Wnioski

Pisane przez osoby polskiego pochodzenia teksty „Gazety Polskiej Bukowiny” wydawanej w Ukrainie zawierają niewielką liczbę ONFCz (jest ona wyraźnie mniejsza niż liczba odstępstw od normy ogólnopolskiej w zakresie fleksji części mowy imiennych³⁹, co jest związane z większym stopniem systemowości koniugacji w porównaniu z deklinacją o rozbudowanej wariantowości i wieloma wyjątkami od systemu), przy czym w przeanalizowanym materiale prawie połowa przykładów (41%) dotyczy niewłaściwej realizacji prymarnie imiennej kategorii rodzaju. Wśród pozostałych typów odstępstw od normy pokaźne liczebnie są niewłaściwości w zakresie struktury tematu fleksyjnego (najczęściej w czasie przeszłym), z rzadka też – formy bezoko-

(Krawczuk 2021b: 15), jak i w języku polskim jako obcym, np. *Będą **brali** udział młode talenty* (Izdebska-Długosz 2021: 321). Jak widać, kwestia „bardziej” czy „mniej” fleksyjnego charakteru analizowanych form czasownikowych jest dyskusyjna i może być rozwijana w szczegółowszych badaniach.

³⁹ Na przykład tylko niewłaściwych form odmiany rzeczownika przez przypadek zarejestrowano w badanym źródle 93 (Krawczuk 2021a), na tle 68 wszystkich ONFCz.

licznika (razem 15%). Niektóre spośród tych odstępstw od normy można też potraktować jako zjawisko ortografii, przy czym nie zawsze da się wykluczyć czynnik pomyłki „mechanicznej” (tzw. literówka, w tym błędy klawiatury, np. mylenie *e* i *ę*). Wśród nieodpowiadających normie struktur tematu fleksyjnego typ interferencyjny dominuje nad typem deformacyjno-defektywnym. W analizowanym materiale prawie nie zauważono (jeden tylko przykład z pogranicza ortografii) odmiennych od normy końcówek fleksyjnych (oraz niewłaściwych alternacji spółgłoskowych je poprzedzających) poszczególnych typów deklinacyjnych wyróżnianych w ramach trzech lub czterech – zależnie od podejścia klasyfikującego – koniugacji, które dość często pojawiają się w języku polskim jako obcym Ukraińców oraz w polszczyźnie młodzieży polskiego pochodzenia. Spośród niewłaściwie zrealizowanych form kategorii werbalnych najbardziej reprezentatywny (18%) jest materiał dotyczący form aspektu, przeważnie tworzonych za pomocą zmian w temacie. Odstępstwa od normy polegają jednak przede wszystkim nie na niewłaściwości struktury, tylko na użyciu nieodpowiedniej formy aspektowej. Są to najczęściej niedokonane zamiast dokonanych (z reguły pod wpływem odpowiedników ukraińskich w podobnych kontekstach) formy osobowe czasu przeszłego lub – sporadycznie – gerundia. W artykule prawie nie uwzględniano zdarzających się w tekstach periodyku dokonanych czasowników zawierających niewłaściwe polszczyźnie ogólnej przedrostki, gdyż reprezentują one najczęściej nowe leksemy, a nie człon dokonany tzw. czystej pary aspektowej. Tylko pojedyncze przykłady prasowe ilustrują częste w polszczyźnie w Ukrainie / Ukraińców (w tym także w polszczyźnie dialektalnej) zjawisko pomijania wykładników osoby form czasowników w czasie przeszłym, co może wiązać się z ogólną małą frekwencją form drugoosobowych, jak i pierwszoosobowych w polszczyźnie prasy, w porównaniu z formami trzeciej osoby. Właśnie w trzecioosobowych formach liczby mnogiej czasu przeszłego przedstawione jest, jak już wspomniano, częste w analizowanych tekstach i stwierdzane także przez różnych badaczy innych odmian polszczyzny Ukraińców / w Ukrainie, w tym też dialektologów, zjawisko niekonsekwentnego przedstawiania znaczeń męskoosobowości i niemęskoosobowości. Zdajemy sobie jednak sprawę z tego, że ta proporcjonalnie duża liczba przykładów jest związana z osobliwością gatunkową tekstów prasowych, w których częste są formy czasu przeszłego

liczby mnogiej. Kategoria trybu warunkowego na ogół jest realizowana zgodnie ze swoim znaczeniem kategorialnym. Poświadczono tylko jeden przykład braku jej wykładnika, który będąc brakiem morfoskładniowym, jest motywowany treścią konkretnego zdania. Zauważalne są też inne problemy morfoskładniowe – układu linearnego morfemów w strukturach trybu warunkowego, a także dublowanie wykładnika trybu, co jednak, mimo niepoprawności, nie zakłóca przekazu komunikacyjnego. Prawdopodobnie ze względu na specyfikę tekstów prasowych nie poświadczono odstępstw od normy w zakresie trybu rozkazującego – zagadnienia sprawiającego kłopot użytkownikom różnych odmian języka polskiego w Ukrainie. ONFCz w realizacji kategorii werbalnych oraz rodzaju przeważnie są motywowane interferencyjnie. Mimo że kategorie te mają w polszczyźnie charakter zewnątrtekstowy (semantyczny) i odsyłają do rzeczywistości pozajęzykowej, nie stanowią – jak wykazuje zgromadzony materiał – ewentualnej strefy poważnych zakłóceń komunikacyjnych wskutek niepokrywania się illokucji z perlokucją. Strefą potencjalnych zagrożeń komunikacyjnych są ONFCz w zakresie kategorii osoby, kiedy używa się formy czasu przeszłego bez wykładnika osoby i bez zaimka, ale tego typu przykładów w materiale prasowym prawie nie zauważono. Kategoria aspektu jest przedstawiona serią przykładów ONFCz niedokonanych zamiast dokonanych, ale do tych subtelności znaczeniowych wyrażania dokonaności wagę przywiązuje odbiorca bardzo wnikliwy, a więc nie każdy. Przekaz komunikatywny zakłócić mogą jedynie zdarzające się pojedyncze przykłady czasowników dokonanych mających zupełnie niewłaściwy polszczyźnie kształt leksykalny (np. *skłwały* (*skłali*) zamiast *złożyli*). Także zniekształcenia interferencyjne w strukturze tematu mogą powodować niezrozumienie znaczenia wyrazu, czego przykłady w naszym materiale są nieliczne i mało wyraziste (np. *mały* zamiast *miały* czy *mieli* zamiast *mieli*). Ujmowanie relacji czasowych poprzez realizację form czasów nie sprawia kłopotów komunikatywnych, ale w formach czasu przeszłego uwidoczniają się problemy wyrażania znaczenia osoby (w badanym materiale, jak już wspomniano, bardzo rzadko) oraz rodzaju (sytuacje częste), szczególnie wtedy, gdy nie ma w zdaniu podmiotu (por. np. tytuł artykułu *Gościli w Czerniowcach* (80 (663) 2014), który jednak informuje o „gościach” różnej płci). Jeśli chodzi o ONFCz w zakresie rodzaju czasownikowych form przeszłych liczby mnogiej, to materiał prasowy

potwierdza ujawnioną już przez innych (wcześniej cytowanych) badaczy przewagę niewłaściwych form na *-li* nad formami na *-ły*. Tego stanu rzeczy nie traktujemy jako wyłącznie bezpośredniego wpływu języka rosyjskiego, w którym występują właśnie formy na *-li*, podczas gdy ukraińskie czasowniki w czasie przeszłym kończą się na *-ły*. Mając na ogół podłoże interferencyjne, te ONFCz mogą być powodowane czynnikiem przypadkowości, „mechaniczności” w zastosowaniu jednej z dwu możliwych (łatwiejszych w wymowie) form paradygmatycznych, co znajduje potwierdzenie zarówno w kontekstach prasowych z wymiennie używanymi formami na *-li* lub *-ły* przy jednym podmiocie, jak i w tego samego typu przykładach błędów studenckich. Nie można też zignorować – w sytuacji osób nieznających rosyjskiego – niebezpośredniego wpływu tego języka jako słyszanego w przestrzeni komunikacyjnej, a zatem składającego się na ogólny bagaż doświadczeń językowych takich osób.

Obecność w tekstach prasy tych ONFCz, które licznie występują także w innych odmianach polszczyzny w Ukrainie / Ukraińców, przemawia za tym, że te właśnie zjawiska językowe są najtrudniejszymi miejscami polskiej fleksji werbalnej lub morfoskładni dla użytkowników polszczyzny w otoczeniu ukraińskojęzycznym i to one powinny być przede wszystkim przedmiotem szczególnej uwagi w pomocach dydaktycznych adresowanych do tej grupy odbiorców.

Poruszone w artykule zagadnienia związane z funkcjonowaniem w polszczyźnie w Ukrainie / Ukraińców form odmiany czasownika ukazują potrzebę dalszych rozważań teoretycznych w tym zakresie. Przegląd dotychczasowych prac empirycznych o funkcjonowaniu czasowników w tej polszczyźnie ujawnia zjawiska dyskusyjne dotyczące podziałów odstępstw od normy (błędów) oraz stosowanych na ich określenie terminów czy wręcz samej istoty odstępstwa od normy ogólnopolskiej. Potraktowanie tych samych odstępstw od normy (np. w zakresie realizacji kategorii osoby, trybu warunkowego, rodzaju) jako morfologicznych albo jako składniowych rzutuje na odmienną organizację materiału badawczego w różnych pracach, z czego wynika m.in. trudność w porównywaniu końcowych wyników ilościowych z różnych prac, w których zastosowano inne rozwiązania klasyfikacyjne. Pozostaje problem granic między nienormalywną jednostką czasownikową jako faktem gramatyki a nienormalywną jednostką czasownikową

jako elementem słownictwa (np. różnicowanie dokonanych czasowników przedrostkowych i wyrazów z segmentem *się*). Trudności interpretacyjne i wynikające z nich różnice w podsumowaniach statystycznych mogą też być związane z wyborem sposobu podejścia do analizy: wychodząc od kategorii werbalnej lub od formy fleksyjnej (np. w formach trybu warunkowego wyraża się nie tylko znaczenia trybu, lecz także osoby i rodzaju, z czym z kolei wiąże się problem ujęcia istoty błędu – jako błędu formy trybu warunkowego czy osobnych błędów trybu, osoby, rodzaju). Dogłębne zbadanie tych zjawisk wymaga wszechstronnej analizy pragmatycznej uwzględniającej perspektywę zarówno odbioru komunikatu, jak i jego nadawania przez osobę dwujęzyczną. Z jednej strony chodzi o uwzględnienie cech strukturalnych powstałej – niezgodnej z normą – jednostki. Ten sposób spojrzenia na problem przedstawia częściej stosowaną dotychczas perspektywę badawczą z punktu widzenia systemu języka polskiego i odbiorcy – rodzowitego Polaka. Z drugiej strony ważna jest perspektywa nadawcy. Zakłada ona analizę przyczyn powstania odstępstwa od normy, które są związane z osobliwościami struktury języka pierwszego / dominującego (ukraińskiego). Niedoceniając tej perspektywy może w poszczególnych przypadkach prowadzić do stwierdzenia przez odbiorcę innego błędu niż ten, który rzeczywiście został przez nadawcę popełniony⁴⁰. Głębsze badania prowadzone z perspektywy nadawcy będą sprzyjać doskonaleniu metod i materiałów glottodydaktycznych przydatnych do skutecznego zastosowania w grupie

⁴⁰ Na przykład w wypowiedzi *Zadzwoń mi do ciebie przez godzinę. Gdzie byłaś?* z perspektywy odbioru stwierdza się błąd aspektu (*zadzwoń mi* zamiast *dzwoń mi*, Izdebska-Długosz 2021: 275), jednak perspektywa nadawcy, który w swoim języku ma regularną, w pełni pokrywającą się z polskim przykładem opozycję dokonaności – niedokonaności *дзвонити – задзвонити, подзвонити*, przemawia za tym, że błąd aspektu jest w tej sytuacji mało prawdopodobny. Natomiast problematyczny dla ukraińskich użytkowników jest zakres używania przyimków *za* i *po* w strukturach temporalnych. Ich ukraiński odpowiednik *через* (w niektórych kontekstach będący też odpowiednikiem polskiego *przez* – np. *przejdź przez ulicę – перейти через вулицю*) używany jest w ukraińskich strukturach typu *через годину* w kontekstach czasowników i czasu przyszłego, i czasu przeszłego, odpowiada obu polskim strukturom – *za godzinę* i *po godzinie*. Ukraińskim odpowiednikiem struktury *przez godzinę* jest struktura *протягом години* (dosł. ‘w ciągu godziny’). Najprawdopodobniej nadany komunikat w wersji normatywnej miałby wyglądać tak: *Zadzwoń mi do ciebie po godzinie. Gdzie byłaś?*

ukraińskojęzycznej, która obecnie jest najbardziej spośród innych obcokrajowców zainteresowana efektywną nauką języka polskiego.

Bibliografia

- Dubisz S., 2014, *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione)*, t. 2: *Polonia i jej język*, Warszawa.
- Dzięgiel E., 2003, *Polszczyzna na Ukrainie: sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich*, Warszawa.
- „Gazeta Polska Bukowiny”, <http://bukpolonia.cv.ua/index.php/pl/gazeta-polska-bukowiny> (1.07.2022).
- Gębal P. E., 2018, *Podstawy dydaktyki języka polskiego jako drugiego. Podejście integracyjno-inkluzyjne*, Kraków.
- Izdebska-Długosz D., 2021, *Błędy gramatyczne w polszczyźnie studentów ukraińskojęzycznych*, Kraków.
- Kieraś W., Kobyliński Ł., 2021, *Korpusomat – stan obecny i przyszłość projektu*, „Język Polski”, t. 101, z. 2, s. 49–58, <https://korpusomat.pl/quoting>, <https://doi.org/10.31286/JP.101.2.4>.
- Korol L., 2021, *Związki zgody w polszczyźnie na Ukrainie (na materiale zebranych wśród młodzieży szkół polskich)*, [w:] I. Masojć, H. Sokołowska (red.), *Tożsamość na styku kultur*, t. 4, Kraków, s. 231–237, <https://doi.org/10.12797/9788381386234.15>.
- Kowalewski J., 2017, *Język polski na Ukrainie w perspektywie glottodydaktycznej*, Kraków.
- Krasowska H., Pokrzyńska M., Suchomłynow L., 2018, *Świadectwo zanikającego dziedzictwa: Mowa polska na Bukowinie: Rumunia–Ukraina*, Warszawa.
- Kravchuk A., 2019, *Specification of selected honorifics in relation to the general Polish standard in the written Polish as a heritage language in Ukraine (using the material of the Polish-language “Gazeta Polska Bukowiny” periodical)*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców”, t. 26, s. 311–327, <https://doi.org/10.18778/0860-6587.26.22>.
- Krawczuk A., 2018, *Wybrane formy grzecznościowe we współczesnej polszczyźnie pisanej na Ukrainie (na tle normy ogólnopolskiej)*, „Język a Kultura”, t. 28, s. 147–162.
- Krawczuk A., 2019, *Związki rządu we współczesnej odziedziczonej polszczyźnie pisanej na Ukrainie na tle języka ogólnopolskiego*, [w:] M. Gębka-Wolak, A. Kraw-

- czuk (red.), *Z bliska i z daleka. Język polski w badaniach językoznawców lwowskich i toruńskich*, Toruń, s. 79–102.
- Krawczuk A., 2020, *Rodzaj gramatyczny w nauczaniu polszczyzny Ukraińców: perspektywa z „wewnątrz” oraz z „zewnątrz” systemu języka polskiego*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców”, t. 27, s. 133–154, <https://doi.org/10.18778/0860-6587.27.07>.
- Krawczuk A., 2021a, „*Gazeta Polska Bukowiny*” jako źródło do badań współczesnej polszczyzny pisanej na Ukrainie, „Acta Baltico-Slavica”, t. 45, s. 1–20, <https://doi.org/10.11649/abs.2438>.
- Krawczuk A., 2021b, *Odstępstwa od normy ogólnopolskiej w zakresie gramatycznej kategorii rodzaju w tekstach polskojęzycznej „Gazety Polskiej Bukowiny” wydawanej na Ukrainie*, „Poradnik Językowy”, z. 5, s. 7–22, <https://doi.org/10.33896/ PorJ.2021.5.1>.
- Krawczuk A., 2021c, „*Życzę zdrowia i cierpienia...*” Pragmatyka życzeń i gratulacji w polszczyźnie młodzieży polskiego pochodzenia na Ukrainie, [w:] I. Masojć, H. Sokołowska (red.), *Tożsamość na styku kultur*, t. 4, Kraków, s. 211–229, <https://doi.org/10.12797/9788381386234.14>.
- Kurzowa Z., 1985, *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Warszawa.
- Kurzowa Z., 2006, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XV–XX w.*, Kraków.
- Łaziński M., 2020, *Wykłady o aspekcie polskiego czasownika*, Warszawa.
- Marcjanik M., 2002, *Polska grzeczność językowa*, Kielce.
- Marcjanik M., 2014 (wyd. 1), 2020 (wyd. 2), *Słownik językowego savoir-vivre’u*, Warszawa.
- Marcjanik M., Bonacchi S., Frączek A., 2019, *Polsko-niemiecki słownik etykiety językowej*, Warszawa.
- Sicińska K., 2021, *Archaiczność polszczyzny południowokresowej. Zagadnienia teoretyczno-metodologiczne*, „Gwary Dziś”, t. 14, s. 59–70, <https://doi.org/10.14746/gd.2021.14.6>.
- Зелінська М., 2018, *Комунікативна компетенція молодих носіїв польської мови західних областей України*, Дрогобич.

Streszczenie

Artykuł przedstawia analizę odstępstw od normy ogólnopolskiej w zakresie fleksji czasownika na materiale tekstów polskojęzycznej „Gazety Polskiej Bukowiny”, wydawanej w Ukrainie od 2007 roku. Formy te przeanalizowano pod względem struktury, przyczyn powstania i ewentualnych efektów perlokucyjnych ich użycia. Ujawniono zakres typów odstępstw od normy fleksyjnej czasownika w tekście prasowym na tle bardziej licznych typów tych odstępstw w innych realizacjach polszczyzny w Ukrainie / Ukraińców, co pozwoliło na wyłonienie cech najbardziej trwałych w polszczyźnie jej ukraińskich użytkowników. Na podstawie analizy prac empirycznych na temat funkcjonowania form czasownikowych w polszczyźnie w Ukrainie / / Ukraińców stwierdzono potrzebę rozwoju dalszych badań nad typologiami odstępstw od normy w polszczyźnie jej nierodzimych użytkowników z bardziej szczegółowym uwzględnieniem dwu odmiennych perspektyw pragmatyngwistycznych: zarówno odbiorcy, jak i nadawcy komunikatu.

Summary

Deviations from the national standard regarding verb inflection in the texts of the Polish-language „Gazeta Polska Bukowina” published in Ukraine

The article presents an analysis of deviations from the national standard in the field of verb inflection on the text of the Polish-language “Gazeta Polska Bukowiny”, published in Ukraine since 2007. These forms were analyzed in terms of structure, reasons for their formation and possible perlocutionary effects of their use. The range of types of deviations from the inflectional norm of the verb was revealed in the press text against the background of more numerous types of these deviations in other implementations of the Polish language in Ukraine / Ukrainians, which allowed for the identification of the most persistent features in the Polish language of its Ukrainian speakers. Based on the analysis of empirical works on the functioning of verbal forms in the Polish language in Ukraine / Ukrainians, the need for further research on the typologies of deviations from the norm in the Polish language of its non-native speakers was found, with a more detailed consideration of two different pragmatyngwistic perspectives: both the recipient and the sender of the message.

Ірина Бундза, Христина Ніколайчук

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Płytki i młkiy: лексико- -семантична сполучуваність польського й українського прикметників

Ключові слова: лексико-семантична сполучуваність, колокат, корпус текстів, словник, польська й українська мови

Słowa kluczowe: łączliwość leksykalno-semantyczna, kolokacja, korpus tekstów, słownik, języki polski i ukraiński

Keywords: lexical connectivity, collocate, text corpus, dictionary, Polish and Ukrainian

1. Вступ

Польська й українська є близькоспорідненими мовами та мають чимало спільних рис як на граматичному, так і лексичному рівнях. Схожість цих мов, з одного боку, сприяє швидшому засвоєнню

кожної з них, відповідно, в українськомовному чи польськомовному середовищі (т. зв. позитивний трансфер). З іншого, близькоспорідненість породжує додаткові труднощі та помилки в іноземній (українській чи польській) мові, спричинені перенесенням певних структур, значень формально подібних слів, словотвірних моделей, синтаксичних зв'язків тощо з рідної мови (т. зв. негативний трансфер). Одним із найбільших викликів, що постають, зокрема, перед українцями, які вивчають польську мову, є питання сполучуваності слів, на що звертає увагу А. Кравчук: „Сполучуваність слів є однією з найскладніших проблем при вивченні мови як іноземної, особливо близькоспорідненої. Йдеться і про синтаксичні зв'язки, як наприклад різне керування слів – формально схожих відповідників – у близькоспоріднених слов'янських мовах, і про сполучуваність, зумовлену лексико-семантичними чинниками” (Кравчук 2011: 406).

Говорячи про сполучуваність, маємо на увазі певні правила поєднання слів на синтагматичній осі¹. Перший вид сполучуваності стосується граматики, а саме синтаксичної узгодженості певних мовних одиниць (пор. терміни: *граматична сполучуваність* (Балко 2011: 5), *синтаксична сполучуваність* (Кравчук 2011: 406; Догорович 2019: 237); *łączliwość gramatyczna* (Markowski 2005: 252), *łączliwość składniowa / / syntaktyczna* (Grodziński 1984: 15; Kaczmarek, Zasina 2020: 198, 204). Синтаксична сполучуваність є стабільнішою, ніж лексико-семантична, яка стосується значеннєвих відношень між лексемами (пор. терміни: *семантична сполучуваність* (Балко 2011: 5, 11), *лексична сполучуваність* (Аскерова 2011: 270), *лексико-семантична сполучуваність* (Кравчук 2011: 406); *łączliwość semantyczna* (Grodziński 1984: 15), *łączliwość leksykalna* (Mosiołek-Kłosińska 1997: 6; Źochowska 2012: 229; Kaczor 2013: 63; Seretny 2019: 284), *łączliwość leksykalno-semantyczna* (Markowski 2005: 252; Seretny 2019: 278), *łączliwość semantyczno-leksykalna* (Labocha

¹ Варто зазначити, що кожен з типів сполучуваності (граматичний і лексико-семантичний) може бути як системний, так і нормативний: 1) **системна сполучуваність** властива певним мовним одиницям як представникам цілого граматичного або семантичного класу слів; 2) **нормативна сполучуваність** характерна для окремих одиниць з певним граматичним або лексичним значенням (Buttler i in. 1987: 184).

2021: 128). Так, знаючи схему керування, наприклад, іменника *przepis* (+ на со) у значенні ‘загальна інформація, необхідна для приготування якихось страв або виконання чогось’ чи ‘спосіб досягнення якоїсь цілі’ (WSJP), можна утворити цілу низку правильних з огляду на синтаксичні зв’язки конструкцій: *przepis na babkę, na ciasto, na konfiturę, na nalewkę, na pstrąga, na sałatkę, na sernik; na maseczkę, na maść; na miłość, na sukces, na szczęście, na udany związek* (WSJP). Ідентичну синтаксичну схему (тобто таку ж граматичну сполучуваність) має синонім слова *przepis* – *recepta* (+ на со). Однак колокація² типу *recepta na *sernik* є прикладом порушення лексико-семантичної сполучуваності іменника *recepta*, адже серед його нормативних колокатів не виявляємо лексем, пов’язаних з кулінарією: у синтагматичні зв’язки зі словом-базою входять слова типу *przebój, scenariusz, miłość, sukces, szczęście, udane życie, udany związek, życie; odchudzanie* (WSJP)³ – йдеться про певні речі, явища тощо, які людина прагне мати у своєму житті. Для українців, які вивчають польську мову, ця пара синонімів може бути особливо важкою крізь призму як граматичної, так і лексико-семантичної сполучуваності. Передусім варто зазначити, що цим двом польським словам в українській мові відповідає одна лексема – *рецепт*, яка до того ж має іншу, ніж польські іменники, схему керування (+ чого). Незнання особливостей реалізації граматичної та лексико-семантичної сполучуваності польських відповідників українського слова *рецепт* може бути причиною інтерференційних помилок типу **recepta sernika*.

Схожі приклади розбіжностей у межах лексико-семантичної сполучуваності синонімів у межах однієї мови неодноразово ставали

² Термін **колокація**, слідом за Р. Пшибильською, вживаємо у широкому розумінні та беремо до уваги як стійкі, так і вільні словосполучення (Przybylska 2020: 44–45). Детальніше підходи до трактування цього терміна описано в працях (Burkhardt 2010; Targońska 2014). У межах колокації (за Pałka, Kwaśnicka-Janowicz 2017: 27) виділяємо **слово-базу** (стрижневий елемент колокації – пол. **ośrodek kolokacji**) та **колокат** (лексема, яка входить зі словом-базою у синтагматичні відносини – пол. **kolokat**).

³ Детальніше про лексико-семантичну сполучуваність слів *przepis, recepta* на матеріалі словників та корпусів пише Х. Ніколайчук (Nikołajczuk 2021).

об'єктом зацікавлень науковців (напр. Górski 2008; Zaucha 2014). Деякі праці присвячено також вивченню одного з різновидів лексико-семантичної сполучуваності, під час опанування якого нерідко виникають труднощі не лише в іноземців, які вивчають нову мову, але й у носіїв цієї мови. Ідеться про явище семантичної прозодії, про яку писав М. Банько (Bańko 2008)⁴, – особливий тип лексико-семантичної сполучуваності, який передбачає у валентній схемі певного слова конкретну з огляду на аксіологічне забарвлення групу лексем (т. зв. позитивна або негативна прозодія). Так, дієслова *odnieść*, *ponieść* мають, з одного боку, ту ж саму схему синтаксичної сполучуваності (+ *co*) та є також синонімами на сигніфікативному рівні, адже загалом означають 'зробити щось, мати щось, досягти чогось'. З іншого боку, їхнє конотативне значення (аксіологічний компонент) є антонімічним, чим зумовлюються особливості лексико-семантичної сполучуваності кожної з лексем: *odnieść* поєднується зі словами, які називають явища, що схвально оцінюються людиною (позитивна семантична прозодія: *odnieść sukces, tryumf, zwycięstwo; korzyści* (WSJP)), є бажаними, а *ponieść* – небажаними, яких намагаються уникнути (негативна семантична прозодія: *ponieść klęskę, porażkę, stratę, szkodę, uszczerbek* (WSJP))⁵. Варто зазначити, що в українській мові простежуємо схоже явище (пор. *здобути успіх, перемогу* – позитивна семантична прозодія; *зазнати поразки, втрат* – негативна семантична прозодія). На такого типу семантичні нюанси неодмінно слід звертати увагу під час вивчення іноземної, особливо близькоспорідненої, мови. Ґрунтовні порівняльні дослідження сполучуваності певних польських лексем та їхніх відповідників у інших мовах (слів-баз), безумовно, дозволять чіткіше окреслити групи їхніх колокатів та допоможуть уникнути типових помилок інтерференційного характеру під час вивчення цієї мови. Однак питання зіставного вивчення лексико-семантичної сполучуваності лексем, зокрема на корпусному матеріалі, у різних мо-

⁴ Термін **семантична прозодія** використовує теж В. Езляковський (Ezłakowski 2021: 90).

⁵ Детальніше про особливості семантичної прозодії дієслів *odnieść*, *ponieść* пише Х. Ніколайчук (Nikołajczuk 2018).

вах є ще недостатньо вивченим, хоч певнi науковi кроки в цiй царинi зроблено (напр. Koponenko 1999 – польська й українська; Nowakowska 2008 – польська i французька; Białek 2009; Novodvorska 2017 – польська i російська; Labocha 2021)⁶. Представлена праця є доповненням дослідницького доробку порівняльного вивчення лексико-семантичної сполучуваності польських лексем та їхніх українських відповідників.

Мета статті – виявити особливості лексико-семантичної сполучуваності польського прикметника *plytki* у порівнянні з його українським відповідником *мiлкий* на рівні їхніх прямих значень. Вивчення сполучуваності лексеми *plytki* у метафоричному значенні на тлі українського матеріалу вимагає лексикографічного та корпусного опрацювання інших українських одиниць (зокрема, *поверхневий* (пор. *plytki oddech* – *поверхневе дихання*), *поверховий* (пор. *plytka recenzja* – *поверхова рецензія*) та ін.), що вважаємо перспективою нашого дослідження. Отже, свою увагу зосередимо на аналізі кількісного та якісного наповнення колокативних рядів прикметників *plytki* та *мiлкий* у межах їхніх конкретних значень. Формування певних груп колокатів вище поданих лексем здійснено шляхом вивчення лексикографічних даних⁷ та корпусів польської й української мов⁸. Матеріалом дослідження є 188 колокатів прикметника *plytki* (36 з них виявлено у словниках,

⁶ У праці І. Кононенко здійснено порівняння колокатів 20 багатозначних польських й українських прикметників, зібраних на основі анкетного опитування українських та польських студентів.

⁷ До уваги взято словники обох мов: польські – SJPDoG (тут і далі використовуємо скорочення назв лексикографічних праць та корпусів (див. *Список використаних джерел*)), SWJPDun, USJP, ISJP, WSJP, SFJPS; українські – СУМ-11, ВТСУМ, ІЛССУ, СУМ-20.

⁸ У дослідженні польськомовного матеріалу беремо до уваги повну версію „Національного корпусу польської мови” („Narodowy Korpus Języka Polskiego”, далі – НКJP), у якій проводимо пошук за допомогою інструменту Poliqarp (<http://pkjp.pl/poliqarp/>), який вибирає 1000 контекстів уживання лексеми з цілого корпусу. Дослідження ж функціонування української лексеми проводимо у „Генеральному регіонально анованому корпусі української мови” (далі – ГРАК (<http://uacorporus.org/Kyiv/ua>)), де за допомогою спеціальних опцій обмежуємо результати пошуку також до 1000 контекстів.

152 – у контекстній базі НКДР), а також 95 колокатів прикметника *мілкий* (20 з них виявлено у словниках, 75 – у контекстній базі ГРАК).

2. Лексеми *plytki* та *мілкий* у словникових дефініціях і текстах

Польська лексема *plytki* має розгалужену семантичну структуру та вживається як у прямому, так і в переносному значенні. Основне – пряме – значення цього слова таке: ‘який має невелику глибину, невелику відстань від поверхні, рівня, берега, краю до дна, вниз, вглибину’ (USJP). Українським відповідником польського прикметника *plytki*, згідно з лексикографічними джерелами, є слово *мілкий*⁹: ‘який має невелику глибину’ (СУМ-20). У прямому значенні аналізовані лексеми входять у синтагматичні зв’язки зі словами кількох груп.

До першої групи колокатів належать лексеми, у семантичній структурі яких можна виділити сему ‘вода’ (слова типу *rzeka, річка*): *plytki* – 13 СК¹⁰, 47 КК, *мілкий* – 6 СК, 39 КК. Здебільшого йдеться про назви різних водних об’єктів, між дном і поверхнею яких є невелика відстань¹¹: (*plytki / мілкий*) *woda, jezioro, zbiornik; вода, річка, море,*

⁹ Окрім еквівалента *мілкий*, у перекладних польсько-українських словниках з’являються й інші відповідники. Зокрема, до прямого значення лексеми *plytki* лексикографічні джерела подають прикметники: *неглибокий* (див. напр.: *Польсько-український, українсько-польський словник...*, 2004: 233; *Словник Glosbe*, 2011; *Słownik polsko-ukraiński. Academic*), *плиткий* (див. напр.: *Польсько-український, українсько-польський словник...*, 2004: 233; *Słownik polsko-ukraiński. Academic*), *плоскатий* (про тарілку) (*Польсько-український словник*, 1959: 181). Зауважмо, однак, що лексема *плиткий* у тлумачних словниках української мови позначена ремаркою „діалектне” (СУМ-11), а слова *плоскатий* українські словники не реєструють.

¹⁰ Тут і далі використовуємо такі скорочення: СК – колокат, який виокремлено зі словникових статей; КК – колокат, який виявлено в найближчому контекстному оточенні слів *plytki* і *мілкий* у корпусах.

¹¹ Окрім того, в українській мові існують прикметники *мілководний, мілководий*, що означають ‘який має низький рівень води (про водойми); неглибокий’ (СУМ-20), а також низка похідних від них іменників: *мілководдя, мілководість*,

а також *miejsce* (np. *w rzece, jeziorze* etc.), *część* (np. *rzeki, jeziora* etc.), *місце* (напр. *водойми*), *ділянки* (напр. *водойми*) і ін. Серед колокатів цієї групи є також слова, які означають певні невеликі заглибини, наповнені брудною водою (зазвичай з більшою / меншою домішкою глини, землі тощо): *kałuża, bagienko, bagno, mokradła*; *калюжа, болото, грязюка* і ін. Окрім того, виявлено лексеми, у плані змісту яких сема 'вода' є супровідним елементом інших сем, наприклад: *łowiisko* – 'у морях і океанах: місце вилову водних тварин (риб, водних ссавців, ракоподібних, молюсків), розташоване у зонах, де вони найбільш розповсюджені' (USJP); *фарватер* – 'найзручніший і найбезпечніший водний шлях для плавання суден, позначений сигнальними знаками' (СУМ-11).

Лексеми *płytki* та *мілкий* сполучаються також зі словами групи типу *śnieg, snieg*: *płytki* – 1 СК, 16 КК, *мілкий* – 1 СК, 4 КК. Ідеться передусім про іменники, які є назвами певних твердих тіл: у поєднанні з аналізованими прикметниками колокати цієї групи означають невеликий шар того, що вони називають. Наприклад, колокації *płytki śnieg* чи *мілкий snieg* означають невелику верству снігового покриву¹²

мілководність. У польській мові є формально подібна лексема *płytkowodny*, яку фіксують USJP та SJPDoG, однак у дещо іншому значенні: польський прикметник використовують для означення не невеликої глибини самих водойм, а мешканців таких неглибоких водойм, певних явищ, характерних для цих водойм тощо (пор.: 'який живе, на якого можна натрапити в неглибоких водах; який характерний для неглибоких вод' (USJP). Дефініцію проілюстровано словосполученням *zwierzęta płytkowodne*).

¹² Щоправда, українська колокація *мілкий сніг*, згідно з даними корпусу, може означати також 'дрібний сніг'. Пор.: 1) *Тим паче, що і вдома непогано годуються – сніг мілкий, пожива знаходиться* ((ГРАК), йдеться про невеликий шар снігу); 2) *Забхкали двері і хвіртки, мілкий, гострий наче пісок, сніг понісся над самою землею, підсікаючи тонкі дерева, збиваючи з ніг самотніх* ((ГРАК), йдеться про дрібний сніг). Результати корпусного дослідження показують, що є чимало контекстів, у яких прикметник *мілкий* вживається у значенні 'дрібний, невеликий' (*щебінь, пісочок / пісок, дощ, ковтки; тварини, птахи, рогата худоба, гризун; зуби, кістки; побутова техніка; купюри, гроші, розходи, хабарі; акціонери, бізнесмени; підприємства; підприємництво; бізнес; господарства; фермери* та ін.). Ці приклади є порушенням нормативної лексико-семантичної сполучуваності української лексеми *мілкий*, яка набуває невластивого їй значення під впливом формально подібного російського слова *мелкий*. На такий факт звернув увагу

(пор. теж *fundamenty, podłoże żwirowo-kamienne, фундаменти* тощо). Іноді йдеться про менш щільні тверді тіла, які є назвами певної рослинності незначного розміру (невеликий шар): *płytkie korzenie, ukorzenienie* – коріння, що не росте глибоко (займає невелику ділянку у вертикальному розрізі, напрямі ‘донизу від поверхні землі’). В українському корпусі лише в одному контексті натрапляємо на словосполучення *мілка трава* – трава, яка не є високою, що могло б вказувати на напрям ‘догори від поверхні землі’. З огляду на оказіональність такого вживання, вважаємо його ненормативним. Варто зазначити, що лише польська лексема *płytki* входить у синтагматичні зв’язки зі словами з тематичного поля „геологія” (*pokłady (węgla); złoża* (пр. *węgla, ropy); żyły węgla*). Щоправда, у випадку цих колокатів прикметник може означати не стільки (невеликий) розмір певних покладів, скільки їхнє розташування: неглибоко. Неглибокий шар ділянки шкіри з інтенсивним забарвленням (пігментні плями) означає колокація *płytkie przebarwienia (skóry)*: ідеться про певне ушкодження шкіряного покриву, яке тягнеться на коротку відстань вглибину. До цієї ж групи колокатів належить слово *olej*, яке в поєднанні з прикметником *płytki* вказує на невеликий шар олії, на якій смажать певні страви (пор. теж: *płytkie smażenie (potraw)* – смаження страв із використанням невеликої кількості олії). Видається, що прикметник *мілкий* значно рідше поєднується з аналізованими колокатами, ніж його польський відповідник, що, зрештою, підтверджують і корпусні дослідження. Для української мови більш властивою в поєднанні зі словами типу *сніг* є лексема *неглибокий* (пор. дефініцію ‘який має невелику глибину; досить мілкий’ (СУМ-20)), адже, здійснивши аналіз функціонування цієї одиниці у ГРАК (1034 контексти вживання), виявляємо такі її колокати: *сніг*,

ще в минулому столітті, зокрема, М. П. Кочерган: „Навіть у близькоспоріднених українській та російській мовах при наявності значної кількості спільних слів є чимало відмінностей у їх сполучуваності, неврахування яких призводить до помилок у слововживанні. Здебільшого це буває тоді, коли мовець буквально перекладає російський вислів українською мовою – кожне слово його відповідником, – а в результаті виходить так званий мовний гібрид: *принёс ему огорчения* перекладається як *приніс йому прикроці* замість *здав йому прикроців*, *мелкие деньги* як *мілкі гроші* (правильно *дрібні гроші*) тощо” (Кочерган 1978: 96).

замети, покрив (сніговий), покриття (снігове), кучугура; ґрунт, земля, чорнозем; корені, коріння, залягання, поклади (вугілля), родовища, фундамент. Окрім того, фреквентність колокацій із прикметником *неглибокий* значно вища, ніж з прикметником *мілкий*. Так, зокрема, натрапляємо всього на 1 реалізацію колокації *мілкий сніг*, тоді як колокація *неглибокий сніг* реалізується у 12 контекстах. Більшість із перелічених колокатів виявляємо лише в поєднанні з прикметником *неглибокий*, що додатково підтверджує значно рідше використання слова *мілкий*. Інакше виглядає ситуація з уживанням синоніма польської лексеми *płytki* – прикметника *niegłęboki*. У корпусі виявляємо всього 69 контекстів реалізації цієї одиниці, а з усіх колокатів, які містяться в цій групі, підтверджуємо вживання лише слів *śnieg* і *grunt* у 2 і 1 контекстах відповідно.

Наступна група колокатів – це слова типу *rów*, *pie*, які означають отвори чи заглибини, що виникли на певній поверхні: *płytki* – 5 СК, 49 КК, *мілкий* – 8 СК, 14 КК. Це можуть бути ями, западини, виїмки тощо в земній корі: 1) порожні (не заповнені, наприклад, водою), утворені штучним або природним шляхом – *dół*, *doliny*, *wąwóz*, *norka*; *яма*, *окоп*, *западина*, *улоговина*, а також *odwierty*, *szyb*, *żwirownia*; *свердловина*, *шахта* – отвори для видобутку природних багатств, корисних копалин тощо; 2) утворені внаслідок людської діяльності з ціллю їхнього подальшого наповнення чимось – *studnia*, *криниця* (заглиблення з питною водою); *grób*, *mogiła*, *могила* (яма для поховання померлого, яку після покладення труни засипають землею). Серед колокатів цієї групи є теж лексеми, які називають певні дефекти, небажані пошкодження структури, з одного боку, поверхні землі, дороги, різноманітних предметів (*dziura*, *zarysowania*, *wyboje*, *wykruszenia*, *тріщина*, *вибоїни*), з іншого – людського тіла (*rana*, *zmarszczki*, *blizny potłuczikowe*, *złuszczenia skóry*; *поранення*, *подряпини*). Як бачимо, для польського прикметника *płytki* властива значно більша кількість колокатів із цієї групи, ніж для українського *мілкий*, що, очевидно, впливає з можливості використання у схожих колокаціях в українській мові інших лексем, передусім прикметника *неглибокий*. Переважання прикметника *неглибокий* над прикметником *мілкий* у цій групі має ще більш виражений кількісний характер, ніж у попередній. Сполучуваність

лексеми *неглибокий* зі словами тематичної групи типу *рів* представлена значною кількістю колокатів, серед яких 57 одиниць на позначення різноманітних отворів (як порожніх, так і наповнених водою чи іншим матеріалом, напр., *криниця, могила, провал, рів, траншея, шахта* тощо), а також 32 одиниці, які позначають різноманітні виїмки, дефекти, пошкодження (напр. *жолоб, надріз, рана, тріщина, шрам* тощо). Як і у випадку лексем типу *сніг*, значно вищою є фреквентність колокацій зі словом *неглибокий*: напр., у поєднанні з прикметником *мілкий* іменник *яма* (*ямка*) виступає лише в 9 контекстах, тоді як з прикметником *неглибокий* – у 85 контекстах. Українські відповідники багатьох польських колокатів, що поєднуються з прикметником *płytki*, містяться в найближчому оточенні саме прикметника *неглибокий*, а не *мілкий*, напр.: *неглибока рана* (43 контексти), *неглибока зморшка* (12 контекстів). Як і в попередній групі (слова типу *śnieg, śnieg*), значно меншою сполучуваністю характеризується польський прикметник *niegłęboki*, для якого у корпусі виявлено лише поодинокі контексти вживання колокатів типу *rów* (напр., *fosa, jar, rysa, przekłucie, bruzda*, всього 9 КК), тоді як для прикметника *płytki* ця група є однією з найчисельніших (усього 54 колокати).

Колокації, у склад яких входять слова з групи типу *orka, оранка* (*płytki* – 1 СК, 8 КК, *мілкий* – 1 СК, 6 КК), стосуються певних процесів, що здійснюються на незначну глибину, у верхньому шарі чогось. Варто зазначити, що український прикметник *мілкий* у цьому значенні сполучається радше з іменниками, що означають сільськогосподарські роботи, пов'язані з землеробством (*оранка, садіння, сівба, перекопка* та ін.). Колокати ж польського прикметника *płytki* творять тематично різноманітнішу групу: крім лексем, що називають певний тип обробітку ґрунту (*sadzenie, napowietrzanie gleby*), виявлено й інші слова, що стосуються діяльності людини, зокрема, в надрах землі (*eksploatacja górnicza, wiercenia, wydobyście*) чи у водному просторі (*nurkowanie, zanurzenie*).

Аналізовані прикметники в прямому значенні вступають також у синтагматичні зв'язки зі словами з групи типу *talerz, тарілка* (*płytki* – 16 СК, 32 КК, *мілкий* – 4 СК, 12 КК). Ідеться про іменники, які є назвами матеріального продукту діяльності людини, що є свого роду

ємністю з низькими краями, наближеною до плоскої. Передусім маємо на увазі лексеми з тематичного поля „посуд”: *talerz, pojemnik, naczynia, miseczka, doniczka, koszyk, patelnia*; *тарілка, миска, чаша, чашки, лійка, контейнер, піддон, пательня* та ін. Згідно з лексикографічними даними обох мов, колокатами цієї групи є також назви взуття: СК *pantofle, botki, buty, czólenka, kalosze, półbuty, sandały, trzewiki*; *черевики, калози*. Щоправда, у корпусах текстів у найближчому контекстному оточенні прикметників *płytki, мілкий* виявлено лише контексти зі словами *buty* (3) і *калози* (2). Польські словники подають також лексеми з тематичних полів „одяг” (*kapelusz, zaszewki*) та „меблі” (*szuflada*). У словникових статтях українських лексикографічних джерел таких колокатів не подано, хоч серед досліджених контекстів корпусу ГРАК у двох виступає колокація *мілка кишеня* (назв меблів у мінімальному контексті слова *мілкий* не зафіксовано). Польський прикметник *płytki* натомість доволі часто поєднується з іменниками-назвами меблів: *szafki, szafa, półka, splotczka, fotel, kanapa* і ін. В українській мові й у цьому випадку значну перевагу у вживанні має прикметник *неглибокий*. Корпусні дослідження дають змогу виокремити 24 колокати, серед яких лексеми з тематичного поля „посуд” (напр.: *каструля, миска, сковорідка, тарілка, чаша* тощо), „одяг” (напр.: *шапка, кишеня*), „меблі” (напр.: *крісло, шафа*). У польськомовному ж корпусі серед колокатів прикметника *niegłęboki* не виявлено жодної лексеми з цієї групи.

3. ВИСНОВКИ

Прикметники *płytki* та *мілкий* мають розбудовану семантичну структуру, яка включає пряме та переносне значення. На рівні прямого значення семи обох слів накладаються, а отже, можемо вважати ці слова еквівалентами. Глибший аналіз словникових статей уможливорює виокремлення колокатів, які вступають у семантичні відношення з аналізованими лексемами. Так, польські лексикографічні джерела подають 36 іменників, що поєднуються з прикметником *płytki*, згідно з українськими джерелами виділяємо 20 одиниць, які вживаються зі словом *мілкий*. Певну диспропорцію колокатів можемо пояснити способом

укладання словникових дефініцій в обох мовах, адже доволі часто в українських працях подана незначна кількість прикладів вживання лексем, тоді як в польських, особливо в новіших, електронних, натрапляємо на доволі розбудовані словникові дані (напр. WSJP фіксує 21 колокат прикметника *plytki*). Узявши до уваги не лише словники, а й корпуси текстів обох мов, значно доповнюємо групу колокатів: у найближчому оточенні прикметника *plytki* виділяємо ще 152 одиниці, прикметника *milkiy* – 75 одиниць.

Виявлені колокати в обох мовах (усього 188 польських та 95 українських) можемо поділити на кілька типів, що представлено в діаграмі (див. Рис.).

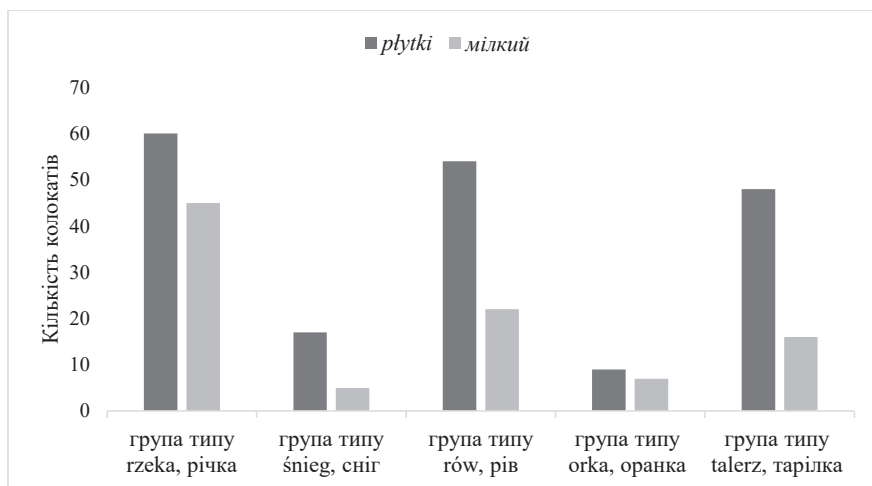

Рис. Кількість колокатів прикметників *plytki*, *milkiy* (власне опрацювання)

Найбільше колокатів аналізованих прикметників в обох мовах (60 і 45 відповідно) є назвами різноманітних водних об'єктів, заглибин, наповнених водою. У польському матеріалі значною кількістю представлені також назви, які означають отвори чи заглибини, які виникли на певній поверхні (54 колокати), та назви різноманітних ємностей (48 колокатів). В українській мові іменників цих двох тематичних груп, які поєднувалися б із прикметником *milkiy*, значно менше

(22 і 16 одиниць відповідно). Найбільшою частотністю в обох мовах на тлі інших колокатів вирізняються слова на позначення водних об'єктів, зокрема: *woda* (147 контекстів), *jezioro* (48 контекстів), *zbiornik* (28 контекстів), *rička* (57 контекстів), *woda* (37 контекстів), *more* (26 контекстів), *озеро* (19 контекстів) тощо. Низьку фреквентність іменників (особливо українських), які утворюють синтагматичні зв'язки з лексемою *мілький*, спостерігаємо у групах слів типу *śnieg, snig* та *orka, orancka*, де здебільшого натрапляємо на поодинокі контексти вживання таких колокацій. Загалом польський прикметник *płytki* утворює майже вдвічі більшу кількість різних колокацій (188), ніж його український відповідник *мілький* (95), а отже, попри схожість семантичної структури на рівні сполучуваності, маємо певну асиметрію як у плані кількісного вираження, так і в плані частотності вживання певних колокатів. Припускаємо, що це може бути пов'язане з домінантним уживанням в українській мові синонімічного слова *неглибокий*. Така теза, звичайно, вимагає детального дослідження, зокрема й анкетування серед носіїв мови¹³, проте попередній аналіз корпусних результатів доводить, що сполучуваність українського прикметника *неглибокий* представлена значно більшою кількістю колокатів. Так, зокрема, у тематичній групі слів типу *рів* зафіксовано 89 колокатів для прикметника *неглибокий*, тоді як для прикметника *мілький* – усього 22. У дослідженні сполучуваності лексем значну роль відіграє й фреквентність, яка в цьому випадку має теж показовий характер, адже частотність тих самих колокатів зі словом *неглибокий* переважно більша, ніж зі словом *мілький*, напр., у поєднанні з прикметником *мілький* іменник *яма (ямка)* виступає лише в 9 контекстах, тоді як з прикметником *неглибокий* – у 85 контекстах.

Докорінно інакше виглядають результати порівняння сполучуваності польських синонімів – прикметників *płytki* і *niegłęboki*, адже найчастіше словом-базою у межах кожної з проаналізованих груп виступає саме перший прикметник, а в деяких групах для прикметника

¹³ Ішлося б про вибір прикметника в поєднанні з отриманими зі словників і корпусів іменниками (напр.: *Мілький чи неглибокий яр? Мілька чи неглибока рана? Мілька чи неглибока кишеня? Мілька чи неглибока шахта?* тощо).

niegłęboki не виявлено жодного колоката (їдеться, зокрема, про слова типу *orka* і *talerz*). Загалом із 69 контекстів, виявлених у НКЖР, виділяємо лише 21 колокат прикметника *niegłęboki*, що свідчить про значну домінацію лексеми *płytki* (пор. 152 КК).

Шляхом кількісного і якісного аналізу корпусного матеріалу виявляємо нові, на тлі словникових, колокати, які характеризуються високою фреквентністю¹⁴ і можуть бути внесені у словникові статті. Таким чином, до потенційно словникових можемо віднести такі колокати (62 польські, 30 українських):

płytki, мілкий +

- 1) *zbiornik* (28), *zatoła* (16), *koryto* (15), *brodzik* (13), *akwen* (11), *część* (напр., *rzeki, jeziora* тощо) (10), *łowisko* (7), *niecka* (7), *potok* (6), *brzeg* (5), *oczko wodne* (5), *ujęcia* (напр., *rzeki, jeziora* тощо) (5), *rozlewisko* (4), *strefy* (напр., *rzeki, jeziora* тощо) (4), *zalew* (4), *źródła* (4), *jeziorko* (3), *nurt* (3), *przelewy* (про річку) (3), *rejony* (напр., *rzeki, jeziora* тощо) (3), *strumyk* (3), *kąpielisko* (2), *stawek* (2), *tereny* (напр., *rzeki, jeziora* тощо) (2), *zakola rzeki* (2); *woda* (37), *річечка* (13), *калюжа* (11), *струмок* (9), *ставок* (8), *затока* (7), *потічок* (7), *водойма* (6), *озерце* (6), *басейн* (5), *протока* (5), *ріка* (4), *бухта* (3), *ділянки* (напр., *водойми*) (3), *дно* (3), *канал* (3), *океан* (3), *хвиля* (3), *берег* (2), *болото* (2), *водосховище* (2), *лагуна* (2), *частина* (напр., *водойми*) (2);
- 2) *fundamenty* (8), *warstwa* (напр., *ziemi*) (7), *korzenie* (6), *pokłady* (напр., *węgla*) (6), *poziom* (5), *złoża* (напр., *węgla, ropy*) (5), *system korzeniowy* (2), *ukorzenienie* (2);
- 3) *zmarszczki* (11), *dziura* (10), *doliny* (4), *jama* (4), *rowki* (4), *wgłębienia* (4), *wykop* (4), *zagłębienia* (4), *bieżnik* (3), *szczeliny* (3), *szyb* (3), *zatołki* (напр., *parkingowe*) (3), *dołek* (2), *krater* (2), *nacięcia* (2), *nakłucia* (2), *norka* (2), *odwierty* (2), *wąwóz* (2), *wyrobisko* (2), *zarysowania* (2); *западина* (3), *заглиблення* (2), *вибоїни* (2), *могила* (2);
- 4) *eksploatacja (górnicza)* (4), *wiercenia* (4), *sadzenie* (2);

¹⁴ Опираючись на незначну, але репрезентативну вибірку корпусу розміром в 1000 контекстів у кожній з мов, частотними вважаємо колокати, які з'являються хоча б у двох контекстах, оскільки ймовірність уживання такої одиниці в повній версії корпусу значно вища (напр., колокація *płytki krater* в аналізованому сегменті корпусу виступає 2 рази, тоді як у повній його версії – 12).

5) *szafka* (5), *kieszzeń* (3), *tory* (2), *miseczka* (2), *szafa* (2); *чаша* (4), *кишені* (2), *миска* (2).

Порівнявши польські та українські колокації, як словникові, так і корпусні, виокремлюємо 39 еквівалентних одиниць, тобто іменників в обох мовах, які утворюють синтагматичні зв'язки з прикметником *płytki i мілкий* відповідно:

***płytki, мілкий* +**

1) *basen* / басейн, *brzeg* / берег, *cieśnina* / протока, *dno* / дно, *jezioro* / озеро, *jeziorko* / озерце; *kałuża* / калюжа, *kanal* / канал, *koryto* / русло, *laguna* / лагуна, *miejsce, część, strefy* (напр., *rzeki, jeziora* тощо) / місце, частина, ділянки (напр., *водойми*), *morze* / море, *nurt* / течія, *rzeka* / річка, *potok* / потік, *staw* / став, *stawek* / ставок, *strumyk* / струмок, *woda* / вода; *zatoka* / затока, *zbiornik* / водойма;

2) *fundamenty* / фундаменти, *śnieg* / сніг;

3) *bruzda* / борозна, *grób, mogiła* / могила, *jama* / яма, *ręknięcie* / трищина, *rów* / рів, *studnia* / криниця, *wgłębienie, zagłębienie* / заглибина, заглиблення, *wyboje* / вибоїни;

4) *orka* / оранка, *sadzenie* / садіння, *посадка*;

5) *kieszzeń* / кишеня, *misa* / миска, *pojemnik* / ємкість, *konteiner*, *talerz* / тарілка.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі переносних значень прикметників *płytki, мілкий*, усталених зворотів із цими лексемами, а також дослідженні синонімічних одиниць обох слів з метою визначення повних еквівалентів не лише на рівні словникового значення, а передусім текстової реалізації цих прикметників з урахуванням їхньої лексико-семантичної сполучуваності.

Список використаних джерел

ВТССУМ – В. Бусел, 2006, *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Київ [wersja elektroniczna 12.0.0.367].

- ГРАК – М. Шведова та ін., 2017–2021, *Генеральний регіонально анотований корпус української мови*, Київ–Львів–Єна, <http://uacorpus.org/Kyiv/ua> (30.06.2022).
- ІЛССУ – *Інтегрована лексикографічна система „Словники України”*, 2006, Київ [wersja elektroniczna 3.0].
- СУМ-11 – *Словник української мови в 11 томах*, 1970–1980, Київ, <http://www.inmo.org.ua/sum.html> (30.06.2022).
- СУМ-20 – *Словник української мови в 20 томах*, т. 1–12, 2015–2022, <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0> (30.06.2022).
- ISJP – М. Ваńко (red.), 2000, *Inny słownik języka polskiego*, т. 1, Warszawa.
- NKJP – *Narodowy Korpus Języka Poskiego*, 2008–2012, <http://nkjp.pl/> (30.06.2022).
- SFJPS – S. Skorupka, 1967, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, т. 1, Warszawa.
- SJPDor – W. Doroszewski (red.), 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, Warszawa, <http://www.sjpd.pwn.pl/> (30.06.2022).
- SWJPDun – B. Dunaj (red.), 1996, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- USJP – S. Dubisz (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa [wersja elektroniczna 1.0].
- WSJP – P. Żmigrodzki (red.), od 2007, *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/> (30.06.2022).

Бібліографія

- Аскерова І. А., 2011, *Порівняльний аналіз семантичного обсягу деяких українсько-польських слів-відповідників іншомовного походження*, „Система і структура східнослов'янських мов”, вип. 3, s. 266–271.
- Балко М. В., 2011, *Граматична і семантична сполучуваність компонентів словосполучення*, „Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки”, № 12, s. 5–13.
- Кочерган М. П., 1978, *Увага – лексична сполучуваність!*, „Культура слова”, вип. 14, s. 95–101.
- Кравчук А., 2011, *Лексико-семантична сполучуваність слів у викладанні польської мови українцям*, „Київські полоністичні студії”, т. 18, s. 406–413.

- Бусел В. (заг. ред.), Малецька А., Ландовські З. (уклад.), 2004, *Польсько-український, українсько-польський словник. 100 000 слів і словосполучень*, Київ–Ірпїнь.
- Генсьорський А. І., Гумецька Л. Л., Керницький І. М., Онишкевич М. Й., Рудницький М. І. (ред.), 1959, *Польсько-український словник*, У 2 т., т. 2, ч. 1: О–Р, Київ.
- Словник Glosbe, 2011, <https://uk.glosbe.com/> (30.06.2022).
- Bańko M., 2008, *O tzw. prozodii semantycznej i jej opisie w słownikach*, [w:] P. Żmigrodzki, R. Przybylska (red.), *Nowe studia leksykograficzne 2*, Kraków, s. 151–161.
- Białek E., 2009, *Kolokacja w przekładzie. Studium rosyjsko-polskie*, Lublin.
- Burkhardt H., 2010, *Miejsce kolokacji w leksykografii i ich rola w tworzeniu tekstów w języku obcym*, „Acta Universitatis Lodzianis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców”, t. 17, s. 177–184.
- Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H., 1987, *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności leksykalnej. (Słownictwo rodzime)*, Warszawa.
- Eźlakowski W., 2021, *Aksjologiczna analiza słowa „głuchy” w języku polskim (na podstawie materiału korpusowego)*, „Poradnik Językowy”, nr 2, s. 87–101.
- Górski R. L., 2008, *Litotes w polskim przymiotniku. Uwagi o kolokacjach przymiotnikowych*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia linguistica IV”, folia 62, s. 106–116.
- Grodziński E., 1984, *Łączliwość synonimów*, „Poradnik Językowy”, nr 1, s. 15–19.
- Kaczmarek E., Zasina A. J., 2020, *Błędy walencyjne w tekstach obcokrajowców uczących się języka polskiego w świetle korpusu PoLKO*, „Prace Filologiczne”, t. 75, cz. 1, s. 197–213.
- Kaczor M., 2013, *Kolokacje przymiotnikowe wybranych pojęć związanych z etyką społeczną (na przykładzie portalu Onet.pl)*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie”, z. 9, s. 63–72.
- Kononienko I., 1999, *Проблеми лексичної сполучуваності прикметників: зїставний аспект (на матеріалї української і польської мов)*, „Acta Polono-Ruthenica”, t. 4, s. 214–223.
- Labocha M., 2021, *Glottodydaktyczne aspekty opisu słownikowego kolokacji*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 6, z. 10, s. 121–138.
- Markowski A., 2005, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa.
- Mosiółek-Kłosińska K., 1997, *O zakłóceniach łączliwości systemowej wyrazów. Zakłócenie łączliwości a błąd semantyczny*, „Poradnik Językowy”, nr 3, s. 6–21.

- Nikołajczuk K., 2018, *Jak „nie nabawić się kłopotu i odnieść sukces”: kilka rozważań nad prozodią semantyczną polskich czasowników*, [w:] M. Gębka-Wolak, I. Kaproń-Charzyńska, J. Kamper-Warejko (red.), *Języki słowiańskie w kontekstach kultur dawnych i współczesnych*, Toruń, s. 121–139.
- Nikołajczuk Ch., 2021, „Przepis” na deser „receptą” na szczęście i „lekarstwem” na smutek: słów kilka o łączliwości leksykalno-semantycznej, [w:] J. Kulwicka-Kamińska, A. Moroz (red.), *Tradycja i nowoczesność w badaniach języków słowiańskich*, Toruń, s. 293–311.
- Novodvorska K., 2017, *Kolokacje przymiotnikowe oraz rzeczownikowe leksemu „ciszy” w polsko-rosyjskim i rosyjsko-roskim korpusie równoległym*, „Studia Slavica”, nr 21/2, s. 101–116.
- Nowakowska M., 2008, *Łączliwość przysłówka „toujours” z czasownikami w ujęciu kontrastywnym*, „Bulletin De La Société Polonaise De Linguistique”, fasc. 64, s. 109–124.
- Pałka P., Kwaśnicka-Janowicz A., 2017, *Przewodnik po elektronicznych zasobach językowych dla polonistów (słowniki, kartoteki, korpusy, kompendia)*, Kraków.
- Przybylska R., 2020, *Kolokacje a analiza semantyczna wyrazu*, „LingVaria”, nr 2 (30), s. 43–51.
- Seretny A., 2019, *Cudzoziemcy w świecie słów, czyli „Wielki słownik języka polskiego PAN” w perspektywie glottodydaktycznej*, „Postscriptum Polonistyczne”, nr 2 (24), s. 275–287.
- Słownik polsko-ukraiński. Academic*, https://polish_ukrainian.en-academic.com/25697 (30.06.2022).
- Targońska J., 2014, *Kompetencja kolokacyjna – niedostatecznie rozpoznany komponent kompetencji leksykalnej*, „Neofilolog. Czasopismo Polskiego Towarzystwa Neofilologicznego”, nr 43/2, s. 193–208.
- Zaucha J., 2014, *Fikcja a fałsz. O właściwościach semantyczno-składniowych przymiotników „fikcyjny” i „fałszywy”*, „Linguistica Copernicana”, nr 11, s. 35–52.
- Żochowska N., 2012, *Łączliwość leksykalna przysłówka „mimoходом”*, „Linguistica Copernicana”, nr 1 (7), s. 229–241.

Резюме

Статтю присвячено дослідженню лексико-семантичної сполучуваності польського прикметника *plytki* та його українського відповідника *milkiy* у межах їхніх прямих значень. Шляхом лексикографічного та корпусного (корпуси

NKJP та ГРАК) аналізу виявлено словникові та контекстні колокати обох прикметників, а саме слова типу *rzeka, річка; śnieg, сніг; rów, рів; orka, оранка; talerz, тарілка*. З'ясовано: 1) котра з груп колокатів кожного з прикметників є найчисельнішою; 2) які колокати найчастіше входять у синтагматичні зв'язки з прикметниками *пłyтки* та *мілкий*; 3) які польські й українські колокати аналізованих лексем є еквівалентними; 4) відмінності у лексичному наповненні схем сполучуваності прикметників *пłyтки* та *мілкий*.

Streszczenie

Пłyтки і мілкий: łączliwość leksykalno-semantyczna polskiego i ukraińskiego przymiotnika

Artykuł jest poświęcony badaniu łączliwości leksykalno-semantycznej polskiego przymiotnika *пłyтки* i jego ukraińskiego odpowiednika *мілкий* w obrębie ich znaczeń podstawowych. Na podstawie analizy leksykograficznej i korpusowej (korpusy NKJP i ГРАК) wyodrębniono słownikowe i kontekstowe kolokaty obu przymiotników, a mianowicie wyrazy typu *rzeka, річка; śnieg, сніг; rów, рів; orka, оранка; talerz, тарілка*. Ujawniono: 1) która z grup kolokatów każdego z przymiotników jest najliczniejsza; 2) które kolokaty najczęściej tworzą związki syntagmatyczne z przymiotnikami *пłyтки* i *мілкий*; 3) które polskie i ukraińskie kolokaty analizowanych leksemów są ekwiwalentne; 4) różnice zakresu łączliwości leksykalno-semantycznej przymiotników *пłyтки* i *мілкий*.

Summary

Пłyтки and *мілкий*: the lexical connectivity of Polish and Ukrainian adjectives

The article is devoted to the study of the lexical connectivity of the Polish adjective *пłyтки* and its Ukrainian equivalent *мілкий* within their direct meanings. As a result of lexicographic and corpus (corpuses NKJP and ГРАК) research dictionary and contextual collocates of both adjectives were revealed, namely words of the type *rzeka, річка; śnieg, сніг; rów, рів; orka, оранка; talerz, тарілка*. It is found out: 1) which of the collocates groups of each of the adjectives are the most numerous; 2) which collocates of the adjectives *пłyтки* and *мілкий* are the most frequent; 3) which Polish and Ukrainian collocates of the analyzed lexemes are equivalent; 4) what are the differences in the lexical connectivity of the adjectives *пłyтки* and *мілкий*.

Małgorzata Gębka-Wolak

Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Dlaczegoś mi się to nie podoba – uwagi o użyciu we współczesnej polszczyźnie jednostki leksykalnej DLACZEGOŚ (na podstawie badania korpusowego)

Słowa kluczowe: współczesny język polski, właściwe użycie języka, jednostka DLACZEGOŚ, badanie korpusowe, język polski jako obcy

Keywords: contemporary Polish, proper use of language, unit DLACZEGOŚ, corpus research, Polish as a foreign language

1. Wprowadzenie

Jak wiadomo, u podstaw właściwego posługiwania się słownictwem danego języka leży opanowanie wiedzy nie tylko o właściwościach semantycznych i gramatycznych poszczególnych jednostek leksykonu (w tym o związkach paradygmatycznych i syntagmatycznych), lecz także o ich właściwościach pragmatycznych, m.in. o zasadach użycia w powiązaniu ze

składnikami sytuacji komunikacyjnej¹. Część z tych informacji jest stosunkowo łatwo dostępna w podręcznikach, gramatykach lub opracowaniach leksykograficznych. Źródła te dostarczają jednakże wiedzy podstawowej, którą należy automatyzować i pogłębiać poprzez praktykę językową i dalsze studia teoretyczne. Na przykład stosowany w polskiej leksykografii system kwalifikatorów (zob. np. Żmigrodzki 2021: 33–40) pozwala uczącym się języka polskiego jako obcego uzyskać ogólną orientację dotyczącą chronologicznych, geograficznych, środowiskowych, specjalistycznych bądź stylistycznych ograniczeń użycia jednostek leksykalnych, a także ich nacechowania ekspresywnego. Słowniki z zasady nie zawierają jednak informacji o szczegółowych, nieraz bardzo subtelnych uwarunkowaniach użycia, co bywa kłopotliwe w nauce języka i jest źródłem błędów, szczególnie w warunkach działania negatywnego transferu z języka pierwszego.

Jak się wydaje, właśnie z taką sytuacją mamy do czynienia w odniesieniu do interesującej nas w tym opracowaniu jednostki DLACZEGOŚ². Jednostka ta została odnotowana w WSJP i w SPLP: 68³ jako potoczna. Jednocześnie jej użycia nawet w sytuacjach nieformalnych bywają dla rodzimych użytkowników języka „nieprzezroczyście”, wywołują komentarze typu „nieneutralne literacko”, „tak się nie mówi”, „na co dzień tego nie używamy”, „rodzaj stylizacji?”, „taka konstrukcja jest dla mnie bardzo dziwna”⁴, co wskazuje

¹ Przegląd koncepcji glottodydaktycznych związanych z problematyką stopnia znajomości leksyki omawia Anna Seretny (2015: 45–69).

² Na wyrażenie *dłaczegoś* zwróciłam uwagę podczas prowadzenia zajęć z języka polskiego jako obcego z osobami ukraińskojęzycznymi znającymi polszczyznę na poziomie zaawansowanym. Pojawiające się w wypowiedziach kursantów zdania typu *Praca dlaczegoś jest tylko dla studentów, Alina dlaczegoś dziś nie przyszła* były dla mnie zrozumiałe, jednakże użycie wyrażenia *dłaczegoś* zamiast oczekiwanej przeze mnie w tym kontekście konstrukcji *z jakiegoś powodu* raziło moje poczucie językowe.

³ Z przeprowadzonej kwerendy słownikowej wynika natomiast, że jednostka DLACZEGOŚ nie została uwzględniona w innych nowszych słownikach języka polskiego, takich jak SJP, SJP, ISJP, USJP.

⁴ Są to spontaniczne wypowiedzi kilkunastu osób prywatnie proszonych o ocenę zdań z DLACZEGOŚ. Były to osoby w różnym wieku i o zróżnicowanym wykształceniu (nastolatki, osoby krótko po studiach, w średnim wieku i w wieku emerytalnym). Odpowiedzi nie mają oczywiście wartości badawczej. Chodziło jedynie o zorientowanie się, czy wątpliwości językowe co do właściwego użycia DLACZEGOŚ nie mają charakteru indywidualnego.

na istnienie we współczesnej polszczyźnie dodatkowych ograniczeń użycia DLACZEGOŚ. Zadaniem opracowania jest próba ich ujawnienia z wykorzystaniem metody korpusowej.

Poza celem teoretycznym artykuł ma także cel praktyczny. Jest nim sformułowanie wskazówek pozwalających osobom ukraińskojęzycznym we właściwy sposób posługiwać się badaną jednostką na gruncie polszczyzny. Traktują one bowiem polskie DLACZEGOŚ jako dokładny odpowiednik ukraińskiego ЧОМУСЬ, co nie jest właściwe. Znaczenie polskiego *dlaczegoś* rzeczywiście pokrywa się ze znaczeniem ukraińskiego *чомусь*, por.:

Чомусь 2. *присл.* Невідомо чому, з якої причини; чогось. *Чомусь пригадалося* [Давидові] *давнє: так за вечерєю, в оцій убогій хаті, тільки то він сидить – не Петрик, і ото Христя – шматочок під ложку, щоб не ляпало* (Головко, II, 1957, 23); *Навгороді коло броду Барвінок не сходить. Чомусь дівчина до броду По воду не ходить* (Шевч., II, 1963, 167)⁵.

Kluczowa różnica polega na tym, że jednostka ukraińska stylistycznie jest zdecydowanie bardziej neutralna niż polskie DLACZEGOŚ⁶. Jest notowana w kilku słownikach języka ukraińskiego, w każdym bez kwalifikatora *potoczny*⁷ (*розм.*). Jak podpowiada słownik *Glosbe*, polskim odpowiednikiem *чомусь* jest stylistycznie neutralne wyrażenie *z jakiegoś powodu* (*Словник Glosbe*, 2011).

⁵ Cytat pochodzi z internetowego portalu poświęconego językowi ukraińskiemu i ukraińskiej kulturze, zob. <https://slovnuk.ua/index.php> (27.07.2022), którego językową podstawę stanowił СУМ-11.

⁶ Serdecznie dziękuję prof. Alle Krawczuk oraz doc. Irynie Bundzy za konsultacje językowe na temat słowników języka ukraińskiego oraz użycia ukraińskiej jednostki ЧОМУСЬ. Badaczki potwierdziły, że jednostka ta występuje w różnych odmianach i stylach języka ukraińskiego. Zwracają jednak uwagę na to, że jej dystrybucja podlega ograniczeniom. Ich opisanie wymagałoby przeprowadzenia systematycznych badań korpusowych.

⁷ Zob. także *Словарь української мови* (упорядкував Борис Грінченко), https://services.ulif.org.ua/grinch/Entry/index?wordid=60962&page=1299&is_name_filter=false&word_type_selection=0&name_fl=%D0%A7%D0%9E%D0%9C%D0%A3%D0%A1%D0%AC oraz *Словники України online*, <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (27.07.2022).

1.1. DLACZEGOŚ – konstrukcja lub jednostka

Zanim przejdziemy do zasadniczej części tekstu, musimy uściślić przedmiot obserwacji, gdyż wyrażenie o kształcie *dlaczegoś* jest homonimiczne, por. (1)–(3).

- (1) *Coś ty tam zrobił? dlaczegoś puścił ten artykuł? co ty sobie myślisz?* (NKJP_T. Torąńska, *Cośmy sobie poszaleli*, „Gazeta Wyborcza” 1996)⁸
- (2) *Dlatego trudno jest odpowiedzieć na pytanie: „dlaczegoś taki smutny” czy „zły” itp.* (NKJP_A. Kępiński, *Muza*, Warszawa 1974)
- (3) *Puk przyjaźnił się z kotką, wielką, czarno-białą Myzią. Tak się dlaczegoś nazywała, nie Misia, a Myzia.* (NKJP_M. Żeromska, *Wspomnienia*, 2007)

W przykładach (1) i (2) identyfikujemy konstrukcję składającą się z formy zaimka pytajnego *dlaczego* oraz z morfemu fleksyjnego *-ś*, wykładnika drugiej osoby liczby pojedynczej czasownika. W przykładzie (1) morfem *-ś* wchodzi w skład części gramatycznej formy czasu przeszłego czasownika PUŚCIĆ, por. *dlaczego puściłeś ten artykuł*. Z kolei ciąg *dlaczegoś* w (2) to połączenie formy *dlaczego* i niesamodzielnego wariantu formy drugiej osoby czasu teraźniejszego czasownika BYĆ o postaci *-ś*⁹, por. *dlaczego -ś taki smutny* i *dlaczego jesteś taki smutny*. Status wyrażenia *dlaczegoś* użytego w przykładzie (3) jest inny. Segment *ś* stanowi jego nieodłączny element, nie jest morfemem czasownikowym. Przyłączenie *ś* do formy czasownikowej pozbawia wypowiedź z (3) sensu, por. (3) i (3a):

- (3a) *Puk przyjaźnił się z kotką, wielką, czarno-białą Myzią. *Tak się dlaczego nazywałaś, nie Misia, a Myzia.*

⁸ Lokalizacja przykładów zamieszczonych w artykule jest podawana w następującym układzie: nazwa korpusu, w którym przykład został wyszukany, informacja przybliżająca autora wypowiedzi oraz typ źródła, np. nazwisko autora przykładu, tytuł tekstu lub nazwa portalu internetowego, z którego pochodzi przykład. Wykaz uwzględnionych korpusów i wyszukiwarek znajduje się na końcu tekstu.

⁹ Termin pochodzi ze *Słownika gramatycznego języka polskiego* (Woliński i in. 2020).

Znaczenie przypisujemy bowiem całemu wyrażeniu *dlaczegoś*, a nie ciągowi *dlaczego*, jak w (1) i (2), i jest ono inne. Zaimka pytajnego *dlaczego* używamy, by zapytać o przyczynę danego stanu rzeczy. Wyrażenie *dlaczegoś* jest natomiast stosowane, by wskazać, że dla nadawcy przyczyna danego stanu rzeczy nie jest znana lub nie jest jasna. Objasnienie *dlaczegoś* w WSJP jest następujące: ‘nadawca mówi, że przyczyna tego, że dany stan rzeczy ma miejsce, jest – jego zdaniem – niejasna na podstawie tego, co wiadomo o tym, o czym mowa’. Formalnie użycie homonimicznych wyrażen *dlaczegoś* różnicuje także akomodowana przez podmiot wartość osoby formy czasownikowej konstytuującej zdanie, w którym wyrażenie to jest umieszczone, por. (4) i (5).

(4) *A jeśli nie masz szaty godowej, dlaczegoś tu wszedł?* (Monco_katolik.pl 2017)

(5) *Niestety teologowie dlaczegoś zaniedbują ten odcinek [...]*. (Monco_michalkiewicz.pl 2016)

W zdaniach z konstrukcją *dlaczego* + *-ś* konieczne jest użycie podmiotu akomodującego drugą osobę liczby pojedynczej, zob. *dlaczegoś (ty) tu wszedł* w (4). W zdaniach z jednostką *dlaczegoś* ograniczenie to nie obowiązuje, możliwy jest podmiot akomodujący inne wartości osoby i liczby, w szczególności osobę trzecią, zob. *teologowie dlaczegoś zaniedbują* w (5).

Podsumowując, możemy stwierdzić, że istnieją podstawy, by formy *dlaczegoś* z (3) i (5) uznać za wystąpienia jednostki leksykalnej DLACZEGOŚ, stanowiącej zarazem przedmiot opisu w prezentowanym tekście.

1.2. Właściwe użycie języka i jego badanie

Istotne dla przeprowadzanego badania jest pojęcie właściwego użycia języka, które za Dorotą Zdunkiewicz-Jedynak (2021: 14) rozumiemy jako:

[...] takie użycie środków językowych (jednostek w pewnych znaczeniach, form fleksyjnych, konstrukcji językowych), w którym mówiący uwzględnia

właściwe im ograniczenia i jest świadom konsekwencji ich zastosowania (np. rozumie, że użycie jakiegoś wyrazu właściwego najmłodszemu pokoleniu w wypowiedzi kierowanej do człowieka starszego skazuje go na brak porozumienia; posłużenie się konstrukcją nietradycyjną w pewnych środowiskach skazuje na ostracyzm środowisk przywiązanych do tradycji – z powodu zarzutu braków erudycyjnych itp.).

Podstawowym kryterium wyróżniania właściwych użyć wyrażen językowych jest ich obecność w świadomości rodzimych użytkowników języka. Świadomość ta jest wyrażana w postaci tekstów, których zbiór – przy pewnej interpretacji – jest reprezentacją uzusu językowego (Gębka-Wolak, Moroz 2021: 26). Jest jasne, że badacz nigdy nie będzie dysponował stylistycznie zróżnicowanymi tekstami autorstwa wszystkich rodzimych użytkowników języka z danego okresu, jednakże duży i stylistycznie zróżnicowany zbiór tekstów, czyli korpus, stanowi przybliżone odwzorowanie uzusu, dzięki czemu badania korpusowe pozwalają ujawniać ograniczenia użycia wyrażen językowych oraz obiektywizować sądy o właściwym ich użyciu. Z tego względu zdecydowaliśmy się na wybór metody korpusowej w celu uzupełnienia informacji na temat postrzegania użycia DLACZEGOŚ przez użytkowników polszczyzny. W badaniu wykorzystaliśmy następujące ogólnodostępne narzędzia korpusowe: NKJP, Frazeo.pl, Monco PL. Mieliśmy także możliwość skorzystania z przeszukującego polskie biblioteki cyfrowe prototypowego, innowacyjnego programu FBL Riserch, w literaturze przedmiotu znanego również pod nazwą Odkrywka.pl, opracowanego przez lingwistów komputerowych z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, przeszukującego zbiór zawierający blisko 20 miliardów wyrazów (zob. Dzienisiewicz, Graliński, Świetlik 2018; Graliński, Liberek, Wierzchoń 2018; Graliński 2019).

2. Badania korpusowe i analiza materiału

Analiza będzie dotyczyć współczesnej polszczyzny, jednakże uwzględnienie w badaniu programu Odkrywka.pl pozwoliło doprecyzować zawarte w WSJP informacje na temat chronologizacji jednostki, czyli najstarszych

notowanych w polskich źródłach pisanych jej poświadczeń. Prezentację materiału rozpoczniemy od przedstawienia wyników tych badań. W kolejnych punktach zamieszczamy wyniki badania materiału zgromadzonego w NKJP, wyekscerpowanego za pomocą programu Odkrywka.pl oraz wyszukiwarek korpusowych Frazeo.pl i Monco PL.

2.1. Najstarsze poświadczenia użycia DLACZEGOŚ

W WSJP jako pierwsze potwierdzenie wystąpienia DLACZEGOŚ w polskich tekstach figuruje czasopismo „Ateneum” z 1896 roku (t. 49). Poza tym w sekcji „Chronologizacja” jako źródło pojawia się wyszukiwarka books.google.pl, jednak bez szczegółowych informacji lokalizacyjnych. Więcej danych na temat chronologizacji DLACZEGOŚ uzyskujemy, korzystając z przeszukującego polskie biblioteki cyfrowe programu Odkrywka.pl. Dla zapytania o wystąpienie ciągu *dlaczegoś* program zwraca 5241 wyników, z których najstarszy pochodzi z 1794 roku, a najnowszy z 2020 roku. Trzeba zaznaczyć, że program nie dostarcza anotacji gramatycznej, nie jest więc możliwe automatyczne oddzielenie homonimów, a wyszukany materiał zawiera nie tylko przykłady użycia leksemu DLACZEGOŚ, lecz także konstrukcji *dlaczego* + *-s*¹⁰. Ze wstępnego przeglądu materiału wynika, że tych drugich jest zdecydowanie więcej. W najstarszym materiale od 1794 do końca 1900 roku¹¹ na 1042 przykłady zawierające ciąg *dlaczegoś* zidentyfikowaliśmy zaledwie 8 przykładów użycia formy leksemu DLACZEGOŚ (0,77%). Pierwszy z wyszukanych w programie znajduje się w tekście krytycznoliterackim autorstwa Stanisława hrabiego Rzewuskiego, opublikowanym w *Dodatku Miesięcznym do czasopisma „Przegląd Tygodniowy Życia*

¹⁰ W najstarszych tekstach ciąg *dlaczegoś* ma także trzecią interpretację. Jest to zapisywana łącznie dzisiejsza konstrukcja przyimkowo-zaimkowa *dla* + *czegoś*, por. *dzieje ludzkości mają być tylko nawozem dlaczegoś, co kiedyś na ziemi zakwitnie?* („Bluszcz” 1893, t. 29, s. 370).

¹¹ Podanie dokładnego stosunku ilościowego wymagałoby zinterpretowania wszystkich przykładów, co oczywiście jest możliwe, ale dla celów niniejszego opracowania nie jest potrzebne.

Spółecznego, Literatury i Sztuk Pięknych” z 1884 roku (por. *Ostatniego prawa uznać dlaczegoś nie chcą naturaliści*). W sposób niebezpośredni możemy jednak wskazać wcześniejsze użycie DLACZEGOŚ. Jeden z wyszukanych przykładów pochodzi bowiem z utworu *Budnik*, autorstwa Józefa Ignacego Kraszewskiego, wydane go w formie książkowej we Lwowie w 1874 roku (por. *jeśli czczo – wódką pokrzepić lub fajkę zapalić lub drogi się dowiedzieć – słowem że zawsze dlaczegoś wstąpić nieuchronnie do karczmy potrzeba*, s. 102). Utwór opublikowano jednak po raz pierwszy już w 1848 roku. Najstarsze użycia interesującej nas jednostki pochodzą z tekstów o charakterze publicystycznym (4 przykłady) i literackim (4 przykłady). Jeden jest tłumaczeniem z języka rosyjskiego.

2.2. Narodowy Korpus Języka Polskiego

Badanie przeprowadzono za pomocą wyszukiwarki Poliqarp w obrębie podkorpusu zrównoważonego (300 milionów segmentów), a następnie pełnego (1,8 miliardów segmentów). Pytanie o postaci [orth=dlaczegoś] zwraca 0 wyników, a pytanie o składni [orth=dlaczego] [orth=ś] w podkorpusie zrównoważonym – 35 wyników, a w pełnym – 129. We wszystkich wyszukanych przykładach ciąg *dlaczegoś* ma jednakową interpretację gramatyczną: *dlaczego* [dlaczego:adv] ś [być:aglt:sg:sec:imperf:nwok]. Taki wynik świadczy o tym, że na etapie analizy morfologicznej i lematyzacji segmentów nie został uwzględniony lemat o postaci *dlaczegoś*. Konieczne było ręczne ujednoznacznienie homonimów. Z punktu widzenia badania statusu we współczesnej polszczyźnie jednostki DLACZEGOŚ istotna jest informacja, że ręcznego ujednoznacznienia nie wymagają ciągi *coś*, *ktoś*. Narzędzia do analizy gramatycznej zastosowane w NKJP pozwalają oddzielić użycia form leksemów COŚ, KTOŚ od konstrukcji *co* + *-ś*, *kto* + *-ś*.

W podkorpusie zrównoważonym zidentyfikowaliśmy 7 użyczeń jednostki DLACZEGOŚ (20%), a w pełnym – 43 użycia (33,33%), zob. np. (6)–(8).

(6) *Nic nie mówię, nic nie słyszę, nic nie czytam ni nie piszę! Mimo że wątek długi i ciekawy (a dla mnie jeszcze dłuższy, bo niektóre posty ściągnęły mi*

się dlaczegoś podwójnie!). (NKJP_Internet_Usenet - pl.hum.poezja, Skąd streszczenie Lalki)

(7) *Daty mających się odbyć uroczystości trzymał kapitan Eustazy dlaczegoś w tajemnicy.* (NKJP_K. O. Borchardt, *Szaman morski*, 2005)

(8) *tak tak on ją przekonuje i czeka jeszcze na zgodę więc to nie jest wcale on nie jest jakiś zbuntowany to znaczy jest zbuntowany. reaguje bardzo agresywnie ale on reaguje agresywnie dlaczegoś tak. właśnie o to chodzi że to od rodziców się bierze nie wymyślił sobie sam takich reakcji* (NKJP_Teksty mówione konwersacyjne, Rozmowa przyjaciółek)

W tabeli 1 przedstawiamy przynależność wyszukanych użyć do typów tekstów uwzględnianych w NKJP (Przepiórkowski i in. 2012: 14–16).

Tabela 1. Typy tekstów, w których w NKJP występuje DLACZEGOŚ

Typ tekstu w NKJP	Liczba przykładów w pełnym korpusie	Udział procentowy w wyszukanim materiale	Uwagi
Interaktywne strony WWW	31	72,09%	30 przykładów z grup dyskusyjnych (<i>Usenet</i>), 1 przykład z forum S. Michalkiewicza
Literatura piękna – proza	4	9,30%	2 przykłady z prozy Karola Olgierda Borchardta, po 1 z prozy Brunona Jasińskiego i Tadeusza Dołęgi-Mostowicza
Publicystyka – wiadomości prasowe	4	9,30%	3 przykłady z „Gazety Wyborczej”, w tym z polskiego tłumaczenia wywiadu z Siergiejem Kowaliowem, 1 z „Tygodnika Siedleckiego”
Książka niebeletrystyczna	2	4,65%	1 przykład ze <i>Wspomnień</i> Moniki Żeromskiej, 1 z książki reporterskiej W. Jagielskiego – tłumaczenie na język polski słów Rosjanina
Teksty mówione konwersacyjne	1	2,33%	Rozmowa przyjaciółek – jedyny przykład odnotowany w korpusie konwersacyjnym Spokes.pl
Teksty <i>quasi</i> -mówione	1	2,33%	Zapis posiedzenia senatu

Należy podkreślić, że najwięcej przykładów użycia jednostki DLACZEGOŚ pochodzi z interaktywnych źródeł internetowych – internetowych grup dyskusyjnych (*Usenet*), czyli z tekstów najmniej opracowanych, swobodnych wypowiedzi użytkowników Internetu. Warto zwrócić uwagę także na to, że jednostka DLACZEGOŚ pojawia się w wypowiedziach osób, które były nosicielami języków wschodniosłowiańskich lub miały dłuższy kontakt z językami wschodniosłowiańskimi lub z polszczyzną kresową. W NKJP mamy bowiem przykłady polskich tłumaczeń wypowiedzi z języka rosyjskiego. Rodzina Karola Olgierda Borchardta pochodziła z Litwy, sam pisarz uczył się w Wilnie. Z Wileńszczyzny pochodził także Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Pisarz studiował w Kijowie i w Wilnie. Z kolei Bruno Jasiński podczas pierwszej wojny światowej wyjechał do Rosji, tam też zainteresował się rosyjskim futuryzmem¹².

2.3. Wyszukiwarki korpusowe Frazeo.pl i Monco PL

Rozwój NKJP został zatrzymany w 2010 roku, dlatego jeśli chcemy uwzględnić w badaniach także najnowszą polszczyznę, musimy wspomagać się wyszukiwarkami korpusowymi monitorującymi najnowsze źródła, w szczególności internetowe. Przydatne są zwłaszcza dwie: Frazeo.pl, wyszukiwarka wiadomości publikowanych w polskich portalach informacyjnych¹³, oraz Monco PL, na bieżąco rozwijany korpus monitorujący, mający szeroki dostęp do tekstów internetowych, pracujący obecnie na zbiorze ponad 7 miliardów segmentów¹⁴. Zasoby przeszukiwane przez wyszukiwarki częściowo są zbieżne, dlatego niektóre przykłady otrzymane dla zapytania o wystąpienia jednostki DLACZEGOŚ są jednakowe. W wypadku obu wyszukiwarek konieczne było ręczne ujednoznacznienie homonimów uzyskanych jako odpowiedź na pytanie o wystąpienie ciągu *dlaczegoś*.

¹² Informacje o pisarzach podaję na podstawie Żurawski (red.) 2007.

¹³ Informacja ze strony pomocy wyszukiwarki Frazeo.pl, zob. <http://frazeo.pl/help> (27.07.2022).

¹⁴ Informacje ze strony startowej wyszukiwarki Monco PL, zob. <http://monco.frazeo.pl/> (27.07.2022).

Spośród 23 wystąpień segmentu *dlaczegoś* odnotowanych we Frazeo.pl w 14 zidentyfikowaliśmy użycie formy interesującego nas leksemu, zob. np. (9)–(10).

(9) *Toteż w okolicach punktów widokowych zatrzymują się samochody i autobusy z turystami, wśród których dlaczegoś przeważają Japończycy.* (Frazeo.pl_S. Michalkiewicz, <https://www.radiomaryja.pl/multimedia/sprobuj-pomyslec-545/>)

(10) *Przyjechaliśmy do Woroneża, gdzie wpuszczono nas dlaczegoś do hotelu.* (Frazeo.pl_ wspomnienia N. Mandelsztam, <https://studioopinii.pl/archiwa/199123>)

Jedenaście przykładów pochodzi z wypowiedzi jednego autora, publicyisty Stanisława Michalkiewicza¹⁵, jeden jest tłumaczeniem wspomnień Nadieжды Mandelsztam, a dwa wyniki zaczerpnięto ze strony internetowej Związku Polaków na Litwie.

Zakres materiałów uwzględnianych podczas wyszukiwania w Monco PL jest większy niż we Frazeo.pl, dlatego na pytanie o wystąpienie ciągu *dlaczegoś* otrzymaliśmy więcej wyników. Wyników unikatowych, czyli z pominięciem powtarzających się kontekstów, było 190. Uderzająca była natomiast ilościowa przewaga przykładów pochodzących z jednego źródła, autorskiej strony publicyisty Stanisława Michalkiewicza – 106 przykładów, co daje 70,20% wszystkich użyci badanego ciągu. Wykaz największych źródeł dla wyszukanych przykładów pokazuje tabela 2, zestawiona na podstawie danych wygenerowanych automatycznie w Monco PL.

¹⁵ Są to wypowiedzi publikowane na autorskiej stronie internetowej publicyisty <http://michalkiewicz.pl/> lub na portalu Radia Maryja, zob. np. <https://www.radiomaryja.pl/multimedia/sprobuj-pomyslec-545/> (27.07.2022).

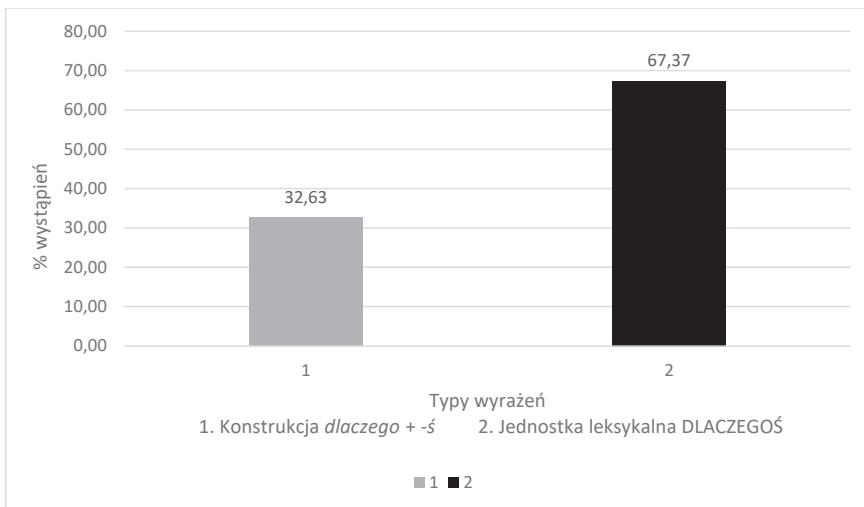
Tabela 2. Największe źródła poświadczające użycie ciągu *dłaczegoś*

Lp.	Nazwa źródła internetowego	Liczba wystąpień ciągu <i>dłaczegoś</i>
1	michalkiewicz.pl	106
2	radiomaryja.pl	10
3	wpolityce.pl	8
4	nczas.com	6
5	rp.pl	6
6	bankier.pl	3
7	denon.pl	3
8	dorzeczy.pl	3
9	gazeta.pl	3
10	joemonster.org	3

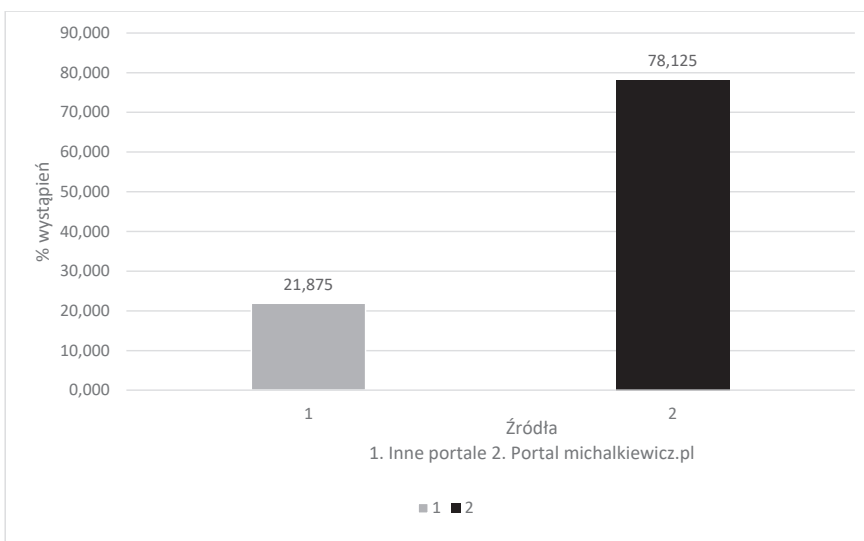
Po ręcznym ujednoznacznieniu homonimii ustaliliśmy, że spośród 190 kontekstów 128 zawiera formę leksemu DLACZEGOŚ (67,37%), a w 62 wystąpiła konstrukcja *dłaczegoś* + *-ś* (32,63%). Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na to, że proporcje między użyciem konstrukcji a leksemu zdecydowanie zmieniły się w stosunku do tych notowanych w najstarszych materiałach, o których pisaliśmy w p. 2.1. Przypomnijmy, że dla danych od końca XIX do początku XX wieku 99,23% stanowiły użycia konstrukcji, a 0,77% – użycia jednostki DLACZEGOŚ. Proporcję współczesną, wynikającą z danych z Monco PL, obrazuje wykres 1.

Przy okazji innego badania udało się więc potwierdzić zawartą w literaturze obserwację o zmniejszaniu się zakresu użycia form czasownikowych z morfem osobowo-liczbowym odłączonym od tematu fleksyjnego (zob. np. Bańko 2002: 51).

Jeśli chodzi o źródła przykładów z jednostką DLACZEGOŚ, to nadal dominuje jedno źródło i jeden autor – Stanisław Michalkiewicz. Na 128 przykładów aż 100 pochodzi z portalu publikującego jego wypowiedzi (zob. wykres 2). Dodajmy, że autor ten urodził się w Lublinie, tam też się kształcił.

Wykres 1. Procent wystąpień wyrażenia *dlaczego* w Monco PL

Wykres 2. Źródła przykładów z jednostką leksykalną *DLACZEGOŚ* w Monco PL

Pozostałe użycia DLACZEGOŚ pochodzą z bardziej lub mniej znanych w kraju portali internetowych, publikujących teksty o zróżnicowanej tematyce, w szczególności społeczno-polityczne, religijne i dotyczące kultury (np. radiomaryja.pl – cztery przykłady, dorzeczy.pl – trzy przykłady, nowyekran.pl – dwa przykłady, rp.pl – dwa przykłady, wpolityce.pl – dwa przykłady, gazeta.pl – jeden przykład, onet.pl – jeden przykład, gp.24.pl – jeden przykład, nczas.com – jeden przykład, polityka.pl – jeden przykład, studioopinii.pl – jeden przykład, naszraciborz.pl – jeden przykład). Co warto podkreślić, trzy przykłady pochodzą z portali Polonii na Litwie: z portalu Związku Polaków na Litwie – dwa przykłady i jeden przykład z „Kuriera Wileńskiego”.

Niestety wyszukiwarka Monco PL nie daje wglądu w materiał z mniej sformalizowanych źródeł internetowych, np. mediów społecznościowych czy komentarzy pod tekstami. Skoro w NKJP ten typ źródeł dominował, można przypuszczać, że i w materiałach pochodzących z ostatnich 12 lat znalazłyby się potwierdzenia użycia interesującej nas jednostki.

2.4. Program Odkrywka.pl

Ostatnim źródłem danych o współczesnym użyciu jednostki DLACZEGOŚ jest program Odkrywka.pl. Wyszukiwanie ograniczyliśmy do materiałów zawartych w bibliotekach cyfrowych od 1990 roku. Program zwrócił 78 przykładów zawierających ciąg *dlaczegoś*, z czego w 22 zidentyfikowaliśmy formę badanej jednostki, zob. np. (11)–(12).

(11) *To ścięte ludzką ręką wzgórze, wydaje się być dlaczegoś niepokojące.* (Odkrywka.pl_ Zbigniew Żakiewicz, *Ujrzane, w czasie zatrzymane*, „Kwartalnik Artystyczny: Kujawy i Pomorze” 2002)

(12) *Za łóżkiem znajdował się mały stoliczek, zwany dlaczegoś konsolką.* (Odkrywka.pl_Maria Kuncewiczowa, *Bruliony*, przedruk w „Miesięczniku Rodzina” 1990)

Na marginesie odnotujemy, że proporcja konstrukcja–jednostka tym razem wypada korzystniej dla konstrukcji, tj. 71,79% wystąpień konstrukcji wobec 28,21% wystąpień jednostki. Może to być efekt większego udziału w materiale tekstów literackich.

Przykłady wyszukane w programie Odkrywka.pl zasługują na uwagę z tego powodu, że potwierdzają zasygnalizowaną w p. 2.2 obecność jednostki DLACZEGOŚ w wypowiedziach będących tłumaczeniem tekstów osób władających językami wschodniosłowiańskimi lub mających dłuższy kontakt z językami wschodniosłowiańskimi lub z polszczyzną kresową, co pokazuje tabela 3.

Tabela 3. Źródła wybranych przykładów wyszukanych w programie Odkrywka.pl

Źródło przykładu z jednostką DLACZEGOŚ	Liczba przykładów
Tłumaczenie na język polski powieści Ułasa Samczuka pt. <i>Wołyri</i> (reprint z 1938 roku) – tekst powieści oraz przedruk jej fragmentu w czasopiśmie religijno-społecznym „Wołanie z Wołynia”, rzymskokatolickiej diecezji łuckiej (Łuck 2005).	6
<i>Antologia wolnej literatury rosyjskiej</i> – tłumaczone na język polski wspomnienia Nadieždy Mandelsztam.	4
Teksty autorstwa Zbigniewa Żakiewicza, urodzonego w Wilnie rusycysty i historyka literatury, autora tekstów wspomnieniowych o Wileńszczyźnie, np. <i>Cyklu wileńskiego</i> z 1992 roku.	3

Z podanych danych wynika, że wpływ ten może dotyczyć 59,09% wyszukanych przykładów.

3. Wnioski

Ze względu na ograniczenia narzędzi korpusowych, którymi obecnie dysponujemy dla polszczyzny – szczególnie pozostawanie poza ich zasięgiem najnowszych źródeł pochodzących z mediów społecznościowych – materiał, który został wyszukany i poddany analizie, niewątpliwie nie jest w pełni reprezentatywny. Jest jednak na tyle obszerny i zróżnicowany, że pozwala wskazać rysujące się tendencje dotyczące użycia badanej jednostki DLACZEGOŚ. Poniżej w punktach podsumujemy obserwacje dotyczące

materiału i wynikające z nich wnioski na temat statusu badanej jednostki we współczesnej polszczyźnie.

1. Jednostka DLACZEGOŚ jest poświadczona w polszczyźnie od połowy XIX wieku. Jej frekwencja we współczesnych tekstach jest niska. W poszczególnych materiałach korpusowych wyszukanych zostało od 7 do 128 przykładów jej użycia (zob. tabelę 4).

Tabela 4. Liczba wystąpień jednostki DLACZEGOŚ w badanych korpusach

NKJP zrównoważony	Frazeo.pl	Odkrywka.pl	NKJP pełny	Monco PL
7	14	22	43	128

Patrząc na dane z Monco PL, trzeba jednak pamiętać, że aż 100 przykładów jest autorstwa jednej osoby. W istocie więc korpus ten, rejestrując użycia idiolektalne, zafałszowuje wyniki ogólne. Gdybyśmy zrównoważyli ten wynik, pomijając przykłady pochodzące od tego samego autora, wyniki otrzymane we wszystkich korpusach miałyby zbliżoną wartość.

2. Niska frekwencja tekstowa badanej jednostki w korpusach, a także nieuwzględnienie jej w kilku ważnych słownikach współczesnej polszczyzny oraz w analizatorach gramatyczno-leksykalnych dla korpusu NKJP może wskazywać na ograniczoną obecność tej jednostki w świadomości użytkowników polszczyzny. To z kolei wyjaśnia fakt podawania w wątpliwość jej właściwego użycia w polszczyźnie, formułowania negatywnych opinii o jej akceptowalności, niezależnie od typu tekstu, w którym występuje.
3. Badana jednostka została potwierdzona w różnych typach tekstów: w utworach literackich, gazetach codziennych i tygodnikach, internetowych portalach społeczno-publicystycznych, wypowiedziach w internetowych grupach dyskusyjnych. Należy podkreślić, że wśród źródeł nie ma tekstów o charakterze formalnym, oficjalnym, np. tekstów urzędowych, czysto informacyjnych tekstów prasowych (jak np. wiadomości czy komunikaty prasowe), tekstów naukowych i popularnonaukowych, specjalistycznych, a także dydaktycznych.

Tym, co łączy teksty, w których została zidentyfikowana badana jednostka, jest subiektywne ujęcie tematu, któremu towarzyszy osobisty ton wypowiedzi, nasycenie jej emocjami oraz ocenami. Przejawia się to w gatunkach, które reprezentuje badany materiał. Wśród tekstów dziennikarskich przeważają teksty polemiczne, komentarze, felietony. Są wśród nich również listy i anegdoty. Teksty literackie mają z kolei charakter wspomnieniowy. Brak formalizacji jest także widoczny w doborze środków językowych – są proste i stylistycznie mało wyszukane. Najmniej sformalizowane, najbardziej kolokwialne są – rzecz jasna – wypowiedzi w grupach dyskusyjnych. Przeprowadzone badanie potwierdza, że mamy do czynienia z jednostką potoczną należącą do rejestru swobodnego.

4. Na podstawie badania można postawić hipotezę o wschodniosłowiańskiej proveniencji jednostki DLACZEGOŚ w polszczyźnie. Część jej dawnych i współczesnych kontekstów to tłumaczenia z języków wschodniosłowiańskich. Została ponadto poświadczona w polszczyźnie osób pochodzących z Kresów lub mających dłuższy kontakt z językami wschodniosłowiańskimi. Hipoteza wymaga weryfikacji.
5. Nie jest wykluczone, że rozkład występowania jednostki DLACZEGOŚ we współczesnej polszczyźnie nie jest równomierny. Ze względu na kontakty z językami wschodniosłowiańskimi i polszczyzną kresową jednostka ta może mieć wyższą frekwencję na wschodzie Polski (por. *casus* Stanisława Michalkiewicza). Hipoteza wymaga weryfikacji na obszerniejszym materiale korpusowym lub ankietowym.

Na zakończenie sformułujmy wskazówki dla osób ukraińskojęzycznych.

1. Jednostka DLACZEGOŚ jest znana w polszczyźnie, ale jest używana stosunkowo rzadko. Przez niektórych użytkowników języka jest oceniana negatywnie, może być także odbierana jako kalka z języka ukraińskiego. Z tych powodów nie polecamy jej częstego stosowania.
2. Jest jednostką potoczną, należącą do rejestru swobodnego. Może być używana w nieformalnych, subiektywnych wypowiedziach dotyczących życia codziennego, wyrażających stosunek emocjonalny lub oceny nadawcy, raczej mówionych (zapisanych) niż pisanych.

Wykorzystane korpusy i wyszukiwarki korpusowe

- Frazeo.pl – wyszukiwarka wiadomości publikowanych w polskich portalach informacyjnych, <http://frazeo.pl>.
- Monco PL – wyszukiwarka korpusowa, <http://monco.frazeo.pl/> oraz Pęzik 2020.
- NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://nkjp.pl> oraz Przepiórkowski i in. 2012.
- Spokes PL – wyszukiwarka danych konwersacyjnych, <http://spokes.clarin-pl.eu/> oraz Pęzik 2015.

Bibliografia

- Bańko M., 2002, *Wykłady z polskiej fleksji*, Warszawa.
- Dzieniaiewicz D., Graliński F., Świetlik K., 2018, *System Odkrywka jako innowacyjne narzędzie informatyczne do badania polskiej leksyki potocznej. Przykłady zastosowania*, [w:] A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska, K. Skibski (red.), *Kultura komunikacji potocznej w językach słowiańskich*, Poznań, s. 35–49.
- Gębka-Wolak M., Moroz A., 2021, *Morfoskładnia w „Słowniku właściwych użyć języka”*, „Język Polski”, z. 2, s. 17–33.
- Graliński F., 2019, *Against the arrow of time. Theory and practice of mining massive corpora of Polish historical texts for linguistic and historical research*, Poznań.
- Graliński F., Liberek J., Wierzchoń P., 2018, *Badania nad współczesnym uzusem i jego ewolucją w świetle danych gromadzonych metodami lingwistyki komputerowej. Na wybranych przykładach z zakresu morfologii, składni i leksyki*, [w:] P. Zbróg (red.), *Wybrane aspekty badań nad normą językową*, Kraków, s. 49–85.
- ISJP – M. Bańko (red.), 2000, *Inny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.
- Pęzik P., 2015, *Spokes – a search and exploration service for conversational corpus data*, [w:] *Selected papers from the CLARIN 2014 conference*, October 24–25, 2014, Soesterberg–Linköping, s. 99–109.
- Pęzik P., 2020, *Budowa i zastosowanie korpusu monitorującego Monco PL*, „Forum Lingwistyczne”, nr 7, s. 133–150.
- Przepiórkowski A. i in., 2012, *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, Warszawa.
- Seretny A., 2015, *Słownictwo w dydaktyce języka. Świat słów na przykładzie języka polskiego jako obcego*, Kraków.

- SJP – *Słownik języka polskiego PWN*, 2004, Portal PWN. Słowniki w wydaniu z 2004 roku.
- SJPD – W. Doroszewski (red.), 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, Warszawa, <http://www.sjpd.pwn.pl/> (26.07.2022).
- SPLP – W. Lubaś (red.), 2003, *Słownik polskich leksemów potocznych*, t. 2, Katowice.
- USJP – S. Dubisz (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa [wersja elektroniczna 1.0].
- Woliński M. i in., 2020, *Słownik gramatyczny języka polskiego*, wyd. 4, <http://sgjp.pl> (26.07.2022).
- WSJP – P. Żmigrodzki (red.), od 2007, *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/> (27.07.2022).
- Zdunkiewicz-Jedynak D., 2021, *Poprawne vs. właściwe użycie języka. Uwagi w kontekście „Słownika właściwych użyc języka”*, „*Język Polski*”, z. 2, s. 5–16.
- Żmigrodzki P., 2021, *Wielki słownik języka polskiego. Zasady opracowania*, Kraków, https://pliki.wsjp.pl/zasady_opracowania_wsjp.pdf (27.07.2022).
- Żurawski S. (red.), 2007, *Literatura polska. Encyklopedia PWN*, Warszawa.
- СУМ-11 – *Словник української мови в 11 томах*, 1970–1980, Київ, <http://www.inmo.org.ua/sum.html> (27.07.2022).
- Словарь української мови* (упорядкував Борис Грінченко), https://services.ulif.org.ua/grinch/Entry/index?wordid=63264&page=0&is_name_filter=false&word_type_selection=0&name_fl= (27.07.2022).
- Словники України online*, <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (27.07.2022).
- Словник Glosbe*, 2011, <https://uk.glosbe.com/> (27.07.2022).

Streszczenie

Artykuł przedstawia wyniki badania korpusowego, którego celem było uzupełnienie wiedzy na temat zakresu i ograniczeń użycia we współczesnej polszczyźnie jednostki DLACZEGOŚĆ. Jest to jednostka, za pomocą której nadawca wypowiedzi mówi, że przyczyna danego stanu rzeczy nie jest mu znana lub nie jest jasna. W badaniu wykorzystane zostały takie ogólnodostępne narzędzia korpusowe, jak NKJP, Frazeo.pl, Monko PL, a także prototypowy program do przeszukiwania polskich bibliotek cyfrowych Odkrywka.pl, opracowany przez lingwistów komputerowych z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Ustalono, że badana jednostka jest poświadczona w polszczyźnie od połowy XIX wieku, a jej współczesna frekwencja w tekstach, które pozostają w zasięgu narzędzi korpusowych, jest niska. Przeprowadzone badanie potwierdza, że DLACZEGOŚ jest jednostką potoczną należącą do rejestru swobodnego. Teksty, w których została zidentyfikowana, łączy subiektywne ujęcie tematu, któremu towarzyszy osobisty ton wypowiedzi, nasycenie jej emocjami oraz ocenami.

Summary

Dlaczego mi się to nie podoba: remarks on the use of the lexical unit DLACZEGOŚ in contemporary Polish, based on corpus research

The paper presents the results of a corpus analysis focusing on the range and limitations of use of the unit DLACZEGOŚ in contemporary Polish. The expression is used by language speakers wishing to state that the cause of a given situation is either unknown or unclear. The research used generally accessible corpus tools, such as NKJP, Frazeo and Monko PL, as well as a prototypical Odkrywka.pl program designed by computer linguists at Adam Mickiewicz University in Poznań for browsing Polish digital libraries.

We established that the unit DLACZEGOŚ has been present in Polish since mid-19th century and that, based on its present occurrences in language corpora, it is not frequently used in contemporary Polish. The research conducted confirms that DLACZEGOŚ is a colloquial expression belonging to casual language. The texts it appears in are all characterized by subjective, personal tone and include emotions and judgements.

**NAUKA
JĘZYKA POLSKIEGO
JAKO OBCEGO**

Agnieszka Szczaus

Uniwersytet Szczeciński

Materiały do nauki języka polskiego jako obcego / drugiego dla dzieci i młodzieży

Słowa kluczowe: glottodydaktyka, język polski jako obcy / drugi, materiały edukacyjne

Keywords: glottodidactics, Polish as a foreign / second language, educational materials

Celem artykułu jest przegląd przygotowanych po 1995 roku materiałów do nauki języka polskiego jako obcego / drugiego (dalej: JPJO) przeznaczonych dla dzieci i młodzieży do 14.–15. roku życia, które rozpoczynają przygodę z językiem polskim. Wykaz materiałów został opracowany z myślą o zatrudnionych w szkołach nauczycielach języka polskiego, a także pracujących poza publicznym systemem szkolnym lektorach i wolontariuszach, zwłaszcza tych, którzy nie mają doświadczenia lub mają niewielkie doświadczenie lektorskie, a którzy zaangażowali się w ostatnich miesiącach w pomoc uchodźcom z Ukrainy. Przygotowany zestaw materiałów

dydaktycznych może być traktowany jako odpowiedź, gdzie i jakich opracowań szukać. Zaznaczymy, że wszystkie przywołane poniżej pomoce dydaktyczne prezentują materiał językowy (leksykalny, gramatyczny), a także socjokulturowy i realizowawczy uwzględniony w ogólnych *Programach nauczania języka polskiego jako obcego. Poziomy A1–C2* (por. Janowska i in. (red.) 2011) oraz w programach opracowanych specjalnie na potrzeby kształcenia przedszkolnego (por. Jędryka 2015) i szkolnego, w tym także w oddziałach przygotowawczych (Bernacka-Langier i in. 2010; Szostak-Król 2020).

W artykule przedstawiono 1) dostępne odpłatnie i nieodpłatnie podręczniki kursowe do nauczania JPJO przeznaczone dla młodszego odbiorcy, 2) podręczniki do rozwijania podstawowych sprawności językowych (rozumienie tekstu słuchanego, mówienie, rozumienie tekstu czytanego, pisanie) i podsystemów języka (gramatyka, słownictwo), 3) strony WWW i platformy internetowe, 4) gry i zabawy językowe, kolorowanki edukacyjne i inne materiały.

1. Podręczniki kursowe do nauczania JPJO

Najważniejszą grupę pomocy dydaktycznych stanowią podręczniki kursowe (poziomy od A1 do B1), które służą do rozwijania wszystkich sprawności językowych: rozumienia tekstu słuchanego, mówienia, rozumienia tekstu czytanego i pisanie oraz różnych podsystemów języka. Mamy tu możliwość wyboru między papierowymi, tradycyjnymi podręcznikami przygotowanymi z myślą o 1) dzieciach polonijnych, dla których język polski jest językiem odziedziczonym (Mikielewicz, Weislo 2002; Pomykała 2013; Achtelek, Nie-sporek-Szamburska 2014; Kołak i in. 2015–2018; Ciesielska, Kwiatkowska, Maćkowicz 2018; Ciesielska i in. 2019; Denert i in. 2019; Kwiatkowska, Rumińska, Maćkowicz 2019; Marczyńska i in. 2019; Rabczuk i in. 2019; Świąćka i in. 2019; Kołak-Danyi, Stencka-O'Neill, Wegner 2020; Marczyńska, Terka, Uzarowicz 2020); 2) dzieciach, które przebywają w Polsce, korzystają z polskiego systemu oświaty i uczą się języka polskiego jako drugiego (Rabiej 2009–2010; Szostak-Król 2019; Rostek 2022) oraz 3) wszystkich uczących się języka polskiego niezależnie od ich pochodzenia i miejsca nauki

(Pomykałło 2013, 2020; Szelc-Mays 2014b; Stempek, Kuc, Grudzień 2015; Prizel-Kania i in. 2016). Co istotne, znaczna część tych podręczników jest też nieodpłatnie udostępniona w plikach .pdf na stronach internetowych stowarzyszeń i fundacji, takich jak: Stowarzyszenie Wspólnota Polska¹⁶, Fundacja Wolność i Demokracja¹⁷, Centrala Polskich Szkół Doksztalających w Ameryce¹⁸, czy na stronach Ośrodka Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą¹⁹ i Urzędu do spraw Cudzoziemców²⁰. Do wybranych podręczników na stronach internetowych dołączone są też materiały audio i niekiedy także przewodniki metodyczne²¹.

2. Podręczniki służące do rozwijania sprawności językowych i podsystemów języka

Drugą grupę materiałów tworzą podręczniki służące do rozwijania konkretnej sprawności językowej lub jednego z podsystemów językowych. Materiały do ćwiczenia słuchu i wymowy dla dzieci przygotowała Liliana Madelska (2010ab). Opracowania służące do kształtowania umiejętności czytania ze zrozumieniem napisały Anna Majkiewicz, Jolanta Tambor (2022), Agnieszka Rabiej (2010–2011), Ewa Stadtmüller (2012), Agnieszka Trześniewska-Nowak (2020), Anna Seretny i in. (2021). Rozwijaniu sprawności czytania służy także seria *Czytaj po polsku* (t. 1–4, 2003–2015), w której ujęto należące do polskiego kanonu literackiego teksty Henryka Sienkiewicza, Bolesława Prusa, Marii Konopnickiej, Elizy Orzeszkowej, Stefana Żeromskiego i dostosowano je do możliwości odbiorczych uczniów na poziomie A1–B1 (Cudak, Hajduk-Gawron, Tambor 2003–2015). Na stronach internetowych są ponadto dostępne legendy krakowskie w dwu wersjach językowych:

¹⁶ <http://www.wspolnota-polska.org.pl>

¹⁷ <https://wid.org.pl>

¹⁸ <https://www.centralapolskichszkol.org>

¹⁹ <https://www.orpeg.pl/wsparcie-nauczycieli/materiały-dydaktyczne/>

²⁰ <https://www.gov.pl/web/udsc/>

²¹ Informacje o tym, które z podręczników mają nieodpłatnie udostępnioną wersję elektroniczną wraz z materiałem audio, podajemy w *Bibliografii*.

polskiej i ukraińskiej, wzbogacone kolorowanymi dla dzieci²². Jako pomoc w rozwijaniu umiejętności czytania może też posłużyć książeczka powitalna dla dzieci ukraińskich przygotowana przez Agnieszkę Suchowierską i Katarzynę Szostak-Król (2022). Sprawność pisania można z kolei ćwiczyć z dziećmi, korzystając z podręczników Ryszarda Popiołka (2022) oraz Magdaleny Szelc-Mays (2014a).

Podczas pracy nad rozwijaniem zasobu leksykalnego uczniów można sięgnąć np. po prace Seretny (2017), Szelc-Mays (2003), M. Szelc-Mays i Elżbiety Rybickiej (2014), Majkiewicz i Tambor (2022), Angeliki Skotnickiej (2022). Polsko-ukraińskie słowniczki z terminologią szkolną można znaleźć na stronie Razem w szkole²³ oraz w *Słowniczku szkolnym* opracowanym przez Asię Miki i Sagę Sachnik²⁴, na stronie Jpolski.info²⁵, a także na portalu dla nauczycieli Zmałujmy Razem²⁶. Podstawowe zwroty grzesnościowe wzbogacone kolorowanymi przygotowała Ela Curyło²⁷. W pracy nad poprawnością gramatyczną ze starszymi uczniami można sięgnąć z kolei po zbiory ćwiczeń przygotowane przez Joannę Machowską (2010 i 2011) oraz Bartłomieja Maliszewskiego (2020), a także po tablice gramatyczne dołączane do serii „Krok po kroku” czy tablice zamieszczone w *Tęczowej gramatyce* (Maciołek 2016).

3. Strony WWW i platformy internetowe

Bogate, zróżnicowane pomoce dydaktyczne do nauki JPJO można też znaleźć na różnych platformach, stronach internetowych instytucji czy też stronach osób indywidualnych, portalach społecznościowych, na których

²² https://www.trasadlabobasa.pl/tab/legenda/kolorowanki_krakowskie_legendy/672; https://www.trasadlabobasa.pl/tab/legenda/kolorowanki_krakowskie_legendy_w_jezyku_ukrainskim_dla_dzieci_/676?fbclid=IwAR3N22emeYwERw9CCrXJTyGLJBvugdajP7j5zN-Jchi7ollvFlkHexjt2t8

²³ <http://razemwshkole.pl>

²⁴ <https://fpc.org.pl/wp-content/uploads/2022/03/Slowniczek-PLUA.pdf>

²⁵ <https://jpolski.info/statti/leksyka/polecenia-w-podrecznikach.html>

²⁶ <https://zmalujmyrazem.pl/slowniczek-obrazkowy-polsko-ukrainski>

²⁷ www.elacurylo.pl

zainteresowane osoby (np. studenci nauczania języka polskiego jako obcego, lektorzy) dzielą się swoimi materiałami. Przegląd nieodpłatnie dostępnych podręczników do pracy z dziećmi i młodzieżą znajduje się na stronie Cup of Polish²⁸ prowadzonej przez nauczycielkę języka polskiego Dagmarę Sobiecką. Beata Haładus na padlecie Ukraińcy w Naszej Szkole²⁹ zamieściła najróżniejsze materiały dla nauczycieli szkół podstawowych – podręczniki, webinary, rozmówki i słowniczki polsko-ukraińskie, audiobooki w języku ukraińskim, kolorowanki ilustrujące podstawowe zwroty w języku polskim. Różnorodne materiały edukacyjne, kolorowanki, karty pracy znajdują się także na stronach Ośrodka Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą³⁰, Ośrodka Rozwoju Edukacji³¹, Fundacji im. Mikołaja Reja³², Stowarzyszenia Wspólnota Polska³³, Fundacji Wolność i Demokracja³⁴, Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego³⁵, na stronach Metoda JES-PL³⁶, Polski i Kropka³⁷, Polski na Wynos³⁸ oraz na Zintegrowanej Platformie Edukacyjnej Ministerstwa Edukacji i Nauki³⁹. Propozycje lekcji z języka polskiego jako obcego przygotowane przez Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli są zamieszczone na stronie Po Prostu po Polsku⁴⁰. Ciekawą propozycją jest też możliwość tworzenia zindywidualizowanego podręcznika z komponentów dostępnych na stronie Włącz Polskę⁴¹.

²⁸ <https://cupofpolish.org/darmowe-materialy-do-nauki-jezyka-polskiego-jako-obcego/?lang=pl>

²⁹ <https://padlet.com/halpol1/t7q9xu7apfk9hk1>

³⁰ <https://www.orpeg.pl/wsparcie-nauczycieli/materialy-dydaktyczne/>

³¹ <https://www.ore.edu.pl/materialy-do-pobrania/>

³² <http://fundacjareja.eu/w-polskiej-szkole/>

³³ <http://www.wspolnota-polska.org.pl>; <http://wspolnotapolska.org.pl/kultura/literatura/index.php>

³⁴ <https://wid.org.pl>

³⁵ <http://www.ptp-pl.org/en/edukacja-w-cieniu-wojny>

³⁶ <http://metodajes.pl/materialy/>

³⁷ <https://polskiikropka.pl>

³⁸ https://www.polskinawynos.com/?page_id=1145

³⁹ <https://zpe.gov.pl/a/materialy-do-nauczania-jezyka-polskiego/DgVjbKla8>

⁴⁰ <http://podrecznikipolonijne.pl>

⁴¹ <http://www.wlaczpolske.pl>

Starsi uczniowie mogą ponadto samodzielnie korzystać z darmowych platform do nauki języka: Polski.info⁴² i Po Polsku po Polsce⁴³.

4. Gry i zabawy językowe, kolorowanki edukacyjne

Ostatnią grupę materiałów edukacyjnych tworzą gry i zabawy językowe mające postać książkową (Pelc 1997; Stemppek 2012; Hajduk-Gawron, Smereczniak 2013; Kołaczek 2018) lub formę aplikacji zamieszczanych w Internecie, takich jak np. Polish Learning Games⁴⁴, Wordwall⁴⁵, LearningApps⁴⁶, Klub Dialogu⁴⁷ czy Wrocław.pl⁴⁸. Korzystając z tych materiałów, można samodzielnie lub pod okiem nauczyciela utrzymywać słownictwo i konstrukcje gramatyczne, rozwijać poszczególne kompetencje językowe. Zgodnie z zasadą, że najszybciej uczymy się, bawiąc, należy docenić taką możliwość kształtowania umiejętności językowych. Ciekawym pomysłem wspierającym proces dydaktyczny może też być Europejskie Portfolio Językowe (EPJ) i paszport językowy dla dzieci w przedziale wiekowym 6–10 i 10–15 lat⁴⁹ – nic tak nie motywuje do nauki, jak stałe monitorowanie postępów.

Dokonany powyżej przegląd materiałów przeznaczonych do nauczania języka polskiego jako obcego / drugiego pokazuje, że zbiór takich opracowań jest już całkiem bogaty, zróżnicowany ze względu na projektowanego odbiorcę (grupy homo- i heterogeniczne pod względem językowym;

⁴² <https://polski.info/pl>

⁴³ <https://www.popolskupopolsce.edu.pl/kurs-jezyka-polskiego>

⁴⁴ <https://www.digitaldialects.com/Polish.htm>

⁴⁵ <https://wordwall.net/pl-pl/community/polski/jako-obcy>

⁴⁶ <https://learningapps.org/index.php?category=100&subcategory=28393&s=>

⁴⁷ <https://klubdialogu.pl/pl/category/a1/cwiczenia-i-quizzzy/>

⁴⁸ <https://www.wroclaw.pl/dla-mieszkanca/darmowe-ksiazki-kolorowanki-i-pomoce-edukacyjne-dla-dzieci-z-ukrainy>

⁴⁹ <https://www.ore.edu.pl/2015/03/europejskie-portfolio-jezykowe-epj-2/>

grupy zróżnicowane pod względem wieku (od 6 do 14 lat) i pod względem kompetencji językowych (poziomy A1–B1)) oraz ze względu na funkcję podręcznika (podręcznik kursowy; podręcznik nastawiony na kształtowanie i rozwijanie konkretnych sprawności i podsystemów języka). Oprócz podręczników mamy ponadto do dyspozycji całą gamę dodatkowych materiałów: gier i zabaw językowych, kolorowanek, kart pracy, wycinanek itp., z których umiejętne korzystanie na pewno usprawni proces dydaktyczny.

Bibliografia

Programy nauczania JPJO

- Bernacka-Langier A. i in., 2010, *Ku wielokulturowej szkole w Polsce. Pakiet edukacyjny z programem nauczania języka polskiego jako drugiego dla I, II, III etapu kształcenia*, Warszawa, <https://docplayer.pl/2655511-Ku-wielokulturowej-szkole-w-polsce.html> (30.06.2022).
- Janowska I. i in. (red.), 2011, *Programy nauczania języka polskiego jako obcego. Poziomy A1–C2*, Kraków.
- Jędryka B. K., 2015, *Ja i mój świat. Program nauczania języka polskiego jako obcego / drugiego dzieci w wieku przedszkolnym*, Warszawa.
- Szostak-Król K., 2020, *Polski na dzień dobry. Program nauczania języka polskiego jako drugiego wspomagający nauczycieli w pracy z uczniami z doświadczeniem migracyjnym w oddziałach przygotowawczych w szkole podstawowej*, Warszawa, <http://voxhumana.org.pl/wp-content/uploads/2021/08/Polski-na-dzien-dobry-Publikacja-projektowa.pdf> (30.06.2022).

Podręczniki i inne pomoce edukacyjne

- Achtelik A., Niesporek-Szamburska B., 2014, *Bawimy się w polski 1*, Katowice.
- Ciesielska R., Kwiatkowska K., Maćkowicz M., 2018, *Język polski bez granic. Podręcznik do nauki języka polskiego jako obcego dla szkół ukraińskich, klasa V*.

- Poziom A1*, Lublin, http://www.wspolnotapolska.org.pl/bezgranic/polski_5.php (30.06.2022).
- Ciesielska R. i in., 2019, *Język polski bez granic. Podręcznik do nauki języka polskiego jako obcego dla szkół ukraińskich, klasa VII. Poziom A2*, Lublin, http://www.wspolnotapolska.org.pl/bezgranic/polski_7.php (30.06.2022).
- Cudak R., Hajduk-Gawron W., Tambor J. (red.), 2003–2015, *Czytaj po polsku, Materiały pomocnicze do nauki języka polskiego jako obcego. Edycja dla początkujących (poziom A1–B1)*, t. 1–4, Katowice.
- Denert U. i in., 2019, *Polskie niezapominajki. Podręcznik do nauki języka polskiego jako odziedziczonego dla klas 1–3*, [b.m.], <https://www.centralapolskichszkol.org/fundacja/index> (30.06.2022).
- Europejskie Portfolio Językowe, <https://www.ore.edu.pl/2015/03/europejskie-portfolio-jezykowe-epj-2/> (30.06.2022).
- Hajduk-Gawron W., Smereczniak M., 2013, *Co to znaczy? Czy to wiesz? Gra edukacyjna – język polski dla cudzoziemców (poziom A1–B1)*, Katowice.
- Haładus B., *Ukraińcy w naszej szkole. Materiały dla nauczycieli szkół podstawowych*, <https://padlet.com/halpol1/t7q9xu7apfd9hk1> (30.06.2022).
- Kołaczek E., 2018, *Gry i zabawy językowe. Język polski jako obcy. Poziom A0/A1*, Kraków.
- Kołąk K. i in., 2015–2018, *Raz, dwa, trzy i po polsku mówisz ty! Podręcznik do nauki języka polskiego na Ukrainie, cz. 1–5*, Warszawa–Lwów, <https://wid.org.pl/podrecznik/> (30.06.2022).
- Kołąk-Danyi K., Stencka-O’Neill A., Wegner T., 2020, *Zanim zadzwoni dzwonek. Podręcznik do nauki języka polskiego dla uczniów polonijnych w Wielkiej Brytanii w klasach V i VI*, Warszawa–Londyn, http://tpe.org.pl/wp-content/uploads/2021/01/podrecznik_II.pdf (30.06.2022).
- Kwiatkowska K., Rumińska M., Maćkiewicz M., 2019, *Język polski bez granic. Podręcznik do nauki języka polskiego jako obcego dla szkół ukraińskich, klasa VI. Poziom A1*, Lublin, http://wspolnotapolska.org.pl/bezgranic/klasa_6/klasa_6_podrecznik.pdf (30.06.2022).
- Machowska J., 2010, *Gramatyka? Dlaczego nie! Ćwiczenia gramatyczne dla poziomu A1*, Kraków.
- Machowska J., 2011, *Gramatyka? Ależ tak! Ćwiczenia gramatyczne dla poziomu A2*, Kraków.
- Maciołek M., 2016, *Tęczowa gramatyka języka polskiego w tabelach, cz. 1: Deklinacja, cz. 2: Czasownik*, Katowice.
- Madelska L., 2010a, *Blizniacze słowa. Test przesiewowy do badania dojrzałości szkolnej w zakresie percepcji i wymowy dzieci wielojęzycznych*, Lublin.

- Madelska L., 2010b, *Posłuchaj, jak mówię. Poradnik dla rodziców i nauczycieli. Materiały do ćwiczenia słuchu i wymowy dla dzieci oraz dla obcokrajowców uczących się języka polskiego jako obcego*, Wiedeń.
- Majkiewicz A., Tambor J., 2022, *Śpiewaję po polsku*, wyd. 4, Katowice, <https://www.sjikip.us.edu.pl/wp-content/uploads/2022/06/Spiewajaco-po-polsku.pdf> (30.06.2022).
- Maliszewski B., 2020, *Gramatyka z kulturą. Przez przypadki*, Lublin, <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2021/0802/142944-gramatyka-z-kultura.pdf> (30.06.2022).
- Marczyńska H. i in., 2019, *Emi i Maks w polskiej szkole. Podręcznik do nauki czytania dla dzieci polonijnych z Irlandii*, Warszawa, <http://wspolnotapolska.org.pl/emimaks/index.php> (30.06.2022).
- Marczyńska H., Terka B., Uzarowicz T., 2020, *Biało-Czerwoni, gramy razem! Język polski dla dzieci z Ameryki Południowej*, cz. 1–3, Warszawa, http://www.podrecznikipolonijne.pl/?fbclid=IwAR3Kw5vEvTMCBIe_UKpIrpONEhPa-ttnP-Pe9JIhsqm-doilJRY9OP8TS5Q (30.06.2022).
- Mikielewicz R., Weislo A., 2002, *Uczymy się świata po polsku. Podręcznik do nauki języka polskiego dla dzieci polonijnych*, Berlin.
- Pelc T., 1997, *Teraz polski. Gry i ćwiczenia komunikacyjne. Podręcznik dla nauczycieli języka polskiego jako obcego*, cz. 1–2, Łódź.
- Pomykało A., 2013, *ABC po polsku*, Warszawa.
- Pomykało A., 2020, *Abecadło po polsku. Zestaw do nauki języka polskiego jako obcego dla dzieci i młodzieży w wieku od 7 do 13 lat*, Warszawa.
- Prizel-Kania A. i in., 2016, *Po polsku po Polsce. Podręcznik do nauczania języka polskiego jako obcego oraz kultury polskiej dla początkujących*, Kraków.
- Popiołek R., 2022, *Alfabet. Uczymy się pisać polskie litery! (wersja ukraińska)*, Warszawa.
- Rabczuk A. i in., 2019, *Z innej bajki. Podręcznik do nauki języka polskiego dla dzieci w Niemczech*, Warszawa, <https://wid.org.pl/podrecznik-z-innej-bajki/> (30.06.2022).
- Rabiej A., 2009–2010, *Lubię polski. Podręcznik do nauki języka polskiego jako drugiego dla dzieci*, cz. 1–2, Kraków.
- Rabiej A., 2010–2011, *Lubię czytać po polsku. Teksty i ćwiczenia do nauki języka polskiego jako drugiego*, cz. 1–2, Kraków.
- Rostek E. M., 2022, *Język polski dla ukraińskich dzieci*, Poznań.
- Seretny A., 2017, *A co to takiego? Obrazkowy słownik języka polskiego (A1, A2)*, Kraków.

- Seretny A. i in., 2021, *Po prostu po polsku*, Warszawa–Chicago, <http://podreczniki-polonijne.pl> (30.06.2022).
- Skotnicka A., 2022, *Szybki pomocnik w komunikacji z osobami z Ukrainy*, <https://angelikaskotnicka.com/wp-content/uploads/2022/03/e-book-ukraine.pdf> (30.06.2022).
- Stadtmüller E., 2012, *Czytanie ze zrozumieniem dla 6–7-latków*, Kraków.
- Stempek I., 2012, *Krok po kroku. Gry i zabawy językowe*, Kraków.
- Stempek I., Kuc P., Grudziń M., 2015, *Polski krok po kroku – junior*, Kraków.
- Suchowierska A., Szostak-Król K., 2022, *Na dobry początek. Powitalna książka-prezent dla dzieci i rodziców z Ukrainy*, tłum. K. Charczenko, Białystok, <https://gwo.pl/wspieramy/#minibiblioteka> (30.06.2022).
- Szelc-Mays M., 2003, *Zielona muzyka. Pomoc dydaktyczna dla dzieci 5–6-letnich do nauczania słownictwa języka polskiego jako obcego*, Kraków.
- Szelc-Mays M., 2014a, *Moje litery. Piszę na A. Podręcznik dla dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Kraków.
- Szelc-Mays M., 2014b, *Tańce malowane. Podręcznik dla dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym (6–10 lat)*, Kraków.
- Szelc-Mays M., Rybicka E., 2014, *Słowa i słówka. Podręcznik do nauczania słownictwa i gramatyki dla początkujących (A1, A2)*, Kraków.
- Szostak-Król K., 2019, *Językowa podróż po Polsce. Podręcznik do nauki języka polskiego jako obcego dla dzieci i młodzieży rozpoczynających naukę w polskiej szkole (wiek 11–15 lat). Poziom elementarny A1*, Warszawa, <https://www.gov.pl/web/udsc/materialy-dydaktyczne-do-nauki-jezyka-polskiego---dla-dzieci> (30.06.2022).
- Święcka A. i in., 2019, *Od dzwonka do dzwonka. Podręcznik do nauki polskiego dla nastolatków w Wielkiej Brytanii*, Warszawa–Londyn, <http://tpe.org.pl/podrecznik/podrecznik-od-dzwonka-do-dzwonka/> (30.06.2022).
- Trześniewska-Nowak A., 2020, *Antologia wierszy dla dzieci z zadaniami*, Lublin, <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2021/0127/125428-antologia-wierszy.pdf> (30.06.2022).

Strony WWW

- <http://fundacjareja.eu/w-polskiej-szkole/> (30.06.2022)
- <http://metodajes.pl/materialy/> (30.06.2022)
- <http://podrecznikipolonijne.pl> (30.06.2022)

- <http://razemwskole.pl> (30.06.2022)
- <http://wspolnotapolska.org.pl/kultura/literatura/index.php> (30.06.2022)
- <http://www.wspolnota-polska.org.pl> (30.06.2022)
- <http://www.ptp-pl.org/en/edukacja-w-cieniu-wojny> (30.06.2022)
- <https://angelikaskotnicka.com/pomocukrainie/?fbclid=IwAR0JAdyyXwvPVIqBYDfUXEFo8mu-WVBrANhmFeB5OqhtM9Z1gojl3hMEzPE> (30.06.2022)
- <https://cupofpolish.org/darmowe-materialy-do-nauki-jezyka-polskiego-jako-obcego/?lang=pl> (30.06.2022)
- <https://fpc.org.pl/wp-content/uploads/2022/03/Slowniczek-PLUA.pdf> (30.06.2022)
- <https://jpolski.info> (30.06.2022)
- <https://klubdialogu.pl/pl/category/a1/cwiczenia-i-quizzy/> (30.06.2022)
- [\(30.06.2022\)](https://learningapps.org/index.php?category=100&subcategory=28393&s=(30.06.2022))
- <https://polskiikropka.pl> (30.06.2022)
- <https://polski.info/pl> (30.06.2022)
- https://projektujemyprzyszlosc.pl/edukacja-dzieci-z-ukrainy-w-polsce-baza-przydatnych-materialow/?fbclid=IwAR1J87XZum8Ox9_-uuZxO6If7WOh06Aa1kCdjCJGhX52HbK_TriJ4DY7-9M (30.06.2022)
- <https://wid.org.pl> (30.06.2022)
- <https://wordwall.net/pl-pl/community/polski/jako-obcy> (30.06.2022)
- <https://www.centralapolskichszkol.org> (30.06.2022)
- <https://www.digitaldialects.com/Polish.htm> (30.06.2022)
- <https://www.gov.pl/web/udsc/> (30.06.2022)
- https://www.hellopolish.pl/wp-content/uploads/2022/03/Ina_Ukraina.pdf (30.06.2022)
- <https://www.ore.edu.pl/materialy-do-pobrania/> (30.06.2022)
- <https://www.orpeg.pl/wsparcie-nauczycieli/materialy-dydaktyczne/> (30.06.2022)
- <https://www.popolskupopolsce.edu.pl> (30.06.2022)
- <https://www.polskinawynos.com> (30.06.2022)
- <https://www.sjikip.us.edu.pl/pl/publikacje/publikacje-szkoly-jezyka-i-kultury-polskiej-universytetu-slaskiego/seria-czytaj-po-polsku/> (30.06.2022)
- https://www.trasadlabobasa.pl/tab/legenda/kolorowanki_krakowskie_legendy/672 (30.06.2022)
- https://www.trasadlabobasa.pl/tab/legenda/kolorowanki_krakowskie_legendy_w_jezyku_ukrainskim_dla_dzieci_/676?fbclid=IwAR3N22emeYwERw9CCrXJTYGLJBvugdajP7j5zN-Jchi7oIlvFlkHexjt2t8 (30.06.2022)
- <https://www.wroclaw.pl/dla-mieszkanca/darmowe-ksiazki-kolorowanki-i-pomoce-edukacyjne-dla-dzieci-z-ukrainy> (30.06.2022)

<https://zmalujmyrazem.pl/slowniczek-obrazkowy-polsko-ukrainski> (30.06.2022)
<https://zpe.gov.pl/a/materialy-do-nauczania-jezyka-polskiego/DgVjbKIa8>
(30.06.2022)
www.elacurylo.pl (30.06.2022)
www.wlaczpolske.pl (30.06.2022)

Streszczenie

Celem artykułu jest przegląd dostępnych na rynku materiałów do nauki języka polskiego jako obcego / drugiego przeznaczonych dla dzieci i młodzieży. W artykule przedstawiono 1) dostępne odpłatnie i nieodpłatnie podręczniki kursowe do nauki JPJO przeznaczone dla młodszego odbiorcy, 2) podręczniki do rozwijania podstawowych sprawności językowych (rozumienie tekstu słuchanego, mówienie, rozumienie tekstu czytanego, pisanie) i podsystemów języka (gramatyka, słownictwo), 3) strony WWW i platformy internetowe, 4) gry i zabawy językowe, kolorowanki edukacyjne, karty pracy i inne materiały.

Wykaz materiałów został opracowany z myślą o zatrudnionych w szkołach nauczycielach języka polskiego, a także pracujących poza systemem szkolnym lektorach i wolontariuszach, zwłaszcza tych, którzy nie mają doświadczenia lub mają niewielkie doświadczenie lektorskie, a którzy zaangażowali się w ostatnich miesiącach w pomoc uchodźcom z Ukrainy.

Summary

Materials for teaching Polish as a foreign / second language for children and young people

The purpose of the article is to review materials available on the market for teaching Polish as a foreign / second language for children and young people. The article presents 1) course books for teaching a younger audience Polish as a foreign / second language, available for a fee or free of charge; 2) course books for developing basic language skills (listening comprehension, speaking, reading comprehension, writing) and language subsystems (grammar, vocabulary); 3) websites and online platforms; 4) language games, educational coloring books, other materials.

The list of materials was prepared with Polish language school teachers in mind, as well as lecturers and volunteers working outside the school system, especially those with little or no teaching experience who have become involved in recent months in helping refugees from Ukraine.

Rafał Zarębski

Uniwersytet Łódzki

O kilku dawnych podręcznikach do nauki języka polskiego dla frankofonów

Słowa kluczowe: glottodydaktyka historyczna, podręcznik do języka polskiego jako obcego, Francja

Keywords: historical glottodidactics, Polish as a foreign language textbook, France

1. Wstęp

W ciągu ostatnich lat wzrasta zainteresowanie badaczy dawnymi pomocami dydaktycznymi do nauki języków obcych (Risager 2018; Kotlarska 2019; Suso López, Valdés Melguizo 2020), w tym rzecz jasna języka polskiego jako obcego / drugiego (JPJO/D) (Burzyńska 2002; Dąbrowska 2016, 2018ab). O ile niegdyś, dokumentując różne procesy w obszarze gramatyki i leksyki, stanowiły one głównie źródło wiedzy na temat stanu języka w określonym czasie, o tyle współcześnie wyzyskuje się ich potencjał także w zakresie szeroko pojmowanej lingwistyki kulturowej. Okazuje się,

że na tym polu oferują one wiele możliwości interpretacyjnych, poszerzając tradycyjny krąg źródeł do historii języka. Przekonują o tym chociażby studia na temat komunikacji międzykulturowej odzwierciedlonej w dawnych podręcznikach czy analizy o podłożu dyskursologicznym, które za przedmiot obierają charakterystykę różnych wspólnot dyskursywnych, uwikłania aksjologiczne, ideologiczne czy tożsamościowe (Zarzycka 2018; Kotlarska 2020, 2021). Ten właśnie kierunek analiz ma przed sobą – jak można sądzić na podstawie gwałtownie wzrastającej liczby publikacji z tego zakresu – obiecujące perspektywy, które mogą uzupełniać wiedzę historyczno-językową.

Zwrócenie uwagi na pomoce do nauki JPJO/D wpisuje się w zyskujący coraz większą popularność trend w lingwistyce diachronicznej. Akcentuje on rolę niedocenianych kiedyś lub słabo docenianych – ze względu na dominujące w tradycyjnych paradygmatach naukowych podejście polonocentryczne i normatywne, zgodnie z którym pierwszeństwo w badaniach dawano odmianie literackiej – takim zjawisk, jak dwu- i wielojęzyczność oraz moc i prestiż dawnej polszczyzny (Baylon 2005: 91–99; Miodunka 2011). Czynniki te świadczą o jej kulturotwórczej roli, potencjale użytkowym i asymilacyjnym, zwłaszcza w codziennej komunikacji w różny sposób motywowanej (podłożem ekonomicznym, politycznym, religijnym, integracyjnym, społecznym, narodowościowym) (Dąbrowska 2018b: 30–37). Wyznaczają wreszcie istotną cechę wspólnoty komunikatywnej (wspólnot komunikatywnych), którą Władysław Miodunka trafnie określił mianem polonofonii (Miodunka 2011: 200). Niniejsze opracowanie odpowiada na postulaty badaczy, którzy coraz śmielej dopominają się o uwzględnienie w analizach historycznojęzykowych źródeł o charakterze glottodydaktycznym (Dąbrowska 2018a).

Celem artykułu jest przybliżenie i włączenie w obieg naukowy kilku wybranych podręczników do nauczania JPJO/D, które powstały na początku XX wieku. Mieszczą się one w trzecim etapie periodyzacji dziejów nauczania JPJO/D zaproponowanej przez Annę Dąbrowską, która wydzieliła cztery okresy: 1) XV–XVIII wiek, 2) XIX wiek–1918 rok, 3) dwudziestolecie międzywojenne, 4) lata 1945–2017 (datę graniczną można by przesunąć na czasy obecne) (Dąbrowska 2018b: 19). Źródła – obok podobnego czasu powstania – łączą ze sobą to, że zostały stworzone z myślą o odbiorcy

francuskojęzycznym¹, oraz zasięg funkcjonowania, dotyczący konkretnej wspólnoty komunikatywnej, na którą składali się związani z Wielką Emigracją emigranci polityczni i ekonomiczni, ogólnie rzecz ujmując członkowie rodzin i osoby skupione wokół Polonii francuskiej, przebywającej głównie w Paryżu. Na wybór jako przedmiotu analiz dawnych podręczników przeznaczonych dla osób francuskojęzycznych wpłynął także, obok czynników językowych, fakt ścisłych niegdyś kontaktów polsko-francuskich w wielu obszarach oraz rola Francji w kształtowaniu polskiej elity. Nauczanie języka polskiego we francuskim środowisku polonijnym było zmotywowane przede wszystkim czynnikami patriotycznymi i potrzebą utrzymania więzi z ojczyzną przodków, o czym dobrze świadczą uwagi autorów *Wskazówek dla wychodźców do Francji z 1928 roku*:

Wychodźcy polscy dbać powinni o dostarczenie szkołom podręczników, pomocy szkolnych i biblioteczek, dbać, by dzieci ich z miłością i uszanowaniem pielegnowały mowę, pieśń i obyczaj polski, starając się jednocześnie o dokładne poznanie języka francuskiego i innych przedmiotów nauki. Pamiętać należy, że dziecko, które ulegnie wynarodowieniu, staje się obcem nie tylko dla kraju, ale i dla rodziny, zatracając jednocześnie dwie najcenniejsze cechy charakteru ludzkiego – wierność Ojczyźnie i cześć dla Ojców swoich (*Wskazówki dla wychodźców do Francji, 1928: 61–62*).

Do uniwersum gatunkowego *podręcznika do nauki języka polskiego* w ujęciu historycznym zalicza się teksty reprezentujące różne gatunki (podręcznik właściwy, gramatyka, rozmówki, czytanki, listowniki, wzory pisma), które łączyła funkcja glottodydaktyczna i cudzoziemski adresat (Burzyńska 2002: 187–188). Mając ponadto na uwadze to, że dawne podręczniki były zazwyczaj tworem wielogatunkowymi, warto na nie patrzeć w perspektywie gatunku w formie kolekcji (Wojtak 2006). Niegdyś pomoce do nauki JPJO/D zajmują ważne miejsce w tej odmianie dyskursu edukacyjnego (Nocń 2009), którą należałoby określić jako diachroniczny dyskurs glottodydaktyczny (Zarzycka 2018). Warto jeszcze dodać, że interesujące nas

¹ Dlatego pomijam te, wśród których adresatów była m.in. publiczność frankofońska obok np. niemieckiej.

źródła, mimo że gatunkowo bliskie, różnią się pod względem formy gatunkowej w aspekcie strukturalnym².

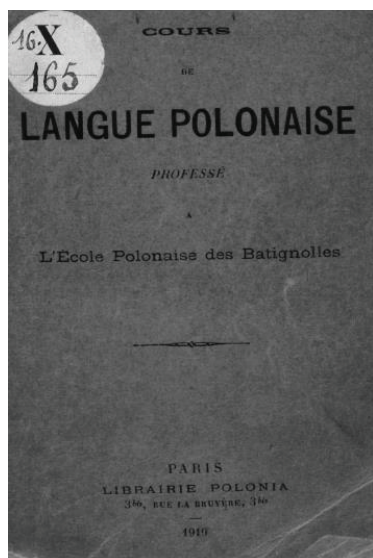
2. *Cours de langue polonaise professée á l'École Polonaise des Batignolles (CP)*

Pierwszym podręcznikiem, któremu chciałbym poświęcić uwagę, jest *Cours de langue polonaise professée á l'École Polonaise des Batignolles (CP)*, wydany w 1919 roku w Paryżu nakładem Librairie Polonia, przeznaczony dla użytku uczniów utworzonej w 1842 roku Szkoły Narodowej Polskiej w paryskiej dzielnicy Batignolles (Pugacewicz 2017: 11–12, 121–122, 314–358). Szkoła była znana z wysokiego poziomu nauczania i wykorzystywania nowoczesnych, jak na owe czasy, i sprawdzonych metod, np. metody wykładu równo-języcznego polegającego na podwójnie wykładanych lekcjach (w oryginale po francusku, a następnie tłumaczonych przez nauczycieli domowych na polski), metody wzajemnego nauczania (najzdolniejsi uczniowie odpowiednio instruowani przez nauczycieli przekazywali wiedzę grupom kolegów w ściśle określonym czasie, w duchu surowej dyscypliny zgodnie ze wskazówkami nauczyciela), a także metody bezpośredniej, eliminującej w procesie dydaktycznym komunikację w języku pierwszym (Puren 1988: 18–60, 64–135; Cuq, Gruca 2005: 73, 254–256; Komorowska 2005: 21–22). Sygnały świadczące o dość nowatorskim podejściu do nauki języków obcych można też znaleźć w samym podręczniku, w ramach ćwiczeń do tłumaczenia, np.

Je voudrais savoir pourquoi je parle avec tant de difficulté le polonais [...]. Vous le parlerez mieux quand vous causerez plus souvent dans cette langue, quand vous écrirez des lettres et quand vous lirez des livres ; si vous vous bornez à apprendre les règles et si vous ne faites pas d'autres exercices que les

² Nawiązuję tu do koncepcji Marii Wojtak, która rozpatruje gatunki wypowiedzi w czterech aspektach: strukturalnym, poznawczym, pragmatycznym i stylistycznym (np. Wojtak 2014).

*thèmes, vous comprendrez votre langue, mais vous ne l'apprendrez jamais suffisamment*³ (CP: 190).

Ryc. 1. Strona tytułowa podręcznika CP

Książka została stworzona w duchu panującej wówczas metodologii gramatyczno-tłumaczeniowej, której celem było przygotowanie do lektury, nauka wymowy i tłumaczenie tekstów, co próbowano osiągnąć za pomocą technik odwołujących się do pamięciowego opanowywania materiału (często całych zdań i utworów). Wykorzystywano do tego ćwiczenia typu *version* (z języka obcego na ojczysty: tu z polskiego na francuski) i *thème* (tłumaczenie z języka pierwszego na obcy) (Puren 1988: 18–60, 64–135; Cuq, Gruca 2005: 73, 254–256).

Podręcznik CP, oferujący uczniowi pełen kurs języka polskiego, ma klasyczną budowę, podporządkowaną wykładowi gramatycznemu według

³ „Chciałabym wiedzieć, dlaczego z taką trudnością mówię po polsku [...]. Będziesz mówić lepiej, kiedy będziesz częściej rozmawiał w tym języku, kiedy będziesz pisał listy i czytał książki; jeśli ograniczysz się do nauki reguł i jeśli nie będziesz wykonywać innych ćwiczeń poza tłumaczeniem, zrozumiesz język, ale nigdy nie opanujesz go wystarczająco” (autorem wszystkich tłumaczeń jest autor artykułu).

części mowy⁴. Językiem komentarzy objaśniających jest francuski. Składa się on z 37 jednostek lekcyjnych, a całość zamyka rozdział pt. *Supplements (Dodatki)*⁵, zbudowany z dwu części: *Des titres (O tytułach)* i *Observations générales sur la langue (Uwagi ogólne o języku)*. Zamieszczono tu opis funkcji znaków interpunkcyjnych, zestaw idiomów, nazwanych odpowiednio polonizmami (np. *Płacić z góry – Payer d'avance; Jak się masz? – Comment te portes-tu?*) i galicyzmami (np. *Donner le bras à quelqu'un – Podać rękę komu; Chercher la pierre philosophale – Gonić za wiatrem po polu*), oraz przysłów (np. *Il faut savoir hurler avec les loups – Kiedy wleziesz między wrony, krakaj jak i ony; Charbonnier est maître chez lui – Szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie*). Każda lekcja stanowi odrębny rozdział o podobnej, choć miejscami odmiennej strukturze. *Première leçon (Lekcja pierwsza)* zatytułowana *Introduction (Wstęp)* zawiera opis fonetyki polskiej, kolejne poświęcone są zaś poszczególnym częściom systemu gramatycznego: lekcja 2 – podział wyrazów według części mowy (*Des parties du discours*), lekcja 3 – *O rodzaju i liczbie rzeczowników*, lekcja 4 – *O przypadkowaniu rzeczowników i pierwszej deklinacja (męska)*, lekcja 5 – *Druga deklinacja (żeńska)*, lekcja 6 – *Trzecia deklinacja (nijaka)*, lekcja 7 – *Pierwszy przypadek (le nominatif)* (od tego momentu pojawiają się ćwiczenia typu *version* i *thème*), lekcja 8 – kontynuacja bez tytułu, lekcja 9 – *O przymiotniku*, lekcje 10 i 11 – *Zaimki osobiste*, lekcja 12 – bez tytułu (dalszy ciąg informacji o zaimkach), lekcja 13 – *O trzecim przypadku (du datif)*, lekcja 14 – bez tytułu (zaimek *czyj*), lekcja 15 – *O piątym przypadku (du vocatif)*, lekcja 16 – *O szóstym przypadku (de l'ablatif)*⁶, lekcja 17 – *O siódmym przypadku (du prépositionnel)*, lekcja 18 – *O tworzeniu liczby mnogiej*, lekcja 19 – bez tytułu (nazwy narodowości, tworzenie przymiotników, przysłówki, liczebniki), lekcja 20 – bez tytułu (m.in. porównania, zaimek *kilka*), lekcja 21 – *O stopniach przymiotników*, lekcja 22 – *O słowie (Du verbe)*, lekcja 23 – *O trybach (bezokoliczny, oznajmujący, rozkazujący, warunkowy, łączący)*, lekcja 24 – *O trybie oznajmującym* (podano tu model odmiany czasowników posiłkowych *być* i *mieć*, sześć wzorów koniugacyjnych oraz listę słów *nieforemnych – verbes irréguliers*,

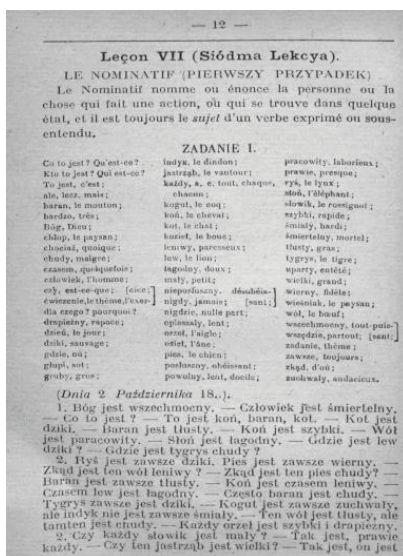
⁴ Więcej informacji na temat CP w: Zarębski 2022.

⁵ Tytuły rozdziałów są w języku francuskim.

⁶ We wstępie szósty przypadek nazywa się *l'instrumental*.

np. *brać, iść*), lekcja 25 – *O czasie przeszłym*, lekcja 26 – *O czasie zaprzeczonym*, lekcja 27 – *O czasie przyszłym*, lekcja 28 – *O trybie warunkowym*, lekcja 29 – *O trybie rozkazującym*, lekcja 30 – *O imiesłowach*, lekcja 31 – *O słowach zwrotnych lub zaimkowych*, lekcja 32 – *O czasowaniu biernem*, lekcja 33 – *O słowach nieosobistych*, np. *padać, marznąć*, lekcje 34 i 35 – *Przymyki*, lekcja 36 – *O przysłówkach*, lekcja 37 – *Opójnikach i wykrzyknikach*.

W obrębie poszczególnych lekcji zamieszcza się coraz to bardziej skomplikowane w warstwie leksykalno-składniowej ćwiczenia polegające na tłumaczeniu zdań polskich na francuski i odwrotnie, przy znacznie większym udziale tych drugich. Zestaw zdań do tłumaczenia jest każdorazowo poprzedzony słowniczkiem w zależności od rodzaju zadania (*version, thème*) albo polsko-francuskim, albo francusko-polskim. Z rzadka pojawiają się polecenia, które mają raczej charakter wskazówek dla nauczyciela, np. *Les élèves avec l'aide du professeur devront décliner soit oralement, soit par écrit, les substantifs du genre masculin, réguliers ou irréguliers*⁷ (CP: 7).

Ryc. 2. Fragment lekcji 7 z podręcznika CP: 12

⁷ „Uczniowie z pomocą nauczyciela będą musieli odmieniać ustnie lub pisemnie rzeczowniki rodzaju męskiego, regularne lub nieregularne”.

Wywodom objaśniającym towarzyszy przemycanie treści z zakresu różnych podsystemów, których znajomość jest niezbędna do opanowania języka. Mimo tradycyjnego układu w wielu miejscach autorzy CP zdradzają ślady nowoczesnego podejścia do nauczania JPJO/D, manifestujące się licznymi odwołaniami do gramatyki pedagogicznej, tzw. praktycznej. Przykładem niech będzie lekcja 8, w której przy okazji omawiania pytań typu *Avez-vous?* („Czy pan ma? Czy masz?”) wprowadzono treści na temat zróżnicowania polskich form grzecznościowych: *L'expression czy masz (1) est familière* (w przypisie: *(1) On peut dire aussi : Czy Pan masz?*)⁸. Wiele uwag o charakterze pragmatycznym i informacji kulturowych (np. informacje na temat polskiej etykiety językowej, zarówno dawnej, jak i współczesnej, przysłowia dokumentujące dawną kulturę) zamieszono w końcowym rozdziale pt. *Supplements (Dodatki)*. Szeroko, jako materiał egzemplifikacyjny, jest też wprowadzana wiedza z zakresu realioznawstwa, np. *Polska leży pomiędzy Odrą i Dnieprem* (CP: 218), *Warszawa jest odległą o czterdzieści mil od Poznania, a prawie dwa razy tyle od Wilna* (CP: 111), *Kazimierz Wielki założył do stu miast* (CP: 200), *W bitwie pod Płowcami legło do pięćdziesięciu tysięcy Krzyżaków* (CP: 200), która stanowiła ważny składnik edukacji lingwistyczno-kulturowej.

3. *Manuel de la langue polonaise* (MP)

Drugi podręcznik, który warto przywołać, to *Manuel de la langue polonaise* (Paryż 1917) (MP), autorstwa urodzonej w Grodnie w rodzinie ziemiańskiej działaczki lewicowej, Izy Zielińskiej (1863–1934), która przebywając na emigracji w Paryżu od 1888 roku, mocno zaangażowała się w życie Polonii francuskiej. W 1901 roku wraz z mężem Józefem założyła Towarzystwo Robotnicze „Solidarność”, współtworzyła też Polski Uniwersytet Ludowy, w którego ramach działalności organizowano odczyty, wycieczki do muzeów, wieczorki towarzyskie, porady prawne, lekarskie i higieniczne. Zielińska uczyła także francuskiego (Łaniewski 2016). Rok przed ukazaniem się MP wydała podręcznik do tego języka przeznaczony dla robotników polskich i ich rodzin pt. *Manuel de la Langue Française á l'usage des Polonais* (Paryż

⁸ „Wyrażenie czy masz (1) jest potoczne. (1) Można też powiedzieć: Czy Pan masz?”

1916) (Zielińska 1916). Obie prace wykazują wiele podobieństw na poziomie struktury i doboru treści. Założenia koncepcji nauczania języka – w zasadzie bliskiej metodzie gramatyczno-tłumaczeniowej – autorka wyłożyła właśnie w podręczniku do francuskiego:

Niniejszy podręcznik do nauki języka francuskiego przeznaczony jest dla robotników Polaków, przebywających we Francji.

Do posługiwania się nim nie trzeba szukać doświadczonych nauczycieli, a jedynie prosić o pomoc towarzysza pracy lub znajomego, mogącego nauczyć wymawiania, pozatem uczeń może i powinien sam pracować. Radzę przedewszystkim przeczytać uważnie, starając się utrwalić w pamięci, wskazówki odnoszące się do wymowy [...], jakoteż wiadomości z gramatyki [...], niezbędne dla praktycznego zapoznania się z właściwościami języka francuskiego. Następnie wziąć się do opracowania każdej poszczególnej lekcji, a mianowicie:

1. Odczytać kilkakrotnie wyrazy ze słowniczka poprzedzającego każdą lekcję, przy pomocy osoby znającej język francuski.
2. Przerobić ćwiczenie ustne, to znaczy:
 1. odczytać każde zdanie po francusku i po polsku;
 2. zakryć tekst polski a czytać zdania francuskie i starać się odgadnąć ich znaczenie, wreszcie
 3. zakryć tekst francuski a odczytywać każde zdanie po polsku, usiłując wyrazić je po francusku;
 4. Przepisać w kajecie zdania francuskie.

Nie należy sobie zadawać trudu uczenia się na pamięć wszystkich wyrazów ze słowniczka, a jedynie oswoić się z ich brzmieniem, a następnie zaznaczyć sobie kolorowym ołówkiem te z nich, które wydają się każdemu najpotrzebniejsze (Zielińska 1916: 3–4).

Podręcznik ma trójdzielną budowę, całość zaś poprzedza przedmowa po francusku (MP: 5–12), w której zawarto syntetyczne uwagi na temat języka, kultury, historii i geografii Polski, wiele sformułowań o dobrych relacjach polsko-francuskich w stylu *La Pologne était alors l'amie traditionnelle de la France*⁹ oraz pochlebstw wobec Polaków, np. *La nation polonaise est*

⁹ „Polska była więc tradycyjną przyjaciółką Francji”.

*une grande force*¹⁰. Autorem tego wstępu był Francuz, Georges Bienaimé, propolsko nastawiony działacz polityczny, związany ze stowarzyszeniem Les amis de la Pologne (Pasztor 1992: 175–177).

Pierwsza część podręcznika to klasyczny, pełny kurs polskiej gramatyki pt. *Grammaire polonaise* (MP: 13–49). Omówiono tu polski alfabet, zasady wymowy, poszczególne części mowy: rzeczownik i jego podział według czterech deklinacji, przymiotnik, liczebnik, zaimek, czasownik, w obrębie którego wydzielono trzy koniugacje, imiesłów (podobnie jak w CP jako odrębną część mowy, co pozostawało w zgodzie z ówczesnymi gramatykami) (Zarębski 2022), przysłówek, przyimek, spójnik, wykrzyknik.

Część druga pt. *Vocabulaires & Exercices* (MP: 51–104) przypomina rozmówki zogniskowane wokół 18 tematów: lekcja pierwsza: *La famille*, kolejne zaś to: *La maison, Nombres – Couleurs, Division du temps, Corps humaine, Aliments, Légumes, fruits. Ustensiles de cuisine, vaisselle, Vêtements, Ville, Campagne, Animaux domestiques, oiseaux, insectes, etc., Métaux, minéraux, Métiers et professions, Commerce, Instruction, L'univers, phénomènes atmosphériques, Vie intellectuelle et morale, La société*¹¹.

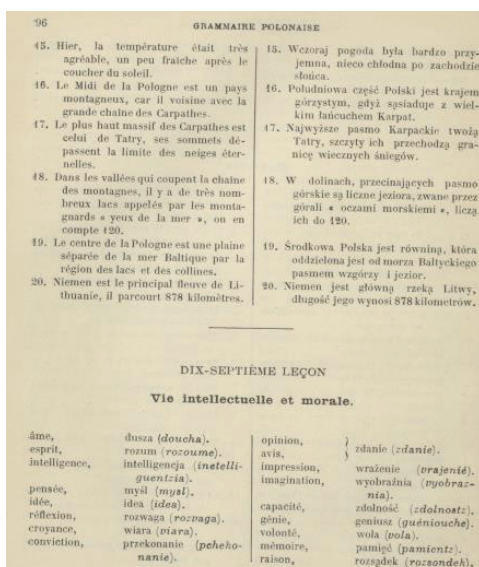
Każda lekcja składa się ze słowniczka francusko-polskiego (wyrazy, wyrażenia i zwroty, różne formuły polskie podano także w transkrypcji fonetycznej dostosowanej do zasad wymowy francuskiej), zawierającego również uwagi dotyczące zjawisk gramatycznych i ćwiczenia dostosowane do zaleceń metodycznych autorki (chodziło o to, by zakrywać tekst francuski i zapamiętywać wersję polską). W lewej kolumnie zamieszczono zdania i dialogi francuskie, a w prawej ich polskie tłumaczenia. Warto dodać, że materiał leksykalny jest bogaty i zróżnicowany; obok słownictwa o charakterze ogólnym pojawia się wiele specjalistycznych terminów z zakresu różnych dziedzin wiedzy, np. w lekcji poświęconej zawodom obok jednostek typu *praca, robotnik, robotnica, wyrobnik, warsztat, stolarz*, mamy też takie nazwy narzędzi, jak *kowadło, śrubczyk, miech, mutra, śrubsztak, stępor*,

¹⁰ „Naród polski to wielka potęga”.

¹¹ *Vocabulaires & Exercices: Rodzina, Dom, Liczby – Kolory, Podział czasu, Ciało ludzkie, Żywność, Warzywa, owoce. Przybory kuchenne, naczynia stołowe, Odzież, Miasto, Wieś, Zwierzęta domowe, ptaki, owady, itd., Metale, minerały, Zawody i profesje, Handel, Oświata, Wszechświat, zjawiska atmosferyczne, Życie umysłowe i obyczajowe, Społeczeństwo.*

libella, winda, lewar (MP: 82–84), w lekcji na temat handlu np. *handel, sklep, jarmark, targ, towar, cena, stracić, wydawać, płacić* obok *spółka komandytowa, poręczyciel, cichy wspólnik, detalista, inkasować, spekulować, dyskontować* (MP: 85–88).

W ramach ćwiczeń pojawia się sporo wiadomości realioznawczych, np. w lekcji 9 – o mieście, użyto zdań niosących różne informacje o Polsce i Polakach, np. *Czy pan chce zwiedzić główne miasta Polski? Tak pojedę najprzód do Krakowa, gdzie zatrzymam się kilka dni. Stanę w hotelu na wielkim placu, zwanym Rynkiem głównym, aby zobaczyć targ ranny. Zwiedzę słynne Sukiennice i słynny kościół Najświętszej panny Maryi* (MP: 73). Podobnie też rzecz wygląda w innych rozdziałach, np. *Łódź jest centrem przemysłu bawełnianego, miasto te zostało przezwane polskim Manchesterem* (MP: 85), *Unia Polski z Litwą została zawarta paktem dobrowolnym w 1413 roku* (MP: 103), *W Polsce jedzą dużo buraków i kapusty* (MP: 69).

Ryc. 3. Fragment lekcji 16 i 17 w MP: 96

Część trzecia (MP: 106–127) pt. *Lectures – Czytanie* zawiera kilka fragmentów różnych polskich utworów literackich w wersji polskiej i francuskiej

(tłumaczenia są sygnowane różnymi nazwiskami lub inicjałami): *Hymnu*, *Krzyżaków* Henryka Sienkiewicza, *Trzech budrysów* Adama Mickiewicza, *Placówki* Bolesława Prusa, *Pana Tadeusza* Mickiewicza, *W pruskiej szkole* Władysława Stanisława Reymonta.

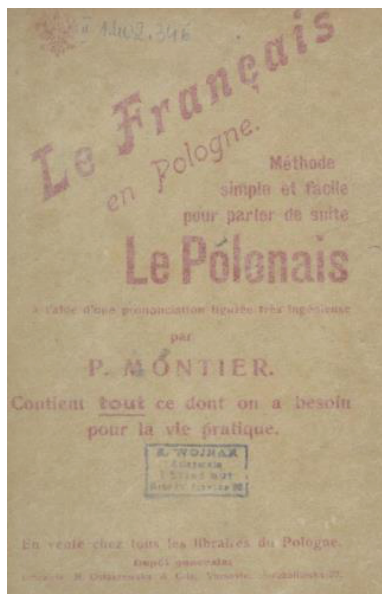
4. *Le français en Pologne* (FP)

Jeśli zaś chodzi o trzeci podręcznik pt. *Le français en Pologne : méthode simple et facile pour parler de suite le polonais à l'aide d'une prononciation figurée très ingénieuse...* (1919) P. Montiera (FP), to reprezentuje on gatunek rozmówek pozbawionych wykładu gramatycznego. Na FP składa się 36 rozdziałów podporządkowanych konkretnym tematom: *Manière de dire*, *La langue polonaise*, *Dans un magasin*, *Avec un libraire*, *Avec le cordonnier*, *Avec le tailleur*, *La gare*, *Les fiacres*, *De la division du temps*, *Fêtes*, *L'heure*, *La promenade*, *Le coiffeur*, *Les couleurs*, *Chez le marchand du tabac*, *Au café*, *L'hôtel*, *Le déjeuner*, *Le dîner*, *La poste*, *De l'âge*, *Les marchands et le métier*, *La famille*, *Les meubles, ustensiles*, *La chambre meublée*, *Galicismes et phrases de la conversation*, *Le médecin, la maladie*, *La pharmacie*, *Le marchand du vin*, *Les nations*, *Les villes*, *Le théâtre, les beaux-arts*, *La blanchisseuse*, *Les nombres*, *Nombres collectifs*, *Nombres ordinaux*¹². Materiał został ułożony w trzech kolumnach: w pierwszej zamieszczono zdania, ciągi formułiczne (Seretny 2015: 65–68) i fragmenty dialogów po francusku, w drugiej ich tłumaczenie na język polski, a w trzeciej transkrypcję tekstu polskiego dostosowaną do wymowy francuskiej.

¹² *Sposób mówienia*, *Język polski*, *W sklepie*, *Z księgarzem*, *Z szewcem*, *Z krawcem*, *Stacja*, *Dorożki*, *O podziale czasu*, *Święta*, *Godzina*, *Spacer*, *Fryzjer*, *Kolory*, *U handlarza tytoniem*, *W kawiarni*, *Hotel*, *Obiad*, *Kolacja*, *Poczta*, *O Wieku*, *Kupcy i zawód*, *Rodzina*, *Meble, naczynia*, *Umeblowany pokój*, *Galicyzmy i formuły konwersacyjne*, *Lekarz*, *Choroba*, *Apteka*, *Sprzedawca win*, *Narodowości*, *Miasta*, *Teatr*, *Sztuki piękne*, *Pracznia*, *Liczby*, *Liczebniki zbiorowe*, *Liczebniki porządkowe*.

		Prononciation.
Faites monter mes malles. Où est le cabinet d'aisance? A quelle heure voulez-vous vous lever?	Niech pan kade wnieś moje kufry. Gdzie jest wygódka? O której godzinie chce pan wstać?	Niech panse-kajst-wniat stoł mój-łai kuffra. Gdzie jest wó- Eoutca? O kto-ry godzi-niał mał panu wstać? O-bouche-mniał pané o chousse-ter. teńc-machal comp- piakal-łai w domou? Ca-je panu nème napalite. prochian-kazatech vé- choussé-ghitché boule. Prochian pana wpio- satche swauzal naz- wiszko i miastaché zamiat-ohcagna y kaion-ohkain pié- yé-ł-néke. prochémé o ra- kounsko. łai yestais mé doujou. tou yéste rakou-néko
Eveille-moi demain à six heures. Y a-t-il des bains à l'hôtel? Faites nous faire un bon feu. Faites nettoyer mes bottines.	Obudź mnie pan o szóstej. Czy małe kąpielo w domu? Kąd pan nam napalite. Proszę kazać wy-czyścić buty.	
Ayez la bonté d'écrire votre nom et votre domicile sur livre des voyageurs.	Proszę pana wpisać swoje nazwisko i miejsce zamieszka- nia do książki przy- jezdnych.	
Nous désirons avoir votre compte. Combien vous devons nous? Voici le mémoire.	Prosimy o rachunek. Ile jesteśmy dłużni. Tu jest rachunek.	
Le déjeuner.		
Avez-vous déjeuné? Pas encore. Venez déjeuner. Le déjeuner est prêt. J'ai bon appétit. A quelle heure de-jeunent-vous? Nous déjeunons à six heures. Qu'avons-nous à de-jeuner? Voici du café, du chocolat. J'aime mieux le thé. Voici des petits pains. Ayez la bonté de me passer le beurre.	czy pan już jadł śniadanie? jeszcze nie. Chceś pan na śniadanie. śniadanie gotowe. Mam wielki apetyt. o której godzinie jadł pan śniadanie? My jadamy o godzi- nie 6. Co mamy na śnia- danie? tu jest kawa czokolada. Ja wolę herbatę. Tu są bułki. Niech pan będzie tak łaskaw podać mi masło.	łohé-pano-jo-dou yadé chnia-je-niał. yéch-téjé nial. hohché-gané na chniadani. chniadanił gotowai. mamé wialkie apai- tété. o kto-ry godzi-niał yadł panu chnia- danił. mó ya-dané o godzi- niał dani-siontel. tuo mamé na chnia- danił tou yéste kawa leho-ko-lada. ya woił her-ba-łain tou sont bou-ki. nieke camé bair- dział tak ois-kawé po- datéche mi mas-łó- g. Hontchéłai yak en szibial w domou. sz-démki. rébé. chit-é-ł. chit-hou-pak. win-póga.
Faites comme si vous étiez chez nous. Des sardines. Des poissons. Le hareng. Le brochet. La anguille.	Będziecie jak u siebie w domu. Sardynki. ryby. śledź. szesnupak. węgorz.	

Ryc. 4. Przykładowa strona z podręcznika FP: 13

Ryc. 5. Strona tytułowa podręcznika FP

Podręcznik FP jest interesujący przede wszystkim z kilku względów. Inaczej niż dwa poprzednie został wydany w Polsce. Ze strony tytułowej wynika, że miał ewidentnie użytkowy charakter: *Contient tout ce dont on a besoin pour la vie pratique*¹³ i był przeznaczony dla Francuzów przebywających w Polsce: *Le Français en Pologne*¹⁴, którzy chcieliby łatwo i szybko nauczyć się języka polskiego: *Méthode simple et facile pour parler de suite le Polonais*¹⁵. Różnił się od CP i MP także tym, że korzystano z niego w środowisku endolingalnym (nauczanie polskiego w Polsce), podczas gdy dwa pierwsze miały zasadniczo funkcjonować w środowisku egzolingwalnym (nauczanie w warunkach braku możliwości bezpośredniego kontaktu z nauczaniem językiem – nauczanie polskiego we Francji)¹⁶ (Seretny 2015: 286).

Główna wartość FP tkwi w tym, że mimo dość podstawowego słownictwa, co pozostawało w zgodzie z praktyczną funkcją, dokumentuje bogactwo kontekstów sytuacyjnych i związanych z nimi ról społecznych oraz typów kontaktów, a zatem tej istotnej dla relacji językowo-kulturowych części leksyki, którą Anna Burzyńska (2002: 189–213) obok poziomu wyrazu i grupy wyrazów zaliczyła do poziomu sytuacji.

Przywołajmy kilka przykładowych dialogów i kontekstów:

1. W sklepie: *W pańskiej wystawie widzę... Proszę mi to pokazać. Ja chcę kupić. Ile to kosztuje? Powiedz mi Pan najniższą cenę. To jest za drogo. Ta cena jest dla mnie za drogą. Ja panu dam. To mi się wydaje za drogie. Żal mi mój panie ale to jest niemożliwe* (FP: 5–6).
2. Pytanie o dorożkę: *Dorożkarzu! jesteście wolny? Ile żądacie za godzinę? To za drogo* (FP: 9).

¹³ „Zawiera **wszystko**, czego potrzebujemy w życiu praktycznym”.

¹⁴ „Francuz w Polsce”.

¹⁵ „Metoda prosta i łatwa, by szybko mówić po polsku”.

¹⁶ Warto zwrócić uwagę, że w odniesieniu do zagadnienia kontekstu w literaturze przedmiotu istnieje rozróżnienie na komunikację endolingwalną (fr. *endolingue*, ang. *using a common language*) i egzolingwalną (fr. *exolingue*, ang. *using a non-native language*) oraz środowisko nauczania języka drugiego / obcego: poza krajem, w którym obowiązuje dany język, np. nauczanie francuskiego w Japonii (fr. *hétéroglotte*, ang. *[learning] in a foreign language contexte*), i w kraju, w którym ten język obowiązuje, np. nauczanie francuskiego w kraju frankofońskim (fr. *homoglotte*, ang. *[learning] in a second language contexte*) (Cuq, Gruca 2005: 121–122).

3. Na spacerze: *Gdzie idziesz? Gdzie pan idzie? Idę do domu. Skąd pan idzie? Idę z domu. Idę z kościoła* (FP: 10).
4. W kawiarni: *Pójdziemy do kawiarni? Do której? Pójdziemy do kawiarni centralnej. Pozwoli pan, przedstawić panu mego przyjaciela. Bardzo mi przyjemnie poznać się z panem. Przykro mi bardzo, że nie potrafię lepiej mówić po polsku* (FP: 12).
5. Podczas śniadania: *Czy pan już jadł śniadanie? Jeszcze nie. Chodź pan na śniadanie. Śniadanie gotowe. Mam wielki apetyt. O której godzinie jadł pan śniadanie? My jadamy o godzinie 10. Co mamy na śniadanie? tu jest kawa / czekolada. Ja wolę herbatę. Tu są bułki. Niech pan będzie tak łaskaw podać mi masło. Bądźcie jak u siebie w domu* (FP: 13).
6. Wynajem pokoju: *Dzień dobry pani, ma pani pokój do wynajęcia? Tak panie, proszę wejść. Chciałbym pomówić z gospodynią. Ile kosztuje ten pokój na miesiąc? To za drogo niech pani opuści taniej, ja tu pozostanę dłuższy czas. Proszę niech pan siada. Podoba się panu ten pokój? Tak, zapłacę za miesiąc naprzód* (FP: 17).
7. U lekarza: *Jestem Dr. X. Co panu brakuje? Gdzie pan ma bóle? Proszę pokazać język. Proszę dać rękę. Mam ból głowy. Ja nie mam apetytu. Mam ból w boku. w krzyżach. Katar. Zatwardzenie. Chcę panu coś przepisać. Niech pan zażywa to lekarstwo 3 razy dziennie po jednej łyżce. Jutro przyjdę* (FP: 19).
8. Konwersacja towarzyska: *Dziś wieczorem pójdę do teatru. Chce mi pan towarzyszyć? Bardzo chętnie. Dokąd pójdziemy?* (FP: 21).

Jak widać na podstawie krótkiej z konieczności próbki materiału, podręcznik FP mógłby posłużyć jako cenne źródło do badań z zakresu pragmatyki językowej.

5. Podsumowanie

Zmierzając do konkluzji, w odniesieniu do zaprezentowanych w niniejszym szkicu podręczników do nauki JPJO/D warto zauważyć, że:

1. Stanowią one ważne świadectwo kulturalnej, w tym przede wszystkim edukacyjnej, działalności dawnych środowisk skupionych wokół Polonii francuskiej i osób francuskojęzycznych uczących się języka

polskiego; są wyrazem motywowanego różnymi czynnikami (patriotycznym, ekonomicznym itd.) zainteresowania, a nierzadko też fascynacji Polską i jej językiem.

2. Mogą być wdzięcznym obiektem opracowania w zakresie rozmaitych zagadnień, których katalog jest otwarty, np. stosowanych niegdyś metod i technik nauczania JPJO/D, sposobów kształtowania różnych kompetencji (lingwistycznych, socjolingwistycznych i pragmatycznych), udokumentowanego w nich zasobu leksykalnego, przyjętej wizji systemu gramatycznego, utrwalonych zachowań komunikacyjnych, problemów tekstologiczno-gatunkowych, z obszaru lingwistyki kulturowej itd. Atrakcyjności naukowej dawnych pomocy do nauki JPJO/D dowodzą już wielostronne, intensywnie prowadzone prace nad tym obszarem badań.
3. Wreszcie teksty te poszerzają zasób dawnych źródeł glottodydaktycznych i źródeł do historii języka w ogóle, dowodząc trwałości mocy i prestiżu polszczyzny na przestrzeni dziejów, czego najpełniejszym wyrazem niech będą słowa Georges'a Bienaimé zawarte we wstępie do jednego z omówionych wcześniej podręczników:

*La langue polonaise est celle d'un peuple nombreux, ancien par sa culture, jeune par son idéalisme ardent, retrempé dans les malheurs de la patrie. C'est la langue d'un peuple d'avenir, c'est la langue d'un peuple ami, c'est une langue qu'il faut connaître !*¹⁷ (MP: 12)

Bibliografia

- Baylon Ch., 2005, *Sociolinguistique. Société, langue et discours*, deuxième édition sous la direction de Henri Mitterand, Armand Colin.
- Burzyńska A. B., 2002, *Jakże rad bym się nauczył polskiej mowy... O glottodydaktycznych aspektach relacji język a kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, Wrocław.

¹⁷ „Język polski to język wielkiego narodu, o starodawnej kulturze, młodego w swym żarliwym idealizmie, pogrążonego w nieszczęściach ojczyzny. To język narodu przyszłości, to język przyjaznych ludzi, to język, który trzeba znać!”

- Cuq J.-P., Gruca I., 2005, *Cours de didactique du français langue étrangère et seconde*, Presses Universitaires de Grenoble.
- Dąbrowska A., 2016, *Wokabularz, enchiridion, donat, summarsz, goniec, manualik... – tytuły dawnych książek do nauczania cudzoziemców języka polskiego*, [w:] M. Zaśko-Zielińska, M. Misiak, J. Kamieniecki, T. Piekot (red.), *Lingua et gaudium. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Janowi Miodkowi*, Wrocław, s. 231–246.
- Dąbrowska A., 2018a, *Nauczanie polszczyzny jako języka obcego w historii języka polskiego*, „Język Polski”, t. 98, nr 2, s. 22–41, DOI 10.31286/JP.98.2.2.
- Dąbrowska A., 2018b, *Byli przed nami, uczyli przed nami. Nauczanie języka polskiego jako obcego (jppo) – spojrzenie diachroniczne*, [w:] J. Tambor (red.), *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy. Koncepcje. Perspektywy*, A. Achteplik, K. Graboń (red.), *Tom V. W kręgu glottodydaktyki*, Katowice, s. 15–43, http://www.wydawnictwo.us.edu.pl/sites/wydawnictwo.us.edu.pl/files/105-18_polonistyka_na_poczatku_xxi_wieku_t_5_blok_druk_nakladu.pdf.
- Komorowska H., 2005, *Metodyka nauczania języków obcych*, Warszawa.
- Kotlarska I., 2019, *Materiały do nauki języka angielskiego wydawane od końca XVIII do połowy XX wieku jako źródła badań polsko-angielskich kontaktów językowych. Prolegomena badawcze*, „Socjolingwistyka”, t. 33, s. 167–180, <https://doi.org/10.17651/SOCJOLING.33.10>.
- Kotlarska I., 2020, *Znajomość języka angielskiego jako wartość w świetle wybranych materiałów do nauki tego języka z lat 1788–1947 – przyczynek do badań nad dyskursem edukacyjnym*, [w:] M. Hawrysz, M. Jurewicz-Nowak, I. Kotlarska (red.), *Zielonogórskie Seminaria Językoznawcze 2019. Dyskursy o przeszłości. Dyskursy w przeszłości*, Zielona Góra, s. 105–120.
- Kotlarska I., 2021, „Anglicy nie lubią ujawniać swoich uczuć...” *Komunikacja międzykulturowa w świetle materiałów do nauki języka angielskiego dla polskich emigrantów wojennych w Wielkiej Brytanii (lata 40. XX wieku)*, [w:] E. Biłas-Pleszak, A. Rejter, K. Sujkowska-Sobisz, W. Wilczek (red.), *Nie/porozumienie, nie/tolerancja, w(y)kluczenie w języku i kulturze*, Katowice, s. 233–246.
- Łaniewski A., 2016, „Najwierniejsza z wiernych” – życie i poglądy Izy Zielińskiej (1863–1934), [w:] R. Skrycki (red.), *Studia z dziejów anarchizmu (2). W dwusetlecie urodzin Michaiła Bakunina*, Szczecin, s. 169–201, https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/55579667/Najwierniejsza_z_wiernych_-_zycie_i_poglady_Izy_Zielinskiej_1863-1934-libre.pdf?1516349108=&response-content-disposition=attachment%3B+filename%3DNajwierniejsza_z_wiernych_zycie_i_pogla.pdf&Expires=1654270655&Signature=O86zNYOkUHKU0eUh7QpE-Bj4yhnpEAut6U9ANjwsPq03a8KsppnOQgTyjib4uk39n0zMUdBwvUIRsAZ6WU

- RWncWvilHjugkq7MDLj9ItxYMc-ZEIXOdqjyFKfyshW8xltbOvvelkV~C--zGgcLWcPP27TUApdKfwr~xkpS6AtgrJkKnR-WM1884V2ARkYFVE0hB0kTEiB6C0No9KoVRv-idhzN9GptOWCsDLApqxBcZ953~~s8hdlpJfNM8FZ21S5ycOOWNioJPJDkNytjoXAWzsJ8fCEplT88yeorUv0sODBy-be-EoPwIzKGefvDa02SIJNngL4aytMd3y25IfQ__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA (2.06.2022).
- Miodunka W. T., 2011, *Między etniczno-genealogicznym a kulturowym rozumieniem narodu. O potrzebie historycznojęzykowych badań polszczyzny jako języka obcego i drugiego*, „LingVaria”, t. 6, nr 1 (11), s. 179–204, <http://www.lingvaria.polonistyka.uj.edu.pl/archiwum/lingvaria-2011-nr-1-11> (4.06.2022).
- Nocoń J., 2009, *Podręcznik szkolny w dyskursie dydaktycznym – tradycja i zmiana*, Opole.
- Pasztor M., 1992, *O polsko-francuskiej współpracy kulturalnej i naukowej na przykładzie działalności stowarzyszenia „Les Amis de la Pologne” w latach 1919–1940*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. 37/2, s. 173–183, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r1992-t37-n2/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r1992-t37-n2-s173-192/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r1992-t37-n2-s173-192.pdf (5.06.2022).
- Pugacewicz I. H., 2017, *Batignolles 1842–1874. Edukacja Wielkiej Emigracji*, Warszawa.
- Puren Ch., 1988, *Histoire des méthodologies de l'enseignement des langues*, Nathan/CLE international.
- Risager K., 2018, *Representations of the world in language textbooks*, Bristol.
- Seretny A., 2015, *Słownictwo w dydaktyce języka. Świat słów na przykładzie języka polskiego jako obcego*, Kraków.
- Suso López J., Valdés Melguizo I. (red.), 2020, *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde*, „La Méthode directe d'enseignement des langues”, s. 64–65, DOI: <https://journals.openedition.org/dhfiles/pdf/7256>.
- Wojtak M., 2006, *Gatunek w formie kolekcji a kolekcja gatunków*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, t. 15, s. 143–152.
- Wojtak M., 2014, *Genologiczna analiza tekstu*, „Prace Językoznawcze”, t. 16/3, s. 63–71.
- Wskazówki dla wychodźców do Francji*, 1928, wyd. 4, Warszawa, <https://polona.pl/item/wskazowki-dla-wychodzcow-do-francji,MzQwMTc0Ng/1/#info:metaData> (25.03.2021).

- Zarębski R., 2022, *Kilka uwag o wybranych niegdysiejszych pomocach do nauczania polszczyzny w środowisku frankofońskim*, „Roczniki Humanistyczne KUL”, t. 70, z. 6, s. 233–252.
- Zarzycka G., 2018, *Dyskurs – dyskursologia – glottodydaktyka polonistyczna*, „Acta Universitatis Lodzianis. Kształcenie polonistyczne cudzoziemców”, t. 25, s. 27–42.
- Zielińska I. (oprac.), 1916, *Podręcznik do nauki języka francuskiego. Manuel de Langue Française à l'usage de Polonais par Iza Zielińska*, [b.m.].

Źródła

- CP – *Cours de langue polonaise professée à l'École Polonaise des Batignolles*, 1919, Librairie Polonia, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1419307.r=cours%20de%20la%20langue%20polonaise?rk=107296;4> (17.09.2022).
- FP – P. Montier, 1919, *Le français en Pologne : méthode simple et facile pour parler de suite le polonais à l'aide d'une prononciation figurée très ingénieuse par P. Montier. Contient tout ce dont on a besoin pour la vie pratique*, Librairie M. Ostaszewska, Druk. Literacka, <https://polona.pl/item/le-francais-en-pologne-methode-simple-et-facile-pour-parler-de-suite-le-polonais-a,OTgwODIwNjE/4/#info:metadata> (17.09.2022).
- MP – I. Zielińska, 1917, *Manuel de la langue polonaise*, Paris, <https://polona.pl/item/manuel-de-la-langue-polonaise,ODM1NjIyMzc/4/#info:metadata> (17.09.2022).

Streszczenie

W artykule zaprezentowano wybrane podręczniki do nauczania języka polskiego jako obcego / drugiego, powstałe w latach 1917–1919, przeznaczone dla frankofonów. Omówiono zróżnicowaną strukturę podręczników (klasyczny pełny kurs języka polskiego realizujący założenia metody gramatyczno-tłumaczeniowej, kurs z elementami rozmówek, typowe rozmówki), rodzaje wykorzystywanych ćwiczeń oraz typ materiału egzemplifikacyjnego, służącego do ilustracji zjawisk gramatycznych. W podsumowaniu stwierdzono, że podręczniki te stanowią cenny typ źródeł

historycznojęzykowych, który otwiera nowe perspektywy badawcze (w zakresie dawnych związków między językiem a kulturą, prestiżu dawnej polszczyzny i jej atrakcyjności dla osób niepolskojęzycznych).

Summary

About some old textbooks for learning Polish for francophones

The article presents selected textbooks for teaching Polish as a foreign / second language, written in the years 1917–1919, intended for francophones. The following issues were discussed: the diversified structure of the textbooks (a classic full Polish language course implementing the assumptions of the grammar translation method, a course with elements of phrasebook, typical phrasebook), the types of exercises used and the type of exemplification material used to illustrate grammatical phenomena. In conclusion, it was stated that these textbooks constitute a valuable type of historical linguistic sources that open up new research perspectives (in terms of: old relations between language and culture, the prestige of the old Polish language and its attractiveness for non-Polish speakers).

Dominika Izdebska-Długosz

Uniwersytet Jagielloński

Uchodźcy z Ukrainy w Polsce – znajomość polszczyzny, plany na przyszłość, nauka języka

Słowa kluczowe: uchodźcy z Ukrainy, język polski jako obcy, nauka języka, plany na przyszłość

Keywords: refugees from Ukraine, Polish as a foreign language, language learning, future plans

1. Wprowadzenie

Wojna w Ukrainie, która wybuchła 24 lutego 2022 roku z powodu napaści Rosji, zmusiła około 7 milionów mieszkańców tego kraju do opuszczenia swojej ojczyzny. Jest to największy kryzys migracyjny obserwowany w ostatnich latach na świecie. Znaczna część Ukraińców uciekających przed wojną przyjechała do Polski jako kraju najbliższego (geograficznie, kulturowo i językowo), bezpiecznego, kraju członkowskiego UE i NATO. Pierwotnie zakładano, że w Polsce może znaleźć się „nawet” milion uchodźców

z Ukrainy. W rzeczywistości jednak, według danych Straży Granicznej, od 24 lutego do 27 maja 2022 roku polską granicę przekroczyło 3,659 miliona osób z Ukrainy (Długosz, Kryvachuk, Izdebska-Długosz 2022).

Zbiorowość uchodźców jest bardzo dynamiczna, dlatego trudno precyzyjnie oszacować, jaka jest aktualnie jej liczebność. Część osób wyjechała z Polski do innego kraju, część zdążyła już powrócić do Ukrainy. Obecnie (lipiec 2022 roku) wydaje się, że nadal więcej Ukraińców opuszcza Polskę, niż do niej przyjeżdża.

Z raportu Centrum Analiz i Badań Unii Metropolii Polskich wynika, że wraz z Ukraińcami przybyłymi już wcześniej przed wojną do Polski (było to około 1 milion 500 osób) na jej terytorium przebywało około 3 milionów uchodźców z Ukrainy (*Raport o uchodźcach z Ukrainy w największych polskich miastach*, 2022). Z kolei według danych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych liczba zarejestrowanych w systemie PESEL to 1,1 miliona uchodźców z Ukrainy, w tym ponad 0,5 miliona dzieci (Żółciak, Osiecki 2022).

Polska stanowi główne miejsce schronienia przed wojną dla ludności ukraińskiej. Z samej Ukrainy od początku wojny wyjechało 6 737 208 osób (stan na 27 maja 2022 roku) (*Ukraine refugee situation*, 2022). Z badań sondażowych wynika, że 37,6% wszystkich uchodźców wojennych z Ukrainy wybrało jako kraj schronienia właśnie Polskę (*Українці та війна*, 2022).

Niezwykle istotne w takich warunkach okazało się socjologiczne rozpoznanie zbiorowości uchodźców ukraińskich w Polsce – ustalenie, skąd przyjechali, jakie mają plany, z czym oprócz wojny i jej następstw się borykają. Częścią większego badania było także scharakteryzowanie podstawowych kwestii językowych – stwierdzenie, czy uchodźcy znają / znali język polski, czy zamierzają się go uczyć, w jaki sposób, na jakiego typu kursach się go uczą, a jeśli nie zamierzają się uczyć, to jakie są powody takiej decyzji. Te właśnie kwestie rozważa się w niniejszym tekście.

2. Opis badań

Badanie sondażowe, którego część przedstawia się w niniejszym tekście, wykonano na przełomie kwietnia i maja 2022 roku. Jego celem było dokładne określenie sytuacji uchodźców z Ukrainy: kim są w sensie społeczno-demograficznym, w jaki sposób adaptują się do rzeczywistości w Polsce, jaką mają kondycję psychiczną oraz jakie są ich plany życiowe. Do osiągnięcia powyższych celów wykorzystano metodę sondażu internetowego (CAWI). Próba badawcza była dobierana w sposób celowy. Do badań zakwalifikowano 737 prawidłowo wypełnionych kwestionariuszy. Badania opisano i wydano w raporcie *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość* (Długosz, Kryvachuk, Izdebska-Długosz 2022).

Główne wnioski wyłonione w trakcie badań, które stanowią charakterystykę grupy badawczej uchodźców z Ukrainy, są następujące:

1. Większość przybyłych uchodźców wojennych z Ukrainy to młode kobiety z dziećmi. Średnia ich wieku to 37 lat. Trzy czwarte z nich ma dzieci.
2. Wśród badanych kobiet dominują te z wykształceniem wyższym. Większość respondentów legitymujących się wyższym wykształceniem ma wykształcenie magisterskie lub stopień naukowy.
3. Większość respondentów oceniło swoją sytuację materialną przed wybuchem wojny jako dobrą i bardzo dobrą.
4. Większość badanych uchodźców w Ukrainie zamieszkiwała w mieście.
5. Badani uchodźcy pochodzą ze wszystkich obwodów Ukrainy poza obwodem zakarpackim. W podziale na regiony dominują respondenci, którzy przyjechali z centralnej Ukrainy.
6. Biorąc pod uwagę cechy uchodźców, możemy powiedzieć, że do Polski przybyły głównie przedstawicielki ukraińskiej klasy średniej.
7. Większość badanych uchodźców w czasie badania przebywała już od ponad miesiąca w Polsce.
8. Miejscem pobytu respondentów najczęściej są wynajęte mieszkania i domy. U polskich rodzin zamieszkuje 17% badanych. Niewielu przebywa w obiektach zbiorowego zakwaterowania.

9. Większość ukraińskich uchodźców poddanych badaniu zamierza zostać w Polsce, szukając schronienia przed wojną.
10. Osoby, które zamierzają wyjechać z Polski do innego kraju, wybierają głównie kraje Europy Zachodniej oraz USA i Kanadę.
11. Mniej więcej połowa ankietowanych nigdy wcześniej nie była w Polsce przed wybuchem wojny w Ukrainie.
12. Głównym powodem przyjazdu badanych uchodźców do Polski było posiadanie w Polsce znajomych, a także znaczna bliskość językowa i kulturowa Polski i Ukrainy.
13. Prawie jedna trzecia uchodźców przebywających w Polsce pracuje zdalnie w Ukrainie.
14. W czasie badań prawie jedna piąta respondentów znalazła pracę w Polsce.
15. Spośród badanych respondentów trzy czwarte zamierza znaleźć pracę w Polsce.
16. Większość uchodźców przybywających na terenie Polski uzyskała bądź zamierza w najbliższym czasie uzyskać numer PESEL.
17. Dzieci niecałej połowy uchodźców uczestniczą w lekcjach zdalnych prowadzonych przez szkoły ukraińskie.
18. Niecała połowa respondentów wysłała swoje dzieci do polskiej szkoły.
19. Niecała połowa uchodźców ma zamiar wysłać w przyszłości swoje dzieci do polskiej szkoły.
20. Prawie połowa ankietowanych uchodźców zamierza wrócić po wojnie do Ukrainy (Długosz, Kryvachuk, Izdebska-Długosz 2022: 6–7).

3. Uchodźcy z Ukrainy a język polski

Wcześniejszy pobyt w Polsce (sprzed wybuchu wojny w Ukrainie) oraz znajomość języka polskiego w znacznym stopniu mogą ułatwiać uchodźcom odnalezienie się w nowych warunkach, zniwelowanie początkowego stresu. Takie informacje już mamy – ci spośród uchodźców, którzy choćby w podstawowym zakresie znali język polski lub mieli wcześniejsze kontakty z Polską, szybko poczuli się komfortowo, a przyzwyczajenie do warunków w naszym kraju nie zajęło im dużo czasu.

Znajomość języka nie tylko jest jednak konieczna po to, aby poruszać się w polskiej rzeczywistości po przyjeździe, lecz także warunkuje – w przypadku planów stałego osiedlenia się w Polsce uchodźców – sukces edukacyjny i zawodowy.

Truizmem byłoby stwierdzenie, że bez znajomości języka nie można za granicą pracować, uczyć się i rozwijać. Dlatego też pytania o znajomość polszczyzny, a także o naukę języka lub/i plany związane z nią są kluczowe również dla określenia planów życiowych uchodźców – ci, którzy zamierzają zostać na stałe w Polsce, najprawdopodobniej zainwestują dużo czasu i sił w naukę języka. Dzięki ustaleniu planów dotyczących nauki języka polskiego otrzymujemy zatem pośredni obraz przyszłych możliwości uchodźców w kwestiach życia w Polsce, nauki, pracy, partycypowania w życiu polskiego społeczeństwa.

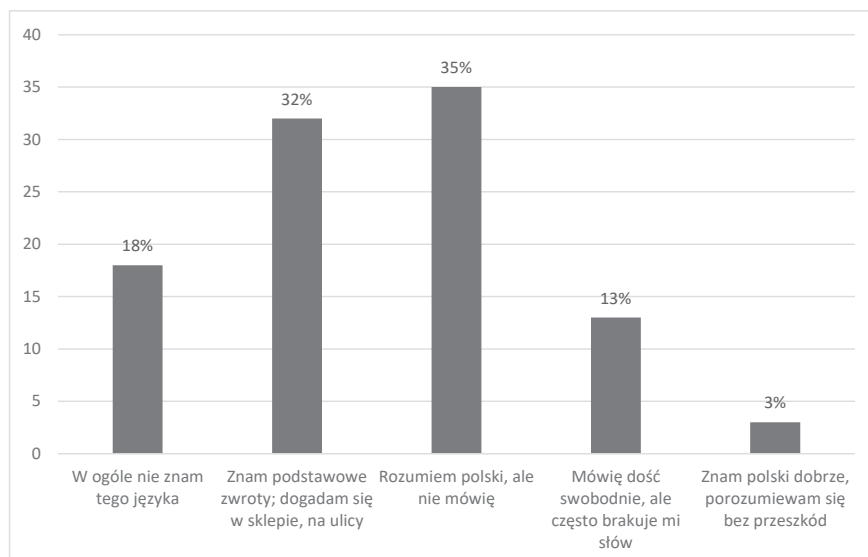
3.1. Znajomość języka polskiego wśród uchodźców

Poniższy wykres obrazuje dane na temat znajomości polszczyzny wśród uchodźców przybyłych do Polski po 24 lutego 2022 roku.

Z uzyskanych danych wynika, iż około jedna piąta badanych nie zna języka polskiego wcale. Jedna trzecia zna podstawowe zwroty oraz potrafi się porozumieć w prostych, codziennych sytuacjach komunikacyjnych, co jest bardzo przydatne zaraz po znalezieniu się w naszym kraju, pomaga w urzędzeniu się, załatwieniu podstawowych, koniecznych po przyjeździe spraw.

Podobna liczba badanych – około jedna trzecia – może wykazać się bierną znajomością języka polskiego. Ukraińcy mogą rozumieć język polski bez uprzedniego uczenia się języka, ze względu na występujące na styku naszych języków zjawisko *interkomprehensji*. Juliusz Ronjat, który w 1913 roku po raz pierwszy użył tego terminu, miał na myśli zdolność rozumienia przez jednostkę innych dialektów tego samego języka. Z czasem termin ten poszerzył swoje znaczenie także o zdolność rozumienia różnych języków w obrębie tej samej rodziny językowej (Gębał 2016: 79). Polacy i Ukraińcy mogą zatem rozumieć się nawzajem w mowie oraz w piśmie (pod warunkiem znajomości odmiennych alfabetów) ze względu na podobieństwo typologiczne

naszych języków, szczególnie zaś na dzielenie tej samej leksyki – około 70% wyrazów jest w obu językach tożsamych lub podobnych. W kontekście Ukraińców, a także szerzej – Słowian, można mówić też o *słowiańskiej komunikatywności międzyjęzykowej*, „która wynika między innymi z funkcjonowania w językach najbliższej spokrewnionych z polszczyzną analogicznych, lub wręcz identycznych, morfemów leksykalnych przy towarzyszącej temu znacznej bliskości reguł gramatycznych” (Hofmański 2014: 10).

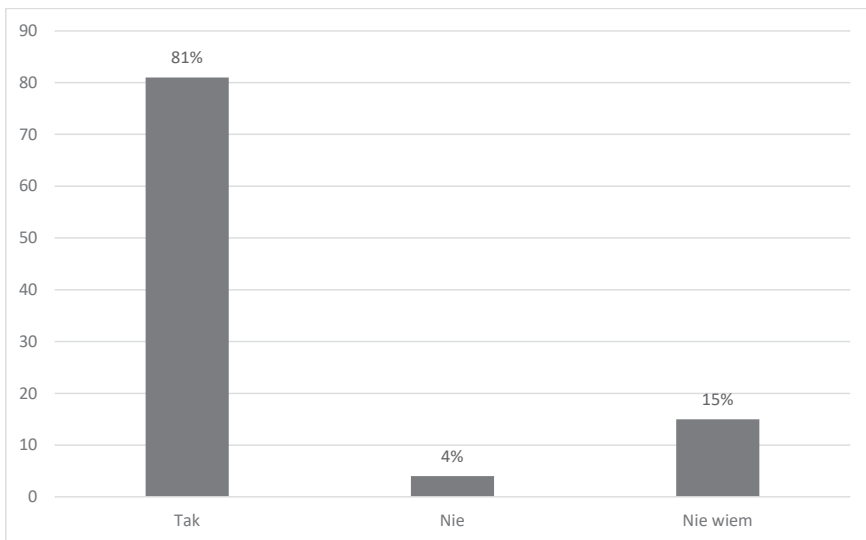
Wykres 1. Znajomość języka polskiego wśród uchodźców (źródło: badania własne)

Dobłą znajomość polszczyzny, bez większych barier w rozumieniu i produkcji językowej, deklaruje 13% respondentów, a bardzo dobrą zaledwie 3% badanych.

Z analizy korelacyjnej dowiadujemy się ponadto, że zupełny brak znajomości języka polskiego występuje u osób przybyłych z regionów centralnej (20%), wschodniej (21%) i południowej (20%) Ukrainy. Wśród przybyszów z zachodniej Ukrainy brak znajomości polszczyzny jest procentowo niższy (12%). Wcześniejsze pobyty w Polsce, kontakty z Polakami, a także bliskość geograficzna i kulturowa Polski w sposób oczywisty wpłynęły na aktualną

znajomość języka polskiego wśród osób z zachodu Ukrainy. Wśród uchodźców, którzy nigdy nie byli w Polsce, brak znajomości języka występuje u 26%. Wśród tych, którzy byli w Polsce raz lub przyjechali na krótki czas, języka polskiego nie zna 11%, a wśród osób wcześniej będących w Polsce jedynie 2%.

3.2. Plany dotyczące nauki języka polskiego

Wykres 2. Czy zamierza pan / pani uczyć się języka polskiego? (Źródło: badania własne)

Na pytanie dotyczące planów związanych z nauką języka polskiego aż 81% badanych zadeklarowało chęć nauki polszczyzny, 15% wykazało się niepewnością w tej kwestii, a jedynie 4% odpowiedziało, że nie zamierza uczyć się języka.

Wyniki te dają pojęcie o planach badanych uchodźców w zakresie pozostania w Polsce na stałe. Oczywiście jest bowiem, że ci z przyjezdnych,

którzy planując związać swoje losy na stałe z naszym krajem, zainwestują czas i energię w naukę polszczyzny.

Analiza korelacyjna pokazuje ponadto, że częściej języka polskiego zamierzają uczyć się ankietowani zamieszkujący w dużych miastach powyżej 500 tysięcy mieszkańców (84%) niż na wsi (74%).

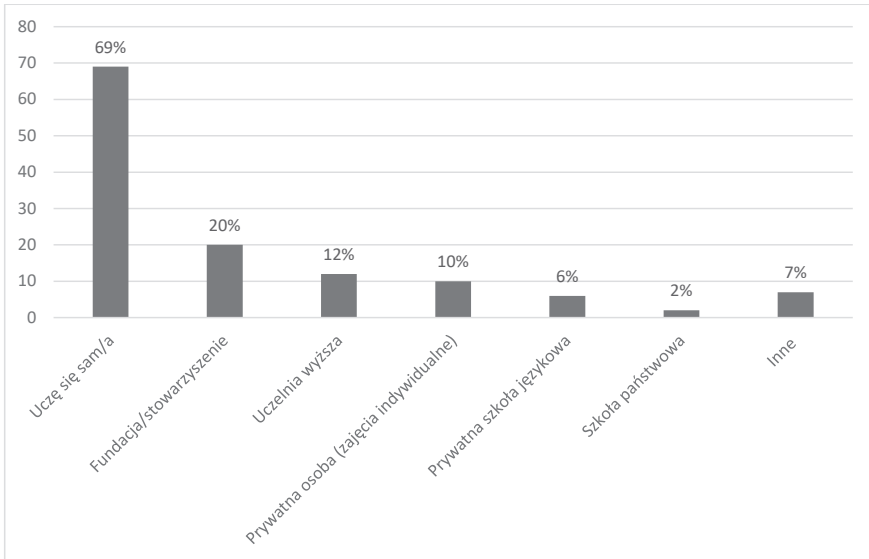
3.3. Typy kursów językowych, w których uczestniczą uchodźcy

Z badania dowiadujemy się także o skali pomocy Polaków w zakresie bezpłatnych kursów języka polskiego. Większość respondentów, którzy już uczestniczą w różnego rodzaju kursach, uczy się języka polskiego bezpłatnie (92%). Tylko 8% z nich płaci za naukę.

Niemal natychmiast po wybuchu wojny w Ukrainie wiele placówek dydaktycznych w Polsce zaoferowało uchodźcom możliwość bezpłatnej nauki języka polskiego. Były to zarówno szkoły językowe, fundacje i stowarzyszenia, jak i państwowe szkoły wyższe, szkoły podstawowe i średnie. Bezpłatne kursy językowe dla uchodźców, w formie online i stacjonarnej, uruchomiono także w Instytucie Glottodydaktyki Polonistycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego niemal natychmiast po wybuchu wojny. Trwały one każdorazowo 24 godziny lekcyjne. Od 7 marca do 20 maja 2022 roku wzięło w nich udział 991 uchodźców.

Większość oferowanych bezpłatnych kursów językowych, w tym również tych na Uniwersytecie Jagiellońskim, stanowiły tzw. kursy survivalowe – przeznaczone dla osób nieznających w ogóle języka polskiego (od poziomu A0), a pozwalające na zanurzenie w nim, naukę czytania gwarantującą uruchomienie interkomprehensji, zatem i rozumienie, osłuchanie się z materiałem polszczyzny. Ważnym celem tego typu krótkotrwałych kursów było także to, by po ich zakończeniu uczący się mogli już samodzielnie kontynuować naukę, otrzymali stosowne do tego narzędzia, materiały, wypracowali własne strategie uczenia się.

Zapytano także badanych, w jakiego typu kursach uczestniczą, ucząc się języka polskiego w Polsce. Wyniki obrazuje poniższy wykres.

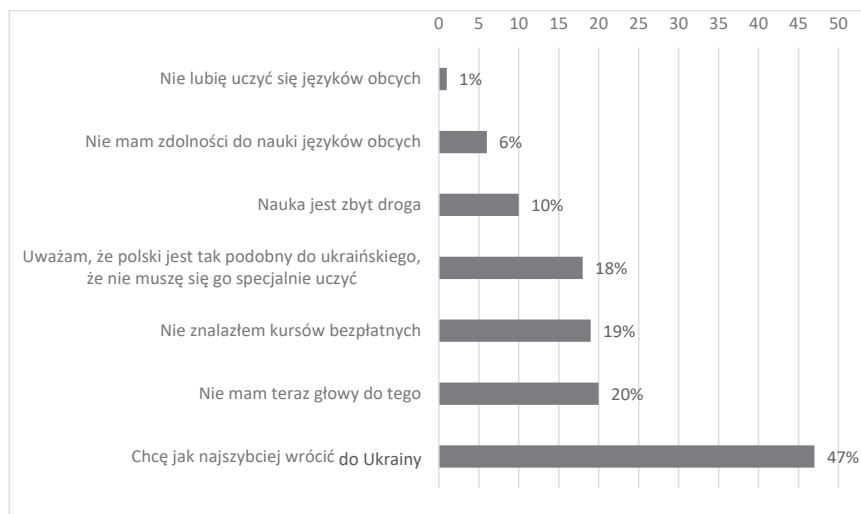

Wykres 3. Typ kursu języka, w jakim uczestniczą uchodźcy (źródło: badanie własne)

Największy odsetek badanych (69%) uczy się języka polskiego samodzielnie, głównie online, za pomocą materiałów dostępnych bezpłatnie w Internecie, jak aplikacje, platformy, filmiki, podcasty. Rzadziej korzystają oni z oferty kursów języka polskiego organizowanych przez fundacje i stowarzyszenia (20%), uczelnie wyższe (12%), prywatne szkoły językowe (6%) czy szkoły państwowe (2%). W zajęciach indywidualnych z korepetytorem uczestniczy jedynie 10% badanych. W kategorii „inne” wpisywano naukę bezpłatną, online.

3.4. Przyczyny niepodejmowania nauki języka polskiego

Jedynie 4% badanych stwierdziło, że nie ma w swoich planach nauki języka polskiego. Interesujące są przyczyny takiego stwierdzenia. Uzyskane wypowiedzi znajdują się na poniższym wykresie.

Wykres 4. Dlaczego nie zamierza pan / pani uczyć się języka polskiego? (Źródło: badania własne)

Jak widać, najczęściej na decyzję o niepodejmowaniu nauki języka polskiego wpływa chęć szybkiego powrotu do Ukrainy. Uczenie się języka jest zwykle związane z planami stałego związania się z Polską. Wydaje się, że większość z osób oczekujących jak najszybszego powrotu do domu nie będzie inwestowała swoich sił w naukę języka.

Brak możliwości skupienia się na nauce języka z powodu obiektywnych problemów, wywołanych przez wojnę, jest podobnie często zaznaczaną przyczyną jak nieznanie kursów bezpłatnych.

Ciekawe jest także to, że 18% uchodźców jest przekonanych, że wyjątkowe podobieństwo naszych języków sprawia, iż nauka polskiego nie jest

w zasadzie koniecznością. Trudno nie zgodzić się z tą obiegową opinią – dzięki omówionemu już wyżej zjawisku interkomprensji Ukraińcy mogą (pod warunkiem umiejętności czytania) zrozumieć polszczyznę w podstawowym zakresie, koniecznym do przeżycia w Polsce. Z taką opinią należy jednak walczyć, gdy osoby ukraińskojęzyczne podejmują wysiłek nauki języka. Uświadomienie różnic i pozornych podobieństw między naszymi językami pokazuje im, że muszą włożyć dużo pracy, aby pokonać siłę transferu negatywnego.

Mniej osób wskazało jako przyczynę koszt nauki (10%), a najmniej – własne zdolności (6%) czy niechęć do nauki języków obcych (1%).

Nie można wykluczyć, że część osób, które nie chcą się uczyć języka polskiego, wraca do Ukrainy z powodu problemów z adaptacją. Jednym z kluczowych czynników integracji jest zaś znajomość języka kraju, w którym się przebywa.

4. Wnioski dla dydaktyki

Marzec i kwiecień 2022 roku był okresem intensywnego nauczania języka polskiego jako obcego (dalej: JPJO) uchodźców z Ukrainy. Proces ten trwa oczywiście nadal, z tym że obecnie mamy już do czynienia z osobami plasującymi się na językowym poziomie A1 i wyższym. Powoli przychodzi czas na doskonalenie językowe, oparte na znajomości podstaw komunikacyjnych i językowych. Warto więc zaznaczyć, że metodyka nauczania JPJO Ukraińców powinna różnić się od tej stosowanej z powodzeniem w grupach mieszanych, szczególnie niesłowiańskojęzycznych. Mowa zwłaszcza o nauczaniu w podejściu komunikacyjnym, nastawionym na niwelowanie barier w żywej komunikacji i stymulacji do niej.

Z racji wysokiego podobieństwa języka polskiego i ukraińskiego w nauczaniu JPJO Ukraińców silnie oddziałuje transfer zarówno pozytywny, jak i negatywny. Oparcie się na sile transferu pozytywnego, na podobieństwach w zakresie leksyki i we wszystkich pozostałych podsystemach języka bardzo pomaga na początku nauki, potem jednak należy zwrócić uwagę na siłę transferu negatywnego, który powoduje powstawanie wielu błędów językowych (Kowalewski 2017; Зелінська 2018; Izdebska-Długosz 2021a).

Największym problemem, jaki Ukraińcy mają z polszczyzną, jest właśnie poprawność.

Jako wysoce efektywną procedurę dydaktyczną w przypadku nauczania JPJO Ukraińców proponuje się nauczanie J2 w kontraście z J1, oparte na uświadamianiu podobieństw i różnic między naszymi językami, intensywnym drylu gramatycznym, tłumaczeniach w obu kierunkach (Izdebska-Długosz 2017a). Można się przy tym posłużyć obecnymi na rynku pomocami i podręcznikami przeznaczonymi do nauczania kontrastywnego (Krawczuk 2008, 2015, 2016; Kowalewska 2014; Izdebska-Długosz 2017b, 2021b; Kowalewski 2019).

5. Zakończenie

W niniejszym tekście przedstawiono część większego badania sondażowego uchodźców z Ukrainy w Polsce. Omówiono jego fragment związany ze znajomością języka polskiego i planami dotyczącymi nauki polszczyzny.

Z uzyskanych danych wynika, że zdecydowana większość uchodźców przybyłych do Polski po 24 lutego 2022 roku zamierza uczyć się języka polskiego. Ci, którzy już się go uczą, najczęściej robią to samodzielnie, mniej niż jedna trzecia korzysta z kursów oferowanych przez różne instytucje. Zdecydowana większość spośród tych, którzy uczą się polszczyzny, uczy się jej bezpłatnie.

Najczęstszą przyczyną niepodjęcia nauki języka polskiego jest chęć jak najszybszego powrotu do Ukrainy, zatem niewiązania swoich planów życiowych i zawodowych z Polską.

Na podstawie uzyskanych wyników można sądzić, że większość z przebadanych respondentów zamierza pozostać w Polsce na stałe.

Trzeba mieć także świadomość tego, że uchodźcy po kilku miesiącach spędzonych w Polsce nie prezentują obecnie wyjściowego poziomu znajomości polszczyzny. Zdążyli bowiem w większości opanować poziom A1. W ich nauczaniu celem będzie teraz zatem dalsze doskonalenie językowe, w którym trzeba zwrócić uwagę na siłę transferu negatywnego wynikającego ze zbieżności naszych języków. W walce z interferencją pomocne jest nauczanie polszczyzny w kontraście z językami wschodniosłowiańskimi.

Bibliografia

- Długosz P., Kryvachuk L., Izdebska-Długosz D., 2022, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Kraków.
- Gębal P. E., 2016, *Interkomprehensja, strategie mediacyjne i nauczanie języków obcych*, [w:] E. Lipińska, A. Seretny (red.), *Tłumaczenie dydaktyczne w nowoczesnym nauczaniu językowym*, Kraków, s. 77–93.
- Hofmański W., 2014, *Transfer ujemny a kompetencja językowa. Język polski w nauczaniu Słowian*, Praga.
- Izdebska-Długosz D., 2017a, *Konfrontatywność, dryl i tłumaczenie – koncepcja książki „Po polsku bez błędu. Zbiór ćwiczeń z gramatyki języka polskiego dla studentów ukraińskojęzycznych (A1–B1)”*, [w:] A. Krawczuk, I. Bundza (red.), *Polonistyka w XXI wieku: między lokalnym a globalnym*, Kijów, s. 379–392.
- Izdebska-Długosz D., 2017b, *Po polsku bez błędu. Zbiór ćwiczeń z gramatyki języka polskiego dla studentów ukraińskojęzycznych (A1–B1)*, Rzeszów.
- Izdebska-Długosz D., 2021a, *Błędy gramatyczne w polszczyźnie studentów ukraińskojęzycznych*, Kraków.
- Izdebska-Długosz D., 2021b, *Polski dla nas 1: Польський для нас 1. Deklinacja i składnia kontrastywnie dla Słowian wschodnich (A2–B2)*, Kraków.
- Kowalewska M., 2014, *Co nas łączy... Teoria i zbiór ćwiczeń z gramatyki języka polskiego*, Kraków.
- Kowalewski J., 2017, *Język polski na Ukrainie w perspektywie glottodydaktycznej*, Kraków.
- Kowalewski J., 2019, *Gramatyka heretyka. Nie tylko dla uczących (się) języka polskiego na Ukrainie*, Kraków.
- Krawczuk A., 2008, *Польська мова – українцям. Іменна словозміна з елементами синтаксису (Język polski dla Ukraińców. Fleksja imienna z elementami składni)*, Lwów.
- Krawczuk A., 2015, *Польська вимова з елементами правопису для українців, що вивчають польську мову*, Kijów.
- Krawczuk A., 2016, *Польська мова. Граматика з вправами*, Kijów.
- Raport o uchodźcach z Ukrainy w największych polskich miastach*, <https://metropolie.pl/artukul/miejska-goscinnosc-wielki-wzrost-wyzwania-i-szanse-raport-o-uchodzcach-z-ukrainy-w-naj-wiekszych-polskich-miastach> (25.05.2022).
- Ukraine refugee situation*, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (25.05.2022).
- Żółciak T., Osiecki G., 2022, *7 procent dzieci i młodzieży w Polsce pochodzi z Ukrainy. Demograficzny portret uchodźców*, „Dziennik Gazeta Prawna”, <https://>

www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8420789,ukraincy-w-polsce-demografia-dzieci-i-mlodziez.html?fbclid=IwAR10cqDjkcp1CpHstwhYMe-kqzwCSrJkyyAhgu9Bf2DiPajOD_N_SDt2Xc4 (25.05.2022).

Зелінська М., 2018, *Комунікативна компетенція молодих носіїв польської мови західних областей України* [M. Zielińska, 2018, *Kompetencja komunikacyjna młodych użytkowników języka polskiego zachodnich obwodów Ukrainy*], Drohobycz.

Українци та війна, https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/zvit_170422.pdf (26.05.2022).

Streszczenie

W tekście przedstawiony został fragment większego badania sondażowego dokonanego na przełomie kwietnia i maja 2022 roku na zbiorowości uchodźców z Ukrainy w Polsce. Celem badania było zdobycie informacji na temat tejże zbiorowości, ustalenie jej charakterystyki społeczno-demograficznej. W niniejszym artykule omówiono część tego badania dotyczącą języka. Badanie jest próbą ustalenia tego, jaką znajomością języka polskiego dysponowali uchodźcy w momencie badania, czy zamierzają podjąć się nauki polszczyzny, w jakich typach kursów uczestniczą, jeśli już się uczą języka, i jakie są powody tego, że część z nich nie zamierza uczyć się języka polskiego.

Summary

Ukrainian refugees in Poland – command of Polish, plans for the future, learning Polish as a foreign language

The article presents an excerpt from more extensive survey research conducted at the turn of April and May 2022 on a group of Ukrainian refugees in Poland. The aim of the research was to collect data about this group and determine its socio-demographic characteristics. The article discusses the part of the research devoted to language-related matters. The refugees' proficiency in Polish at the time of the study is determined. It aims to find whether the refugees intend to take up Polish courses, what types of courses they attend (in the case they have already started learning Polish), and the reasons why some of them do not intend to take up Polish as a foreign language.